శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి సంపూర్ణగ్రంథావళి

ఆంధ్రకామందకము

జక్కరాజు వేంకటకవి ప్రణీతము

పరిష్కర్త - పీఠికాకర్త
శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి

ప్రచురణ
శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి వాఙ్మయపీఠం
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి
2013

ANDHRA KĀMANDAKAMU

By Jakkaraju Venkata Kavi

T.T.D. Religious Publications Series No.

© All Rights Reserved

2013

Copies : 1000

Price.Rs...............

Published by

M.G. Gopal I.A.S.
Executive Officer,
Tirumala Tirupati Devasthanams,
Tirupati -517 501

D.T.P. SVPSVP., T.T.D. Tirupati.

Printed at
Tirumala Tirupati Devasthanams, Press.
Tirupati.

ఓం నమో వేంకటేశాయ

ముందుమాట

యమ్.జి.గోపాల్ ఐ.ఏ.ఎస్.
కార్యనిర్వహణాధికారి,
తి.తి.దేవస్థానములు,
తిరుపతి.

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం ప్రజల్లో ధార్మిక చింతనను కలిగించడంతో పాటు ధార్మిక సాహిత్యాన్ని ముద్రించి విశేషంగా ప్రచారం చేస్తున్నది. తిరుమలలో వెలసిన అఖిలాండకోటి బ్రహ్మాండనాయకుడైన శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామిపై భక్తిభావనతో రచనలు చేసినవారెందరో ఉన్నారు. వారిలో అన్నమయ్య ప్రప్రథముడు. అన్నమయ్య రచించిన తాళపత్రగ్రంథాలనేగాక ప్రాచీనకవుల తాళపత్రగ్రంథాలను కూడా సేకరించి పరిశీలించి, పరిష్కరించి అచ్చువేసిన పరిశోధకులలో అగ్రగణ్యులు శ్రీమాన్ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు.

కీ.శే. శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు క్రీ.శ. 1888 ఫిబ్రవరి 7వ తేదీన కృష్ణాజిల్లా పెదకళ్లేపల్లిలో శేషమ్మ, సుందరశాస్త్రి అనే పుణ్యదంపతులకు జన్మించారు. సంస్కృతాంధ్రభాషలో విశేషపాండిత్యాన్ని సంపాదించిన శాస్త్రిగారు మద్రాసులో కొంతకాలం తెలుగుపండితునిగా పనిచేశారు. తర్వాత మద్రాసు ప్రభుత్వ ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారంలో పరిశోధక పండితునిగా పనిచేసి అనేక గ్రంథాలను వెలుగులోనికి తెచ్చారు. ఉత్తమ పరిశోధన గ్రంథాలను పరిష్కరించి ముద్రించారు. తిరుపతిలోని తి.తి.దే ఓరియంటల్ కళాశాలలో ఆచార్యులుగా పనిచేస్తూ తాళ్లపాక అన్నమాచార్య సంకీర్తనల రాగిరేకులను పరిష్కరించి వెలుగులోనికి తెచ్చారు. ఎంతోమంది శిష్యులను ఉద్దండపండితులుగా తీర్చిదిద్దారు.

యోగివర్యులు, ఉత్తమపరిశోధకులు, బహుముఖప్రజ్ఞాశాలి, కవి, ఆత్మదర్శనులైన శ్రీ శాస్త్రిగారి సాహిత్యసేవను గుర్తించి తి.తి.దేవస్థానంవారు 2007వ సం॥లో శ్వేతభవనంలో "శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి వాఙ్మయపీఠాన్ని" స్థాపించారు. ఈ పీఠం స్థాపించిన నాటినుండి వారు పరిష్కరించి రచించిన గ్రంథాలను ముద్రించి ఆంధ్రసాహితీ లోకాని కందించడానికి తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం., శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి వాఙ్మయపీఠం శ్రీకారం చుట్టింది. ఈ క్రమంలోనే ఇప్పటికి సుమారు పది గ్రంథాలకుపైగా ముద్రించింది. ఈ వరుస క్రమంలో వచ్చిందే **"ఆంధ్రకామందకము"** అనే గ్రంథం. ఈ గ్రంథాన్ని తెలుగు సాహిత్యాభిమానులందరు తప్పక ఆదరించి పఠించగలరని ఆశిస్తున్నాము.

(యమ్.జి.గోపాల్)

ఉపోద్ఘాతము

ఆర్యసారస్వతమున నుపవేదములలో రెండవది యర్థవేదము. అర్థసంపాదనరక్షణక్రమముల నుపదేశించునది గాన నిది యర్థవేద మనఁ బరఁగు. ఇందు రాజధర్మములును అర్థార్జన రక్షణ క్రమములును గలసి బ్రహ్మ,లక్షయధ్యాయములుగాను, రుద్రుఁడు 50000, స్కందుఁడు 25000, ఇంద్రుఁడు 12000, వాల్మీకి 6000, బృహస్పతి 3000, శుక్రుఁడు 1000 అధ్యాయములుగాను గ్రంథములు రచించిరఁట. భయంకరములగు నీ పెద్ద గ్రంథములు తిన్నఁగా భుజింపనవకాశము చాలని మనకాలమువఱకు రాక నశించిపోయినవి. వీనిని సంగ్రహించి భారద్వాజుఁడు 700 అధ్యాయములుగాను, గౌరశిరుఁడనుముని 500 అధ్యాయములుగాను, వ్యాసులు 300 అధ్యాయములుగాను నర్థశాస్త్రములు రచించిరఁట. అవియుఁ బైవాని గతియే చెందినవి. అర్థవేదము సంగ్రహరూపముగాఁ బదునాలుగువేల శ్లోకములతో రచింపఁబడినదఁట. అందీ విషయములు నిరూపింపఁబడినవి.

> "చతుర్దశ సహస్రాణి హ్యర్థవేదః ప్రమాణతః
> యత్రై వాష్టాదశాధ్యాయాః సంతి ప్రత్యక్షసిద్ధిదాః
> కల్పాధ్యాయో రసాధ్యాయః ప్రయోగాధ్యాయ ఏవ చ
> ధాతుధ్మానక్రియాధ్యాయో రత్నాధ్యాయ స్తథైవ చ
> త్రపుసీసజయాధ్యాయో లోహాధ్యాయ స్తతఃపరమ్
> మూషామృల్లోణతగరాధ్యాయో వాదజయ స్తతః
> హేమసంపాదనాధ్యాయః సిద్ధాధ్యాయోఽఖిలార్థదః
> మూలికాశోధనాధ్యాయః పుటాధ్యాయో మహత్తరః
> నాగాభ్రచంద్రికాధ్యాయో యోగాధ్యాయోఽర్థదాయకః
> కాలపాకక్రియాధ్యాయః సింభిన్నాధ్యాయ ఏవ చ
> విక్రియాకరణాధ్యాయ ఏతే సర్వార్థదాయకాః"

అని యామళాష్టకతంత్రమున నున్నది.

అర్థశాస్త్రమను నామముతోనే వీనిలో రాజనీతి ప్రధానముగాఁ జెప్పఁబడియె. శుక్ర, బృహస్పతి విశాలాక్ష, బాహుదంతి, భీష్మోద్ధవ, చాణక్య

ప్రభృతులు విస్తరముగా రచించిన రాజనీతిశాస్త్రములలోఁ జాణక్యుని కౌటిలీయము మాత్రమే మనకిప్పుడు లభించుచున్నది. బార్హస్పత్యసూత్రము లని యిటీవల ముద్రితమైనదియు లఘుచాణక్య సూత్రములను గ్రంథమును సారరహితములు నాధునికములు నని మా యభిప్రాయము. శుక్ర, బృహస్పతుల గ్రంథములకు శుక్రనీతిసారమనియు, బార్హస్పత్యనీతిసార మనియుఁ జాణక్యుని కౌటిలీయమునకుఁ గామందక నీతిసారమనియు గ్రంథములు గలవు.

కౌటిలీయము[1] కేవలము రాజనీతిని దెలుపును. ఇది పదునైదధికరణ ములుగా 180 అధ్యాయములలో రాజవిద్యా,వినయ,గృహాత్మ,రక్షణములును, అధ్యక్షులవిధానమును (దుర్గము, పట్టణములు, కప్పము, సుంకము, కోశము, శాసనము, గోవులు, గజాశ్వములు, భోజనశాల, ముద్ర మొదలగు విషయములపై నధికారు లధ్యక్షులు). వ్యవహార స్వరూపమును దత్పరిష్కార మును, రాజ్యములో నుండునంతశ్శత్రుశోధనము, సేవకాది పరిపాలనవిధి, ప్రజాసంపత్తును, దేహసంపత్తును, యానాసన సంశ్రయణ ద్వైధీభావసంధి విగ్రహ స్వరూపములును, ప్రజాపురుష సేనామిత్రరక్షణవ్యసనము, దండయాత్రా క్రమము, యుద్ధప్రకారము, సంఘువిధియు, బలవజ్జయోపాయ క్రమము, దుర్గలాభోపాయము, ఇంద్రజాలమాయా క్రమములును వరుసగా వివరింపఁబడినవి.

దీనిపై బౌద్ధభిక్షువు ప్రభామతి యను టీకను, శంకరాచార్యులు జయమంగళను, మాధవమిశ్రయజ్వ నయచంద్రికను, భట్టస్వామి ప్రతిపద పంచికను వ్యాఖ్యానములుగా రచించిరి. వానిలోఁ గొంత కొంత భాగములు లభించుచున్నవి. భిక్షుమాధవులవ్యాఖ్యానములు మంచివి. భట్టస్వామిది హీనరచనము. అయినను ద్రవిడులును గేరళులును దమ తమ భాషలలోనికి దీని ననువదించికొనిరి.

కౌటిలీయార్థశాస్త్రముకన్నను చాక్షుషీయమను నర్థశాస్త్రము ప్రాచీనగ్రంథము. అర్థశాస్త్ర గ్రంథములలో నెల్ల మిక్కిలి చిన్నగ్రంథ మీ

1. ఇది "కౌటలీయ" మని వ్రాఁతప్రతులలో గలదు.

చాక్షుషీయమే. ఇందు విషయము సూత్రరూపమునను వాక్యరూపమునను సంగ్రహశ్లోకరూపమునను రచింపఁబడియున్నది. కొన్ని క్లిష్టస్థలములందుఁ బ్రాచీనసంప్రదాయార్థములకుఁ బూర్వపక్షానువాదదూషణరూప విమర్శనలతోఁ గూడిన సమీక్ష యను నాల్గవరూపము గూడ నున్నట్లు తెలియ నగుచున్నది. కౌటిలీయమున నీ సమీక్షారూప విమర్శన ముండుటచే సుబోధమై చాక్షుషీయ గ్రంథము నణగఁ ద్రొక్కి ప్రజాదరణమునకుఁ బాత్రమైనది. ఇట్టి సూత్రరూప రచనలు మన ప్రాచీనుల ప్రతిభావిశేషములఁ జాటుచున్నవి. ఈ చాక్షుషీయము రాజ్యాంగములకు సంబంధించిన విషయముల నఱువది యేడింటిని గుఱించి తెలుపుచున్నది. ఇందు ప్రథమపటలము ఉద్దేశరూపమున నీ యఱువదియేడు విషయములు బేర్కొనుచున్నది. ద్వితీయపటలమున నఱువదివిషయములు మాత్రము లభ్యములగుచున్నట్లు తెలియుచున్నది. మిగిలినది లుప్తమైనది. అందు ప్రథమపటలమిట్లున్నది.

శక్యమేకశరీరేణ నీతిమార్గానుసారిణా।
వ్యవసాయద్వితీయేన సర్వాం జేతుం వసుంధరామ్॥

అథాతః పురుషార్థసాధన మర్థశాస్త్రం ప్రవక్ష్యామః –
తద్యథా – 1. సప్తప్రకృతయః 2. సప్తవిధా ప్రవృత్తిః 3. సప్తవ్యసనాని 4. సప్తక్షమాకాలాః 5. తిస్రో విద్యాః 6. చత్వారో భోగసంగ్రహాః 7.త్రయో విజిగీషవః 8. చతుర్విధా రాజప్రకృతిః 9. షట్త్రింశద్గుణో రాజా 10. పంచవింశతి గుణోఽమాత్యః 11. షడ్వింశతిగుణః సేనాపతిః 12. ద్వావింశతి గుణో రాజాధ్యక్షః 13. షోడశగుణో దూతః 14. ద్వాదశగుణో సాంవత్సరికః 15. ఏకాదశగుణః పురోహితః 16. పంచాదశగుణో వైద్యః 17. నవగుణో నాగరికః 18. దశగుణోఽంతఃపుర పాలకః 19. ద్వాదశగుణం మిత్రం 20. షడ్గుణా యాత్రా 21. వింశతివిధం దుష్టలింగజ్ఞానం 22. అష్టాంగా బుద్ధిః 23. అష్టాంగా సేనా 24. అష్టౌ కోశవిధానాని 25. ఏకాదశేంద్రియాణి 26. త్రివిధోమంత్రః 27. చత్వారో మంత్రగుణాః 28. త్రివిధం మంత్రఫలం 29. పంచాంగోమంత్రః 30. సప్తవిధోమంత్రభేదః 31. చతుర్దశ విధ ఉపజాపః 32. పంచవిధః శత్రురుపహంతవ్యః 33. చత్వారో నిర్యాణకాలాః 34. ద్వౌ విగ్రహకాలౌ 35. చత్వారః సంధాకాలాః 36. ద్వౌపంచవర్గౌ

37. పంచత్రివర్గాః 38.ఏకఏకవర్గః 39.చత్వారో అర్ధసాధనోపాయాః 40.చతుర్విధారంభవృత్తిః 41. చతుర్విధోఽర్థానుబంధః 42. చతుర్విధో నిచయః 43. పంచ దుర్గాణి 44. దశవిధా దుర్గసంపత్ 45. వింశతివిధం దుర్గవ్యసనం 46. పంచచత్వారింశద్గుణా జనపదభూమిః 47. చతుర్విధం త్యాగస్థానం 48. చతుర్విధా భృత్యసంపత్ 49. చతుర్విధా పురుషపరీక్షా 50. సప్తవిధా కార్యవిప్రతిపత్తిః 51. ద్వివిధ ఉపసర్గః 52. ద్వివిధమనుష్ఠానం 53. అష్టవిధః శత్రుః 54. ద్వాత్రింశద్గుణః షాడ్గుణ్యసముద్దేశః 55. వింశతివిధం దుష్టప్రశమనం 56. షడ్విధం బలం 57. అష్టౌయుద్ధాని 58. అష్టౌ సంగ్రామ భూమయః 59. చతస్రో వ్యూహ ప్రకృతయః 60. పంచ వ్యూహాః 61. సప్తదశ వ్యూహభేదాః 62. ఏకాదశానీకస్థానాని 63. ఏకాదశసు స్థానేషుసేనా రక్షితవ్యా, ఏతేష్వేవ స్థానేషు పరబల మభిహంతవ్యం 64. షడ్విధం విషం 65. ఏకాదశవిధః స్కంధావారనివేశః 66. చతుర్విధా బుద్ధిః 67. ద్వివిధ ఆచారః

ఇతి చాక్షుషీయేఽర్థశాస్త్రే ప్రథమః పటలః

ఈ చాక్షుషీయమందలి విషయసంగ్రహమును బట్టి కౌటిలీయాది గ్రంథములకిది మూలమని తెలియుచున్నది. చాక్షుషీయ విషయమే కౌటిలీయమున విపులముగ వివృతమై యున్నదని రెంటిని బరిశీలించిన వారికిఁదప్పక గోచరింపఁగలదు.

సంస్కృత వాఙ్మయమున నర్థశాస్త్ర గ్రంథములు పెక్కు లుండెడివి. కాని, దురదృష్టవశమున నవి యన్నియు నశించినవి. బ్రహ్మ, బృహస్పతి, శుక్రుఁడు, విశాలాక్షుఁడు, ఇంద్రుఁడు మొదలగువారు రచించిన గ్రంథరాజములు కానవచ్చుటలేదు. లబ్ధములగు గ్రంథములలోఁ జాక్షుషీయ కౌటిలీయములే ప్రశస్తములు.

కౌటిలీయకర్త కౌటిల్యుఁడను నామాంతరముగల చాణక్యుఁడని పలువురందురు. ఆ చాణక్యుఁడు మౌర్య సామ్రాజ్య చక్రవర్తియగు చంద్రగుప్తుని మంత్రియై యుండుటచేతను, చంద్రగుప్త చక్రవర్తి క్రీ. పూ. 325 నుండి 298 వఱకు రాజ్యమేలె నని యుండుటచేతను నీ కౌటిలీయము క్రీ.పూ. నాల్గవ శతాబ్దపుగ్రంథమని నుడువవచ్చును.

పదవశతాబ్దమువాఁడగు భోఁజుడను అర్థశాస్త్రమునఁ గృషిసల్పిన ట్లతని నీతిభూషణ మను గ్రంథము తెల్పుచున్నది. అందర్థశాస్త్ర విషయము నంతను 1. వినయ 2. వార్తా 3. వ్యవహార 4. రక్షా 5. మంత్ర 6 ఉపాయ 7. విక్రమ 8. యుద్ధ 9. ఉపనిషత్ 10. ప్రశమస్కంధములని పది విభాగములుగా రచించెనని తెలియుచున్నది. కాని, యా గ్రంథము లభ్య మగుటలేదు.[1]

కామందక నీతిసారము

పై విధముగఁ బరిశీలితములైన ప్రాచీన రాజనీతిమూలగ్రంథము లకుఁదరువాతఁగౌటిలీయార్థశాస్త్రమునకు సంగ్రహకారికా రూపమైన కామందకనీతిసారము సంస్కృతమున వెలసినది. ఇది క్రీ.శ.4-వ శతాబ్దమునకుఁ బూర్వముదియు 1-వ శతాబ్దమునకుఁ దర్వాతిదియు నని చరిత్రకారులు గుర్తించిరి. ఏతత్కర్త కామందకుఁడు. అతని చరిత్రమేమియుఁ దెలియరాదు. ఈ కామందకము 36 ప్రకరణములు గలది. కౌటియాలీర్థ శాస్త్రము ననుసరించియే యిది రచితమైనను నిందుఁ గౌటిలీయమునఁ గల విషయములు గొన్ని కానరావు. కౌటిలీయమున లేని విషయములు నిందుఁ గొన్ని గలవు. ఈ విషయమున "రాజపుత్రుని విద్యాభ్యాసపద్ధతిని నిర్ణయించు సందర్భములో నతఁడు (కౌటిల్యుఁడు) అధ్యక్షులనుండి వార్తను, వక్తృప్రయోక్తలనుండి దండనీతిని నేర్చుకొనవలె' నని చెప్పియున్నాఁడు. ఇతనికి నితర గ్రంథకర్తలకుఁగల భేదమిదియే. కామందకాదులిట్టి వ్యవహా రానుభవము గలిగినవారు కారు. ఇతరులు వ్రాసిన గ్రంథముల వివేకదృష్టితో విమర్శించి స్వాభిప్రాయములఁగొన్నిటిని జేర్చి కామందకుఁడు లోనగువారు నీతిశాస్త్రముల రచించిరి. కనుకనే వారి పుస్తకములందు సందర్భాను చితములగు ప్రశంసలుకూడ నక్కడక్కడఁ గన్పడుచుండును. కౌటిల్యుఁ డట్లుగాక సందర్భోచితముగను వ్యవహారానుకూలముగను వ్రాసియున్నాఁడు,"[2]

ఈ గ్రంథమనుష్టుప్ శ్లోకాత్మకమైనదైనను వ్యాఖ్యానిరపేక్షముగా

---

1. ఇందాఁక శ్రీరామకృష్ణకవిగారు ఉపవేదములు అనుపేర రుధిరోద్గారి సం॥ ఆంధ్రపత్రికలో ప్రకటించిన వ్యాసమునుండి విషయము గ్రహింపబడెను.

2. కౌటిలీయార్థశాస్త్రము - ఉపోద్ఘాతము - శ్రీమామిడిపూడి వెంకటరంగయ్య ఎం.ఏ.గారు.

నర్థముకానిది. దీనికి జయమంగళ యనియు, మఱొకటియు వ్యాఖ్యలు గలవు. తిరువాన్కూరు ముద్రణాలయమువారు ప్రకటించిన జయమంగళా వ్యాఖ్యానముతోడి ముద్రణమే యున్నవానిలోఁ బ్రశస్తమైనది. ఇప్పటికి 100 ఏండ్లకుముందు తడకమళ్ళ వేంకటకృష్ణారాయలను గొప్ప విద్వాంసులు ఈ కామందకమునుఁదెనుఁగు టీకతోఁదెనుఁగులిపిలో ముద్రించిరి. తిరువాన్కూరు ముద్రణమునకును దీనికిని గొన్ని భేదములున్నవి. కృష్ణారావు గారి తెలుఁ గుటీక ప్రశస్తమైనది. వారీ పద్య కామందకము నెఱుఁగరు.

ఆంధ్రకామందకము – రాజనీతిగ్రంథములు

ఈ కామందకమును క్రీ.శ. 1400 పూర్వకాలముననే యెవ్వరో పద్యకావ్యముగాఁ దెనిఁగించిరి. అందలి పద్యములు పెక్కులు మడికి సింగన సకలనీతి సమ్మతమున నుదాహృతము లై యున్నవి. సకలనీతిసమ్మతమున మడికి సింగన యీ క్రిందివాని నాంధ్రరాజనీతి గ్రంథములను బేర్కొనినాఁడు. అవి ముద్రామాత్య, పంచతంత్రీ, బద్దెభూపాల, చాణక్య, ధౌమ్య,విదుర, ధృతరాష్ట్ర,బలభద్ర, కామందక, గజాంకుశ, నీతిసార, నీతిభూషణ, క్షేమేంద్ర, భోజరాజవిభూషణ, పురుషార్థసార, భారత, రామాయణాది మహాకావ్యంబులు, పురాణేతిహాసంబులు, కందనామాత్యు నీతితారావళి, లోకోక్తి చాటు ప్రబంధంబులును. వీనిలోఁ బెక్కు గ్రంథములు నష్టములైనవి. సింగన ఆయా గ్రంథములలోని పద్యములను బెక్కింటిని ఈ గ్రంథమున నుదాహరించి కొనినాఁడు. అందు బద్దెననీతి యొక్కటి మాత్రమే యిపుడు లభించుచున్నది. సకల నీతిసమ్మతమును బోలి శ్రీరామకృష్ణకవిగారే తొలుత నీ బద్దెననీతిం బ్రకటించిరి. సకలనీతి సమ్మతమున నుదాహరింపఁబడిన ప్రాచీన కామందక పద్యములు కొన్ని యిచ్చుటఁ జూపుచున్నాఁడను.

ఉ॥ స్నానవిలేపనాభరణచారుసముజ్జ్వలగాత్రుఁడై శుభ
స్నానము నాత్మదత్తవసనస్ఫుటమూర్తియు నైన దేవులఁ
స్థానము సేర్చి వారి సదనంబుల కేఁగక చేయుచు న్నిజా
ధీనమనస్కుఁడై సతులతీపులు నమ్మకయున్కి యొప్పగుఁ
(సకలనీతిసమ్మతము. పద్యము 286; ఆంధ్రకామందకము; ఆ.3.ప.138)

సీ॥ గురువులఁ బ్రణమితవరభక్తియుక్తుల
సద్భావచేష్టల సజ్జనులను
సుకృతకర్మంబుల సురల భూసురులను
మృదులమనోవృత్తి మిత్రజనుల
బాంధవజనుల సంభ్రమచేష్టితంబులఁ
గామినీజనములఁ బ్రేమములను
దాసజనంబులఁ దగుప్రసాదంబులఁ
నితరుల దాక్షిణ్యచతురవృత్తి

గీ॥ నాత్మవశ్యులఁ గావించి యన్యకర్మ
నింద సేయక సత్కర్మనిష్ఠుఁడగుచుఁ
జారుకారుణికత్వము సర్వలోక
మధురవాక్యము గలవాఁడు మనుజవిభుఁడు॥
(స.స.పద్యము 158, ఆం.కా. ఆ. 2. ప 57, 58)

సీ॥ భుజగము విషమును బొడగాంచి కూయును
శుకభృంగరాజశారికలు వెఱచి
లలిఁజకోరములకన్నులు విరాగములగుఁ
గ్రౌంచంబు చాల మదించి తిరుగు
విషదర్శనంబుగా వెసఁ జచ్చుఁ గోకిల
గ్లాని జీవంజీవకమునకొదవు
వీని ముఖంబున వెసఁ బరీక్షితములై
తనరిన యన్నముల్గొనఁగవలయు

ఆ॥వె॥ జనవిభుండు గడుఁ బృషన్మయూరావళి
తద్గృహంబునందుదారలీల
విడువవలయుఁ బెంచి వెస దానిఁబొడఁగన్న
పాము దనకుఁ దాన పఱచుఁగాన॥

(స. స. ప. 257; ఆం.కా.ఆ. 3. ప. 99)

సీ॥ భద్రసేనుఁడు నిజపత్నియింటికిఁ జన
నతనితోఁబుట్టున యతనిఁదునిమెఁ
దల్లిమంచముక్రింద నల్లన యడఁగి తాఁ
బుత్రుండ కారూషుఁ బొడవడంచె
లాజలు విషమున నోజించి తేనియ
యని కాశిరాజుఁదద్వనిత యడఁచె
గరళాక్తమేఖలాఘనమణి సౌవీర
భూపు వైరంత్యు నూపురముచేత

గీ॥ జాతుషంబగు శస్త్రంబు జడ నిడికొని
రమణి తానొక్కరిత విదూరథుని జంపు
టెఱిఁగి నమ్మక సతియింటికేఁగఁ జనదు
కెరలి శత్రులపయిఁ బ్రయోగింపవలయు.
(స.స.ప. 287; ఆం.కా.ఆ.3.ప. 140)

చం॥ అరివరు శత్రుదుర్గమును నాతనిబంధుసుహృద్విభేదము౯
బురధనసైన్యసంపదలపోఁడిమెఱుంగుట కృత్యపక్ష వి
స్తరపరిసంగ్రహంబతని జానపదాటవికంబు సాధ్యముల్
దిరమిడి యుద్ధసారము విధిజ్ఞత యన్నివి దూతకర్మముల్
(స.స.ప. 362. ఆం.కా.ఆ. 5. ప.77)

సీ॥ బాలుండు వృద్ధుండు పటుదీర్ఘరోగియు
నిల నిజజ్ఞాతిబహిష్కృతుండు
భీరుకుండును గడు భీరుజనుండును
లుబ్ధుండు మఱియును లుబ్ధజనుఁడు
సతతవిరక్తప్రకృతియైన నృపతియు
విషయరసాసక్తవిరళమతియు
మఱియును బహుచిత్తమంత్రుండు దేవతా
బ్రాహ్మణనిందాపరాయణుండు

గీ॥ దైవహతకుండు దైవచింతనపరుండు
వ్యసనదుర్భిక్షకుఁడు బలవ్యసనపరుఁడు
లలి నదేశస్థబహుశాత్రవుఁడును గాల
యుక్తుఁడును సత్యధర్మవియుక్తమతియు.
(స.స.ప. 526)

కం॥ ఈ యిరుపదువురతోడ౯
బాయక విగ్రహముసేసి పైకొనుటయు వా
రేయెడ మార్కొనక బల
శ్రీ యతి వశవర్తులగుచు సిరి యిత్తురిల౯
(స.స.ప. 527; ఆం. కా.ఆ. 4.ప. 70)

సీ॥ దక్షిణానిలముఁ బ్రదక్షిణాగ్నియు నధ్వ
సంతతోత్సాహంబు సాధువాద
చారుమంగళపాఠకారవంబు సుహృష్ట
పుష్టజనంబును బొలుపుమిగుల
నతిమనోహరముగా నరసి చెప్పినశుభ
కలితలక్షణములు గలిగియున్న
యట్టివేలంబు ప్రఖ్యాతమై పొలుపొందు
నతిశుభమై యుండు నధికశత్రు

ఆ॥వె॥ జయము గలుగునట్టి చందంబు...
నందగ విపరీత మయ్యెనేని
యపజయంబు నొందునట్టి చందము లెల్ల
నెఱిఁగి నృపతి నిశ్చయింపవలయు ॥
(స.స.ప. 810. ఆం.కా.ఆ. 7. ప 99)

ఉ॥ ఒక్కటఁ గూటయుద్ధమున నుక్కఱ శత్రు వధించిన౯ జయం
బెక్కుడు గల్గి పాపమొకయించుక పొందదు నిశ్చయంబు
రుక్కున ద్రోణసూనుఁడుఱ కొక్కయెడ న్నదురేయి నిద్రమైఁ
జొక్కిన పాండునందనులఁ జూచి వధింపడె సౌప్తికక్రియన్
(స. స. ప. 954; ఆం. కా. ఆ. 8. ప. 50)

ఆంధ్రకామందక నీతిసారము – గ్రంథరచనము.

ఇది ప్రాచీన కామందకమంత రసవంతము కాదేమో కాని, శబ్దశుద్ధియు విషయ వైశద్యమును, ఉత్తమరచనము మున్నగు సుగుణములతో నొప్పుచున్నది. ఇందాంధ్రదేశపు రాజనీతి సంప్రదాయములు కొన్నిగలవు. ఆంధ్రదేశపు రాజనీతిపరిభాషాపదములు కొన్ని యచ్చటచ్చటఁగలవు. రాజనీతి శాస్త్రపరిశోధకులు వానినెల్ల నుద్ధరింపవచ్చును. రాజ్యములే పోవుచున్న యీ కాలములో నీ రాజనీతి గ్రంథములు చరిత్రకారుల శాస్త్ర నిర్మాణక్రమాది చరిత్ర పరిశీలనమునకే గాని రాజ్యాంగ ప్రయోజనముల కుపకరింపవు. కాని, లోక వ్యవహారజ్ఞానము వీని వలన విశేషముగా లభింపఁగలదు.

కృతికర్త – గ్రంథరచనాకాలము

మ॥ రమణీయంబుగ శాలివాహశకవర్షంబుల్ గతంబై సహ
స్రము నేనూఱును నాఱునై వెలయఁగాఁ బ్రౌఢిం దెనింగించి రౌ
ర మహిం దిమ్మయవేంకటాద్రివిభుపేరన్ వేడ్కఁ గామందకీ
యము శ్రీ వేంకటరామకృష్ణులు స్వభాన్వబ్దంబునన్ రూఢిఁగా

అను నాశ్వాసాంత పద్యమునుబట్టి యిది రామకృష్ణ కవుల రచితమని తెలియుచున్నది. కొందఱీ గ్రంథము రామకృష్ణకవులను జంటకవులచే రచితమని యందురు గాని యందుకాధారము కానరాదు. ఆశ్వాసాంత గద్యముఁబట్టి యది యొక్కని పేరే యని తెలియనగును. పై పద్యమున బహువచన ముండుట పూజార్థము కావచ్చును.

కృతిపతి

ఈ కామందకకృతి నందికొనినది కొండ్రాజు వెంకటాద్రిరాజు. ఈతఁడారవీటి వంశస్థుఁడగు కొండ్రాజు తిమ్మరాజు కుమారుడు. తెనాలి రామకృష్ణుని పాండురంగమాహాత్మ్యమునకుఁగృతిపతియగు విరూరి వేదాద్రి మంత్రికి యజమానియగు పెద సంగభూపాలునకుఁ జెల్లెలికుమారుఁడు.

ఈ వెంకటాద్రి రెట్టమతమనెడిజ్యోతిషగ్రంథమును గూడ నంకిత మందినాఁడు.

మ॥ కపటారాతి విభంజనోద్ధతమతీ! కర్ణాట సింహాసనా
ధిపతి ప్రాప్తరమాధురీణ! కరుణాబ్ధీ! కంతుసౌందర్య కా
శ్యప సద్గోత్ర పవిత్ర! నమ్రతరవాచానైపుణీ నిర్జితా
హిప! కామందకకావ్యనాయక! కవీంద్రేష్టార్థ సంధాయకా !॥

రెట్టమతము

ఆంధ్రకామందకగ్రంథమునఁ బ్రథమాశ్వాసాంతమున

కం॥ శ్రీ చంచద్భట్టరు చి
క్కాచార్య వరార్య శిష్య యతులిత శౌర్య
ప్రాచుర్యధుర్య గుణర
త్నాచల జయలలిత ధైర్య నయవినయనిధీ ॥

ఆం. కామందకము ఆ. 1. ప. 65.

అని వెంకటాద్రి సంబోధింపఁబడియున్నాఁడు. ఈతఁడు భట్టరుచిక్కాచార్యులకు శిష్యుఁడు. ఈ భట్టరుచిక్కాచార్యులకుఁ బలువురాంధ్రకవులు శిష్యులుగా నుండిరి. చాతుర్వాటికా మాహాత్మ్యము, ఆనందకాననమాహాత్మ్యము మొదలగు ప్రబంధములను రచించిన లింగమకుంటతిమ్మకవియు, తెనాలి రామకృష్ణకవియు నీతని శిష్యులే. ఈ విషయమును వారి కృతులందలి పద్యములు తెల్పుచున్నవి.

కం॥ గురురాయపట్టభద్రుని
నరిహరు శ్రీరంగనాయకాంశభవున్ భ
ట్టరు చిక్కాచార్యుల మ
ద్గురులఁ దలఁచి యడుగులకు నతుల్ గావింతున్॥

లింగమకుంట రామకవి

సీ॥ శ్రీవైష్ణవ హితుండఁ జిక్కయ భట్టరు శిష్యుఁడ.

లింగమకుంట తిమ్మకవి.

కం॥ వాక్కాంతాశ్రయభట్టరు
చిక్కాచార్యుల మహాత్ము శ్రీ గురుమూర్తిఁ
నిక్కపుభక్తి భజించెద
నిక్కావ్యకళాకలాప మీడేరుటకుఁ ॥

పాండురంగ మాహాత్మ్యము.

ఈ వెంకటాద్రినరేంద్రుఁడు కామందక సప్తమాశ్వాసారంభమున నిట్లు సంబోధితుఁడయ్యెను.

కం॥ శ్రీమదహోబల నృహరి
స్వామి పునస్స్థాపన ప్రశస్త జయాంకా
రామపద భక్తివర వి
ద్యామహ కొండ్రాజు వెంకటాద్రి నరేంద్రా ॥

ఆం. కా. 7. ఆ. ప. 1

అని యుండుటచే నీ వెంకట్రాజు అహోబలస్వామి భక్తుఁడై యా నృసింహదేవాలయము నుద్ధరింపఁ బ్రయత్నించి నట్లు తెలియ వచ్చుచున్నది. ఈ విషయమే రెట్టమతగ్రంథమునందును

సీ॥ శ్రీమదహోబలస్వామిమహారాజ్య
రక్షకుండగుచు నేరాజు వెలయు
నభిరామకామందకాఖ్య సత్కావ్యర
త్నమునకు నేరాజు నాథుఁడయ్యె
నెరయూరి పురవరాధీశాది బహుబిరు
దాంకుఁడై యేరాజు యశము గాంచె
జానకీనాయకచరణ సంసేవన
ప్రౌఢిచే నేరాజు ప్రబలు సిరుల

గీ॥ నతఁడు కొండ్రాజు తిమ్మభూపతివరేణ్య
తనయపెదతిమ్మరాజవతంస గర్భ
వార్ధిచంద్రుండు సత్కులవర్ధనుండు
సతతవిభవుండు వెంకటక్ష్మావిభుండు ॥
అని కలదు.

ఈ వెంకట్రాజు అహోబలము నుద్ధరించెననుటకు అహోబలమహాద్వారమున శాసనప్రమాణమున్నది.

"శుభమస్తు. శ్లో. దేవశ్రేణీశిరోరత్నం దైత్యద్విపఘటాంకుశమ్ ।
జయతు శ్రీనృసింహస్య దేవదేవస్య శాసనమ్ ॥

స్వస్తిశ్రీ జయాభ్యుదయశాలివాహనశకవర్షంబులు 1506 అగు నేటి తారణ సం॥ వైశాఖశుద్ధ 14 శ్రీమద్రాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర శ్రీవీరప్రతాప శ్రీవీర శ్రీరంగరాయ దేవమహారాయలుగారు పెనుగొండనగరమందు వజ్రసింహాసనారూఢులై పృథ్వీసాంమ్రాజ్యము చేయుచుండఁగాను శ్రీమద్వేదమార్గప్రతిష్ఠాపనాచార్య సర్వతంత్రోభయ వేదాంతాచార్యులయిన శ్రీ శఠగోపజియ్యంగారి కార్యకర్తలయిన రాచప్పగారున్ను శ్రీ అహోబలస్థానం వారున్ను కాశ్యపగోత్ర ఆపస్తంబసూత్ర యజుశ్శాఖాధ్యాయులయిన సూర్యవంశోద్భవులయిన మూరురాయర బసవశంకర గుత్తిహన్నిబ్బరగండ యెరయూరి పురవరాధీశ్వరులయిన శ్రీ మన్మహామండలేశ్వర కొండ్రాజు తిమ్మరాజు గారి పౌత్రులయిన తిమ్మరాజుగారి పుత్రులయిన వేంకటరాజు దేవమహారాజులుంగారికి యిచ్చిన శిలాశాసన క్రమమెట్లన్నను, ప్రాక్ బహుధాన్యనామ సంవత్సరాన నిభరామవారు హండేవారిని కూడుకొని సీమ యంతా రాచూరాపట్టి అహోబలస్థలానకు వచ్చి అహోబలం అంతా పాడుసేసి అహోబల స్థలం అయిదు ఆరుఏండ్లు తమ వశంచేసుక ఆక్రమించి నడుస్తూవున్న నిమిత్యం శ్రీ అహోబలేశ్వరులు సన్యాసం ప్రసాదించిన ఆదిమమైన శఠగోప జియ్యంగారికి ఏడోతరమై శ్రీ పురుషోత్తమ ఆళ్వారుల ప్రతిష్ఠసేసి ముకుందదేవుని చేత పూజగొని రామానుజదర్శనోద్ధారకులైన శ్రీ పరాంకుశ మహాముని శిష్యులయినటువంటి శ్రీ మచ్ఛఠకోపస్వామి వారిస్థలం యీ తీరున అయిన నిమిత్తం శ్రీరంగరాయ దేవమహారాయుల సముఖానతాము మనవిచేసి మీరు యీ తీరున రత్నసింహాసనారూఢులై వుండిన్ని మీకులస్వామియైన అహోబలేశ్వరుని స్థలం తురకలు...

ఈ శాసనములోని వేంకటరాజు దేవమహారాజులంగారు మన కామందక కృతిపతియగు వేంకటరాజే !

ముద్రణము

తంజావూరు సరస్వతీ మహలులోఁదప్పులమయముగాఁ దాటాకుప్రతి యొకటియే కలదు. దానికి ప్రతి వ్రాయించి తత్పుస్తక శాలాధికారులు మాకుఁ బంపిరి. మక్కికి మక్కిగా వ్రాసిన వ్రాత యగుటచే దానిని దిద్ది ముద్రణమునకిచ్చుటకు సాధ్యము కాదయ్యెను. అందుకై ముద్రణార్హముగా అధిక పరిశ్రమమున నవీన ముద్రణపు లిపిరీతి చొప్పున ఛందోగణయతిభ్రంశ రహితముగా వేఱొక ప్రతి వ్రాయింపవలసె. ఎట్లో ప్రతి వ్రాయించి సందిగ్ధ స్థలములను తంజావూరికిఁబోయి మాతృకతో సరిచూచి దిద్ది యింకను దిద్దఁ గుదురని స్థలములను సంస్కృతమూలమును జూచి పూరించియును, అందును గుదురనిదాని నుచితరీతిని గ్రొత్తగా రచనముచేసియును గ్రంథమును బూరించితిని. తంజావూరినుండి పుస్తకము నాకు వచ్చినదాదిగా నిట్లు ముద్రితమగునంతదాఁక జరిగిన నిర్వాహములో నాకుఁ గుడిభుజమై నా సహోద్యోగి విద్వాన్, సాహిత్యశిరోమణి, చిరంజీవి పంగనామల బాలకృష్ణమూర్తి కడచిన వేసంగి సెలవులలో నాకెంతేని తోడ్పడెను. తంజావూరి సరస్వతీమహల్ పుస్తకాలయ కార్యదర్శి శ్రీ యస్. గోపాలన్ గారును, నీ ముద్రణమును తిరుపతి రత్నా ప్రెస్‌లోనే సాగించుటచే నా ప్రెస్‌వారును మాకుఁజాలగా ననుకూలించి యెంతేని తోడ్పడిరి. పై వారికి నేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

ఈ కామందకకృతి యాంధ్రులయాదరము పడయఁగలదని, తంజావూరి సరస్వతీమహల్ లైబ్రరీలోని యముద్రితాంధ్ర గ్రంథము లెల్ల సుముద్రితములై వెలయఁగలవని యాశించుచున్నాను.

తిరుపతి.

1-8-50. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి

విషయ సూచిక

	పుట
ప్రథమాశ్వాసము	
కృత్యారంభము	1
షష్ఠ్యంతములు	1
రాజప్రభావము	2
రాజ్యస్వరూపము	5
నయప్రకారము	5
వినయప్రకారము	6
ఇంద్రియజయ ప్రకారము	6
ఇంద్రియేంద్రియార్థస్వరూపము	7
ఇంద్రియ నిగ్రహములేనివానికి ఫలము	8
స్త్రీ విషయ కామమునందలి దోషము	10
విద్యావృద్ధసంయోగము	11
ద్వితీయాశ్వాసము	
విద్యావిభాగము	14
వర్ణాశ్రమ వ్యవస్థ	15
దండమాహాత్మ్యము	20
దీనజన రక్షణము-సజ్జనలక్షణము	21
దుర్జనసంగతి	23
మధురవచో విచక్షణత్వము	25
మహాత్ములవర్తనము	26
సప్తాంగ పరిరక్షణము	27
పురోహితగుణకథనము	33
మంత్రిపురోహితుల కార్యప్రయోజనము	34
రాష్ట్ర సంపత్స్వరూపము	35
గ్రామలక్షణము	36
కోటలక్షణము	37
భండారము	38
బలము	38
మిత్రలక్షణము	39
మిత్రులభేదములు	39
తృతీయాశ్వాసము	
స్వామ్యనుజీవివృత్తప్రకరణము	43
అనుజీవివర్తనము	45
అనురక్త రాజలక్షణము	48
విరక్తజలక్షణము	49
కంటకశిక్షణ ప్రకరణము	58
రాజపుత్రరక్షణము	60
ఆత్మరక్షితక ప్రకరణము	61
విషపరీక్షావిధానము	62
చతుర్థాశ్వాసము	
మండలయోని ప్రకరణము	72
కాలీన్యాది విజిగీషు గుణములు	73
మండలస్వరూపము-తద్భేదములు	74
ద్వాదశ రాజమండలము	75
మండలచరిత ప్రకరణము	77
సంఘధర్మ స్వరూపము	80
మిత్రమండల వర్తనప్రకారము	83
సంధివికల్పప్రకరణము	86
సంధికర్హులగువారు	91
విగ్రహ వికల్ప ప్రకరణము	98
యానప్రకరణము	105
ఆసన ప్రకరణము	107

	పుట
ద్వైధీభావ ప్రకరణము	109
సమాశ్రయ ప్రకరణము	110

పంచమాశ్వాసము

మంత్రవికల్ప ప్రకరణము	113
మంత్రాంగములు	119
కార్యసిద్ధిసూచకములు	120
మంత్రిమండలవృత్తము	121
దూతభేదములు	123
చారలక్షణము	127
సంస్థగూఢచారలక్షణము	129
సంచారగూఢచారలక్షణము	129

షష్ఠాశ్వాసము

ఉత్సాహ ప్రశంసాప్రకరణము	134
ప్రకృతికర్మప్రకరణము-రాజచర్య	137
మంత్రిచర్య	140
రాష్ట్రచర్య	141
దుర్గచర్య	141
బలచర్య	141
సుహృచ్చర్య	142
ప్రకృతివ్యసనములు	143
భండారవ్యసనము	144
రాష్ట్రవ్యసనము	145
దుర్గవ్యసనము	145
బలవ్యసనంబులు	145
పరిక్షిప్తాదిబలలక్షణము	146
బలవ్యసన పరిహారవిధానము	148
మిత్రవ్యసనము	149
సప్తవ్యసనవర్గ ప్రకరణము	150
సప్తవ్యసనములు	151
వాక్పారుష్యము	151
అర్థదూషణము	152
మృగయావ్యసనము	153
వేటయందు షడ్గుణములు	154
జూదము	157
స్త్రీవ్యసనము	158
పానము	159

సప్తమాశ్వాసము

యాత్రాభియోక్తృప్రదర్శన ప్రకరణము	162
దండయాత్రావిధానము	164
కోపద్వైవిధ్యము	166
కార్యవ్యసనంబులు	167
సప్తవిధ పక్షలక్షణము	168
అనురాగి సహాయలక్షణము	169
సద్వృత్తసహాయలక్షణము	169
ఆత్మగుణముల నుద్యోగాదులశ్రేష్ఠత	169
శక్తిత్రయ స్వరూపము	170
దండయాత్రాకాలదేశాదులు	171
దండయాత్రాసమయములరాజవైఖరి	173
సర్వావర్జనోపాయము	175
స్కంధావారనివేశనప్రకరణము	177
రాజాభిరక్షణకై సైన్యావస్థానము	179
జాగ్రదవస్థిత్యావశ్యకత	180
కంటకాదిభూదూషణము	180
ఉత్తమాదిభూభేదములు	181
నిమిత్త జ్ఞాన ప్రకరణము-అపజయ	181
విజయసూచిక నిమిత్తములు	182
	పుట
ఉపాయవికల్ప ప్రకరణము	184
సప్తవిధోపాయములు	184
సామస్వరూపము	185
పంచవిధ సామప్రకారములు	186
సామప్రయోగ విధానము	186
దాన ప్రకరణము	187
అభిమాని ప్రకరణము	191
భీతవర్గ ప్రకారము	192
క్రుద్ధవర్గ ప్రకారము	192
భేదోపాయములు	193
మాయా ప్రకారములు	197
ఇంద్రజాల ప్రకారము	198

అష్టమాశ్వాసము

సేనావివరము	200
షడ్విధబలప్రకారము	200
సేనాపతి ప్రభావము	206
ప్రయాణవ్యసన రక్షణప్రకరణము	210
కూటయుద్ధప్రకారము	211
చతురంగబల ప్రయోజప్రకారము	216
గజకర్మ	216
రథకర్మ	216
అశ్వకర్మ	216
పదాతికర్మ	217
వాజిభూమి	218
రథభూమి	218
నాగభూమి	219
దానకల్పన ప్రకరణము	220
వ్యూహ వికల్ప ప్రకరణము	221
వ్యూహరచనా ప్రకారము	222
ప్రకాశయుద్ధ ప్రకరణము	224
గజబల ప్రశంస	225
రథబల ప్రశంస	226
అశ్వబల ప్రశంస	226

ఆంధ్ర కామందకము

ప్రథమాశ్వాసము

కం॥ అర్జున హార శరదభ్ర య
శోర్జునమతి లంక మల్లికార్జునవరజ
న్మోర్జితు నుతియింపందగు
నర్జునవిభు లంకమల్లికార్జున విభునిఁ ॥* 1

*   *   *

కం॥ ఈ రీతిఁ బుత్రమిత్ర
శ్రీరాజితుఁడగుచు రాజసేవితచరణాం
భోరుహుఁడై వేంకటధర
ణీరమణుఁడు వెలయు విజయనిత్యోర్జితుఁడై ॥ 2

షష్ఠ్యంతములు

కం॥ ఏవంవిధ గుణలక్షున
కావార్ధి వసుంధరాతలాధ్యక్షునకుఁ
శ్రీవినుతకటాక్షునకు మ
హావైభవభోగజిత సహస్రాక్షునకుఁ ॥ 3

కం॥ ధాటీఘనఘోటీఖుర
పాటితసమదారికోటిపక్షక్షితికిఁ
లాటీవరభోటీ క
ర్నాటీ సంగీతకీర్తి నామోన్నతికిఁ ॥ 4

కం॥ కంధరగురుసింధురవర
బంధురతరదానసలిలపటునిర్ఝరసౌ
గంధ శ్రీసంవాసిత
సింధుతరంగునకు నయవిశిష్టాంగునకుఁ ॥ 5

---

* వ్రాఁతప్రతిలోనున్న యీ పద్యము గ్రంథస్థమగునో కాదో తెలియదు. లిపికారుని పద్యమేమో.

కం॥ పురహర గిరిధర శరహరి
సురకరి గురుతరలసద్యశోహారునకున్
వరనీరాకరధారా
ధర *(వాహస్థైర్యధైర్య) తతసారునకుఙ ॥ 6

కం॥ తెంకణచోళద్రావిడ
కొంకణ భూపాలదత్తఘోటీపేటీ
సాంకవతతికిం దిమ్మయ
వెంకటజనపతికి నీతివిలసితమతికిఙ ॥ 7

వ॥ అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా నా యొనర్పం బూనిన కామందక
నీతిశాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునకుం గ్రమంబెట్టిదనిన. 8

శా॥ శ్రీమంత్రాధ్యుఁడు విష్ణుగుప్తుఁడు వచశ్శ్రీయుల్లసిల్లఙ ఘనం
బై మించంగ నొనర్చినట్టి నయశాస్త్రార్థంబు కామందకుం
డామోదంబున సంగ్రహించి నయకావ్యంబై తగఙ జేసె నీ
భూమి సర్వహితంబుగా ఋజువుగా భూపాలయోగ్యంబుగాఙ॥ 9

వ॥ అవ్విధంబెట్టిదనిన. 10

కం॥ శ్రీమంతుఁడు గుణవంతుఁడు
ధీమంతుఁడు నైన రాజదేవుఁడు వెలయఙ
దా మంతుకెక్కి యాజ్ఞఙ
భూమీస్థలి నిత్యమార్గమున నిల్పె దయఙ॥ 11

రాజప్రభావము

సీ॥ అఖిలదిక్పాలురయంశముల్ దనయందె
మిళితమై దీపించ మించురాజు
సకలవర్ణంబు లాశ్రయములు మర్యాద
విడువకుండ నొనర్చి నడపురాజు

* (..............)

బలవంతులెందు దుర్బలుల నొంచకయుండఁ
జేసి నిచ్చలును బోషించురాజు
భువనశత్రువులను బొలియించి ప్రజలకుఁ
జాలఁ గోరిక లీయఁజాలు రాజు

గీ॥ పాపములు పుణ్యములు సేయు ప్రకృతులెఱిఁగి
నిగ్రహానుగ్రహంబులు నెఱపురాజు
తాన భూభారమంతయుఁ దాల్చురాజు
ధరను బ్రత్యక్షదైవతంబరయ రాజు॥ 12

ఉ॥ శ్రీలు చెలంగు వైభవము నెందు జయంబొనఁగూడుఁ గీర్తియుం
జాలగఁ గల్గుఁ దేజము పొసంగు జగంబులు మెచ్చు నెందు భూ
పాలుఁడు సద్గుణోన్నతుల భాసిలినఙ గుణమెచ్చుకుందులఙ
లీల వహించి కాదె ధరణీవిభుఁడౌటయు బంటులౌటయుఙ 13

కం॥ అనిశము బుధసమ్మతుఁడగు
జనపతి దా హేతువగును జగమలరించఙ
గనుఁగవ కింపెసఁగెడు శశి
వననిధి నలరించి మించువైఖరి నెంచఙ ॥ 14

కం॥ లాలించి ధర్మగతిఁ బ్రజఁ
బాలించి మదారివీరపట్టణము లిలం
గూలించి మించురాజును
మేలెంచి విధాత యంచు మెచ్చుజగంబుల్ ॥ 15

కం॥ ప్రోడ యయి ప్రోచురాజును
గూడనినాఁడెల్లజగము గొదవ వహించుఙ
బ్రోడయగు పీలికానిం
గూడని యల యోడజాడఁ గూడఙ జూడఙ ॥ 16

గీ॥ రాజునందు మించు రక్షణంబందును
బేరములను గృషియుఁ బెంపు మీఱు
వానిఁ జెఱచు నపుడె మానవలోకంబు
బ్రతికి బ్రతుకకుండుపగిది నుండు ॥ 17

కం॥ మానవపతి లోకమునకు
వానవలెం బ్రాపు దాపు వాన యుడిగినన్
దా నొకగతి మును లోకము
మానవపతిఁ గూడదేని మల్లట గుడుచున్ ॥ 18

కం॥ రాజు ప్రజను రక్షించును
రాజును బ్రజ ప్రబలఁజేయు రాజు ప్రబలినన్
రాజిల్లు సిరులు గావున
భూజనులెవ్వేళ రాజుఁ బూజింపఁ దగున్ ॥ 19

కం॥ నీతిగతిన్ వర్తించిన
భూతలపతి ధర్మకామములు నర్థము దా
నేతఱిఁ జెందుం బ్రజతో
నాతెఱఁ గెడలినను బ్రజయు నతఁడు నొగులరే ॥ 20

కం॥ నహుషుఁడధోగతిఁ బడియెన్
మహితంబగు ధర్మమెడలి మహి జనకుఁడు దా
బహుతరసంపదఁ జెందఁడె
బహుకాలము మున్ను ధర్మపథనిశ్చలుఁడై ॥ 21

వ॥ అట్లు గావున. 22

కం॥ ధర్మము ముందర నిడికొని
ధార్మికుఁడగు నృపతి యర్థతతిఁ జెందఁ దగున్
ధర్మమున వెలయు రాజ్యము
ధర్మమునకు నెందు సంపదయు ఫలము గదా ॥ 23

రాజ్య స్వరూపము

గీ॥ రాజు మంత్రియు రాష్ట్రదుర్గములు కోశ
మును బలంబును జుట్టంబు ననఁగ నలరు
నంగములు గల్గు నదియె రాజ్యంబటంద్రు
దలఁప నది సత్త్వబుద్ధిచేఁ దనరుచుండు ॥ 24

కం॥ అనిశము నుత్సాహంబునఁ
దనరుచు సత్త్వంబు చెంది తనబుద్ధిబలం
బున నీతి యెఱిఁగి రాజ్యం
బునకై యత్నంబు సేయఁబోలును బతికిన్॥ 25

కం॥ న్యాయమున ధనము గూడం
జేయుట యది రక్షణంబు సేయుట ప్రబలం
జేయుట సుపాత్రదానము
సేయుట యన నాల్గు గతుల క్షితిపతినడకల్ ॥ 26

నయ ప్రకారము

సీ॥ నయము విక్రమము నున్నతిఁ జెంది యుత్సాహి
యై సిరిఁ జెందుట కడరవలయు
నా నయమును వినయమె మూలముగ నుండు
నా వినయమె యింద్రియములవిజయ
మది శాస్త్రనిశ్చయంబందినఁ జేకూరు
నా శాస్త్రనిశ్చయంబందెనేని
శాస్త్రార్థసిద్ధులు సంభవింపగఁ జేయు
నందుచే సంపదఁ జెందు నెందు

గీ॥ వినయ మందినఁ బ్రజలచే వినుతిఁ గాంచు
వినయమే సుగుణంబుల వెలయఁ జేయుఁ
గావున వినయ మెప్పుడు గలుగ వలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరునకు ॥ 27

సీ॥ శాస్త్రంబు ధృతియుఁ బ్రజ్ఞయును సామర్థ్యంబుఁ
బ్రతిభ మాటలనేర్పుఁ బ్రౌఢిమంబు
ధారణాశక్తి యుత్సాహంబుఁ గడు గట్టి
తనము నాపదలకుఁ దాళికొనుట
పావనత్వంబుఁ బ్రభావంబు మైత్రియు
నీగి సత్యంబు మేలెఱుఁగుటయును
శమము సత్కులమును దమము శీలంబును
వినయంబు నయమును విక్రమంబు

గీ॥ నాదిగాఁ గల సుగుణంబు లధికసంప
దలకుఁ గారణములు గాన ధరణినాథుఁ
డిట్టి సద్గుణగణముల నెనయ వలయు
దనమనంబున సిరిఁ జెందఁ దలఁచెనేని ॥ 28

వినయ ప్రకారము

గీ॥ మునుపుఁ దా వినయముఁ జెంది వెనుక వినయ
పరులఁగాఁ జేయవలయును నరవరుండు
దనప్రధానులఁ దనబంట్లఁ దనదుసుతులఁ
దనప్రజల నెందుఁ గ్రమముతో జనులు పొగడ ॥ 29

కం॥ అనురక్తులైన మంత్రులఁ
దనరి ప్రజ న్మనుపఁజాలి తనమది శిక్షిం
చినయట్టి రాజవర్యుఁడు
ఘనమగు సిరి ననుభవింపఁగా నేర్చు నిలన్ ॥ 30

ఇంద్రియజయ ప్రకారము

గీ॥ అరుల నొంపుచు విషయంపుటడవిలోన
బరువులెత్తెడి నింద్రియభద్రదంతి
జ్ఞాన మనుపేరఁ దగు నంకుశంబుచేత
దనకుఁ గైవసముగఁ జేసికొనఁగవలయు ॥ 31

వ॥ అది యెట్లన్నను జీవాత్మ ప్రయత్నంబువలన స్వచ్ఛందన వనితా విషయంబులనుం జెందెడికొఱకు మనంబుతోఁగూడఁ గూడుచునుండు, దన్మనంబును భోగ్యవస్తువుల మీఁది లోభంబునఁజక్షురాదీంద్రియంబులను జెంది వానిఁబ్రేరింపుచు నుండు, నయ్యింద్రియంబులు నయ్యర్థంబులం గ్రహించుచు నుండు, నా జీవాత్మతోడం గూడినప్పుడు మనంబువలననే యిట్టి ప్రవర్తన సంభవింపుచు నుండు, విజ్ఞానంబును హృదయంబును జిత్తంబును బుద్ధియును మనఃపర్యాయంబు లనంబరగుచుండు, నిట్టి జీవాత్మ గలుగుటకు ధర్మాధర్మంబులు నిచ్ఛాద్వేషంబులు సుఖదుఃఖంబులుం బ్రయత్నజ్ఞాన సంస్కారంబులనునట్టి తొమ్మిది గుణంబులు గుఱుతులగుచు నుండు, నయ్యింద్రియంబులకు నర్థంబులతోడి సంబంధంబు గలిగియు నొక్కమాటున నజ్ఞానంబులు సంభవించకుండుట యెద్ది యదియ యణుమాత్రంబగు మనంబు గలదని తెలుపుటకు గుఱుతగుచుండు వెండియు. 32

కం॥ ఎఱుఁగఁబడు నర్థములపై
గుఱియై తగఁ బొడమునట్టి కోరికలెల్లన్
మెఱసిన మనంబుక్రియలని
నెఱవుగఁ దెలియంగ వలయు నేర్పరులెందున్ ॥ 33

ఇంద్రియేంద్రియార్థ స్వరూపము

సీ॥ చెవి చర్మ మక్షులు జిహ్వాయు ముక్కును
నను నివి బుద్ధీంద్రియంబు లైదు
శబ్దంబు మఱియు స్పర్శంబు రూపంబు ర
సము గంధ మనెడి విషయము లైదు
పాణి పాయువు గుహ్యపాదంబులును వాక్కు
నివి యైదు దలఁపఁ గర్మేంద్రియంబు
లాదాన ముత్సర్గ మానందమును గతి
యాలాపమును వీని కైదు క్రియలు

గీ॥ దగు మనసు నాత్మ రెండు నంతఃకరణము
లగుచు నివి యప్రయత్నంబు నంది కూడ
గలుగు నీ రెంటివలన సంకల్ప మెప్పు
డిట్టి మార్గంబు నరవరుం డెఱుఁగ వలయు ॥ 34

గీ॥ తనువు బుద్ధీంద్రియంబులర్థంబులెందు
బాహ్యకరణంబులనఁగ నేర్పడి తనర్చు
నవియు గలుగుట దెలియంగ నగును గోర్కి
సరణిచే నిశ్చయజ్ఞానసరణిచేత ॥ 35

కం॥ ఇల బాహ్యాంతఃకరణం
బలు మెలఁగుచు నుండు యత్నములు ముందరగాఁ
గల యత్నములుడుగుటచే
గలుగుఁ గద మనోజయమ్ము గలవారలకున్ ॥ 36

గీ॥ ఇట్టులింద్రియజయముచే నెపుడు మనసు
నాత్మయందొనఁగూర్చుచు నాత్మహితము
నేర్పుతోఁ జేసికొనఁదగు నీతి, దుష్ట
నీతి నెఱుఁగుచు ధరణిలో నృపవరుండు ॥ 37

ఇంద్రియ నిగ్రహము లేనివానికి ఫలము

కం॥ లీలఁ దనమనసుఁ గెలువం
గా లేని మహీవిభుండు గడు శౌర్యముచే
వేలావలయితధరణీ
పాలుర నేరీతి గెలుచుఁ బ్రాభవ మెసఁగన్॥ 38

కం॥ హరియింపుచుఁ జేతులతుద
విరసములై యుండునట్టి విషయంబులచే
నరపతి బోధితుఁడై తాఁ
గరికరణిం గట్టుపడుచు గాసింబడడే ॥ 39

కం॥ వినుటయుఁ, గనుటయు, వాసనఁ
గొనుటయుఁ, జవిఁగొనుట, యంటికొనుటయు, నీ యై
దును దా మొకటొకటియ ప్రా
ణిని జెఱుపఁగఁ జాలు ధారుణీస్థలియందున్ ॥ 40

వ॥ అది యెట్లన్నను. 41

సీ॥ కసవులు దిని శుద్ధి గని దవ్వుగా దాఁటు
లేళ్ళు, ఘంటలమ్రోఁతవల్లఁ జెడుట
తరువులఁ బెకలించు గిరివంటి కరి, పెంటి
ముట్టుచే మ్రాఁకునఁ గట్టుపడుట
దీప్తమై కనుపట్టు దీపంబుఁ గనువేడ్క,
మిడుతలు దానిపైఁ బడి మడియుట
కనరాకఁ గడు లోఁతుఁగల నీట నుండు మ
త్స్యంబు, గాలపుటెరచవిఁ బొలియుట

గీ॥ మదముఁ గ్రోలంగఁబోయి బెట్టిదములగుచు
నడరు గజముల చెవులతాఁకుడులచేతఁ
దేఁటిదాఁటులు నొగులుటల్ దెలిసి నరుఁడు
విషయములమీఁద నాసక్తి విడువ వలయు॥ 42

గీ॥ విషసమములైన విషయముల్ వేఱువేఱ
నొనరిచి యొకటి చెఱుపఁగా నోపు మనుజుఁ
డైదు విషయంబులను జెందునట్టి మనుజుఁ
డెంచి చూడంగ నెటుల జయించి యుండు ॥ 43

వ॥ ఇట్లయియుండియును వెండియు. 44

శా॥ చాలం గాంక్షలు మాని భూవిభుఁడు నిచ్చల్ సౌఖ్యమందం దగున్
లీలన్ వేళనె భోగ్యవస్తువులచే లేకుండినం గామినీ
జాలంబున్ సరసత్వమున్ విభవమున్ సౌందర్యమున్ శత్రుభూ
పాలోత్తంసులఁ ద్రుంచుటల్, సిరులు సంపాదించుటల్, వ్యర్థముల్ ॥ 45

గీ॥ ధర్మమున నర్థ మొనరు, నర్థమునఁ గామ
మలరుఁ, గామంబుచేత సౌఖ్యంబు గలుగు,
నట్టి ధర్మంబు నర్థంబు నడఁచి విభుఁడు
కామ మొందుట, మృతినొందఁ గడఁగి కొనుట॥ 46

స్త్రీ విషయ కామమునందలి దోషము

ఉ॥ సంతసమావహింపఁగల చంద్రనిభాస్య యటన్న పేరు వి
న్నంతనె యెంతవానిహృదయంబు తరంగితమై కరంగఁగా
వింతవిలాసముం బొరయ ద్రేఁకపు గుబ్బలు మేలిచూపులుం
గుంతలముల్ జెలంగు నల కొమ్మలఁ జూచిన నేమి చెప్పఁగన్ ॥ 47

చం॥ వలపుల సొంపు కెంపు జిగివన్నియ వాల్గడకన్నులం గనం
గలకలమంచు మించు మృదుగద్గదభాషలు, నేకతంపు చ
ర్యలు వెలలేని మెచ్చుల యొయారి తుటారి మిటారి యొప్పులుం
గల కలవాణి యే నరునిఁగాఁకలఁ బెట్టదు గుట్టు ముట్టఁగన్ ॥ 48

కం॥ జడదారిమనసునైనన్
గడు రాగముఁ జెందఁ జేయుఁ గాంతామణి యే
యెడ సంజప్రొద్దు చందురుఁ
గడు రాగముఁ జెందఁ జేయుకరణిన్ ధరణిన్ ॥ 49

ఉ॥ ఎంతయు మందయానముల నెంచగ మించి ప్రసన్న లీలలన్
సంతసమందఁ జేయఁగల చంద్రనిభాస్య లదెట్టివేళ భే
దింతురు నేర్పుతోడ నతిధీరులనైనఁ గ్రమంబుచేత నీ
రెంతయుఁగొండలం బలె మహీస్థలియందుఁ దలంచి చూడఁగన్ ॥50

గీ॥ మానమును గ్రోధలోభముల్ మదగుణంబు
కామమును హర్ష మనుచుండఁ గలిగినట్టి
వైరిషడ్వర్గ మడఁపగా వలయు రాజు
వీని విడిచిన సౌఖ్యంబు వెలయుఁ గాన ॥ 51

సీ॥ ధరఁ గోరికలవల్ల దండాఖ్యుఁ డనురాజు
మెఱయఁ గిన్కను జనమేజయుండు
నధికలోభంబున నల పురూరవుఁడును
వాతాపి హర్షంబు వదలకుండి
మానంబువలన దశాననదైత్యుండు
దంభోద్భవుండు మదంబువలనఁ
జెడుటయు, మఱి వీని విడుచుటవలన, నా
భాగమహీపతి పరశురాముఁ

గీ॥ డంబరీషాదులిల నేలినట్టిక్రమము
లెఱిఁగి, నేర్పరియగు ధారుణీశ్వరుండు
శత్రుషడ్వర్గ మడఁచిన, సంతతంబు
జనులు వినుతింప నేలు నీ జగతి నెల్ల ॥ 52

విద్యావృద్ధ సంయోగము

కం॥ ధర సుజనసమ్మతంబగు
చరితంబున ధర్మమర్థసంగతినిన్ స
ద్గురునాశ్రయించి విద్యల
నిరవుగఁ బఠి చదువఁదగు జితేంద్రియుఁడగుచున్ ॥ 53

ఉ॥ విద్యలు చెందగా వలసి వేడుకతో గురునాశ్రయించుటన్
విద్యలు చెందు టెల్ల సరవిన్ వినయంబును బెంచుఁ బూన్కిమై
విద్యలఁ జెంది సద్వినయవృత్తిఁ జరించుట యల్ల పూర్వభా
వోద్యతలీల నాపదల నొందక, వర్థిలు నందుకై ధరన్ ॥ 54

కం॥ జనపతి యీగతిఁ బెద్దలఁ
గనుమని సేవింప సుజనగణసమ్మతుఁడై
దనరుం గుజనులు ప్రేరే
చినయెడ నే కార్యములను జెందక యుండున్ ॥ 55

కం॥ సతతంబుఁ గళలఁ జెందిన
క్షితిపతి యభివృద్ధిఁ జెంది చెలఁగుచు నుండున్
సతతంబుఁ గళలఁ జెందుచు
సితపక్షమునందుఁ జెలఁగు సితకరుమాడ్కిన్ ॥ 56

వ॥ అట్లు గావున. 57

కం॥ గురుఁ గొలువ వలయు విద్యా
గరిమను గులగురువువల్లఁ గలిగినవిద్యల్
ధర ధనము నయము దానం
బరమతములు దెలియు నందు ఫలసిద్ధి యగున్ ॥ 58

చం॥ జగమునకంటె వేఱె యయి చాల స్వభావముచేత నుద్ధతిన్
దగు ధరణీపతిత్వము సదా వినయంబునఁ గూడఁ జేయఁగా
నగుఁ, గడు బల్మినైన వినయంబుసుమీ నయసిద్ధి, యందుఁ దా
మిగులఁ బ్రధానమై వెలసి మించు వహించు నుదంచితస్థితిన్ ॥ 59

ఉ॥ ఈ గతి నీతిరీతిఁదగి యెల్లపుడున్ వినయంబుతోఁ గడున్
ధీగరిమం జెలంగు జగతీపతి దా నరదేవ సేవితం
బై గణనీయ మున్నతమునై తగు శ్రీయుతమౌ పదంబు ను
ద్యోగము మించఁగాంచును మహోన్నత మేరుశిఖాగ్రముంబలెన్ ॥60

గీ॥ అధికుఁడైన వినయ మందకుండినఁ దన
పగఱచేతఁ జిక్కువడుచు నుండు
నల్పుఁడైన వినయ మందియుండినఁ దన
పగఱఁ గదిమి చిక్కుపఱిచి గెలుచు ॥ 61

చం॥ జనులకుఁ గొల్వఁగాఁ దగును జాలఁగ రాజు వినీతుఁడైనచో
వినయమె భూషణంబు పృథివీపతికిన్ వినయంబుఁ జెంది మె
ల్లని కరచర్య దానము విలాసము గల్గిన భద్రమూర్తియై
తనరు గజేంద్రుచందమునఁదాఁజెలువొందు నరేంద్రుఁడున్నతిన్ ॥62

ఉ॥ నీతియు విద్య గల్గు ధరణీపతికిన్ వినయంబు భూషణం
బై తగు నందువల్లఁ బ్రజ లందరు చేరుదు రందుచే రిపుల్
భీతిలి కొల్వఁజొత్తు రరిభీకరుఁడై తగెనేని సర్వ ధా
త్రీతలమేలు నేలుటలఁ దేజము సంపద కీర్తి చెల్వగున్ ॥ 63

శా॥ శ్రీమద్రామకృపాకటాక్షకలితశ్రీయుక్త యుక్తక్రియో
ద్దామాచారవిశేష శేషవిలసద్భాషాసుధాధార ధా
రామంజుక్రమ ఘోటికా ఖురపుట ప్రక్షుణ్ణ విద్వేష వ
ద్భూమీనాయకలోక లోకవినుతాంభోజాప్త వంశాగ్రణీ ॥ 64

కం॥ శ్రీ చంచద్భట్టరు చి
క్కాచార్య వరార్య శిష్య యతులిత శౌర్య
ప్రాచుర్యధుర్య గుణర
త్నాచల జయలలిత ధైర్య నయవినయ నిధీ ॥ 65

పంచచామరము

ధరా ధరాధిరాజ రమ్యధైర్య వీర్య శౌర్య భా
సురాసురాగ నాగ పూర్ణ సోమ ధామ కీర్తిమే
దురాదురాసదోగ్రజన్య ధూతభీతశత్రుభూ
వరావరాంగ మంజువాక్య వైఖరీ ధురంధరా ॥ 66

గద్యము :- ఇది శ్రీమన్మదనగోపాల వరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వత భారద్వాజస గోత్ర జక్కరాజ యెఱ్ఱనామాత్య పుత్ర సుకవిజన విధేయ శ్రీరామకృష్ణ భక్తివైభవ భాగధేయ వేంకట నామధేయ ప్రణీతంబైన కామందక నీతిశాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునందు రాజప్రభావంబును, నయవినయ మనోజయ ప్రకారంబును, విద్యా వృద్ధసంయోగ ప్రచారంబును నన్నది ప్రథమాశ్వాసము.

ఆంధ్రకామందకము

ద్వితీయాశ్వాసము

కం॥ శ్రీరామచంద్రచరణాం
భోరుహసేవాధురీణ బుధవినుతసుధా
ధారామరాళకీర్తివి
హారా కొండ్రాజు వేంకటాద్రినరేంద్రా ॥ 1

వ॥ అవధరింపుము. 2

విద్యావిభాగము.

గీ॥ నృపతి దెలియంగవలయు నాన్వీక్షకియును
ద్రయియువార్తయు మఱియును దండనీతి
వీని జదివినవారిచే వీనిక్రియల
నలరువారలచే వినయంబుఁ జెంది ॥ 3

వ॥ అది యెట్లన్నను నీ నాల్గువిద్యలే సకలమగు జగంబు నిలుపుటకుం గారణంబగుచు నుండు వెండియు నాన్వీక్షకి త్రయీవిద్య యందలిభేదం బగుటచేసి త్రయీవార్తాదండనీతులివి మూఁడు విద్యలే యని మనుమతంబువారు పల్కుచుండుదురు. లోకంబర్థప్రధానంబు గావున వార్తయు దండనీతి యను నివి రెండు విద్యలే యని గురుమతంబువారలు పల్కుచుండుదురు. సర్వవిద్యారంభంబులు దండనీతియందు నుండుం గనుక దండనీతి యొకటియ యని శుక్రమతంబువారు పల్కుదురు. వేఱువేఱ వీనికిఁ బ్రయోజనంబులు గలుగుటంజేసి యాన్వీక్షకీత్రయీ వార్తా దండనీతులనం గలుగు నాలుగు విద్యలు నననది యీ కామందక మతంబునకు సమ్మతంబు. 4

సీ॥ ఆన్వీక్షకీవిద్యయందెఱుంగగఁ దగు
నాత్మస్వరూప మాద్యంతముగను
ధర్మస్వరూపం బధర్మస్వరూపంబు
నల త్రయీవిద్యయందమరుచుండు
నర్థంబుతెఱఁగు దురర్థంబు తెఱఁగును
వార్తచేఁ దెలియంగవలయు నెపుడు
మఱి దండనీతియందెఱుఁగంగవలయును
నీతివిద్యలును దుర్నీతివిధము

గీ॥ దండనీతిని బాయుచోఁ దక్కినట్టి
విద్యలవి మూఁడు మంచివై వెలసియుండి
యైన విఫలంబులగు లేనియటుల దండ
నీతి నొందిన విభునకిన్నియు ఫలించు ॥ 5

కం॥ జనవిభుఁడు దండనీతిన్
దనరినఁ బద నెఱుఁగువారు దక్కినవా రె
ల్లను జదువుచుండ్రు విద్యల
ననిశంబాసక్తి మించ నంచితమతులై ॥ 6

వర్ణాశ్రమ వ్యవస్థ

గీ॥ ధరణి వర్ణాశ్రమముల కాధారమైన
యట్టివిద్యల రక్షించునట్టి యధిపుఁ
డఖిలవర్ణాశ్రమముల వారాచరించు
పుణ్య మాఱవపాలు దాఁబొరయు నండ్రు ॥ 7

సీ॥ ఇల సుఖదుఃఖంబు లెఱిఁగించుకతమున
నాన్వీక్షకీవిద్య యాత్మవిద్య
యగు దానిచేఁదత్త్వ మరసినవాఁడెందు
దుఃఖంబు సుఖమును దొలఁగఁద్రోయు
నల ఋగ్యజుస్సామములు త్రయీవిద్యయౌ
ననువుగా నెఱుకతో నందు మెలఁగు
నతఁ డిహపరములనందును మఱియును
న్యాయమీమాంసలు నంగములును

గీ॥ ధర్మశాస్త్రపురాణవేదములు నెపుడు
ధరణిలోపలఁద్రయి యనఁబరగు వార్త
(నాఁ దనరుచుండుఁ బశుపాలనంబు గృషియుఁ
బణ్యమును వీనిచే లోకపాలనమగు ॥) 8

సీ॥ *(ఈ వృత్తులను లోకమెల్ల వర్తించుట
వార్త జీవన మన వరలుచుండు)
ఆ శిక్షణముఁజేయ నధిపతి దండనా
మము నొందు నతనిసన్మార్గమునను
బోధించునది నీతి పొందుగా నిందుచే
నీతిశాస్త్రము దండనీతియయ్యె
నాదండనీతిచే నఖిలలోకోపకా
రములైన విద్యలరక్షణంబు

గీ॥ నాత్మరక్షణమును జేయనగును విభున
కటులఁబరిపాలనము సేయునట్టిరాజు
రాజనఁగ మించి సకలధరాతలంబు
నేలుఁ బ్రజ మెచ్చ విఖ్యాతలీలతోడ ॥ 9

గీ॥ ఎందుచేతను బురుషార్థ మెఱుఁగఁబడు వి
వేకులకు నందు కలరును విద్యపేరు
విద్య యను శబ్దమును బ్రభవింపజేసి
యమరు 'విద' ధాతు వదియు జ్ఞానార్థకంబు ॥ 10

సీ॥ యజనంబు, దాన, మధ్యయనంబు, నివి విప్రు
లకు రాజులకు వైశ్యులకు సమములు
సత్ప్రతిగ్రహము, యాజనము, నధ్యాపనం
బును, విప్రులకె ధర్మములు దలంప

*(............) (.................)

శస్త్రజీవనముఁ, బ్రజారక్షణంబును
క్షత్రియధర్మముల్ ధాత్రిలోనఁ
బణ్యంబుఁ, గృషియును, బశుపాలనంబు, ని
మ్మహిని వైశ్యులకు ధర్మంబటండ్రు

గీ॥ క్రమముతోడుత నిట్టి వర్ణముల సేవ
సేయుటయు శూద్రధర్మ మీ సేవ కారు
చారణుల్ సేయు పనులను జగతిలోన
ననిశమున్ వీరికెల్ల జీవనములండ్రు ॥ 11

సీ॥ గురునింట నుండుట, గురుఁగొల్చుటయు, హోమ
ములు సేయుటయు, వ్రతములు సలుపుట,
చదువుట ముప్పొద్దుఁజన్నీళ్ళ మునుఁగుట,
భిక్ష యెత్తుట, ప్రాణభీతియందు
గురుఁబాయకుండుట, గురువు లేకుండిన
గురుసుతుం దనతోడఁ గూడిచదువు
వాని నల్లనఁగూడి వర్తించుటయు, బ్రహ్మ
చారిధర్మంబులు చదువవచ్చు

గీ॥ దనుక దండంబు ముంజియుఁ దాల్చి జడల
నంటి యైనను మఱి ముండుఁ డగుచు నుండి
యైనఁ దగి బ్రహ్మచారి దా నాశ్రమాంత
రంబు దనయిచ్ఛఁ జెందు టర్హంబటండ్రు ॥ 12

సీ॥ అగ్నులఁ బూజించి, యతిథుల నర్చించి
దేవతలకుఁ బితృదేవతలకుఁ
గ్రమమున నారాధనములఁ జాల నొనర్చి,
యిరుప్రొద్దు దానమ్ములెపుడు చేసి,
ధర్మశాస్త్రముల వేదముల యర్థంబుల
సతతంబును వేడ్కఁ జదివి, తెలిసి,

తమతమయర్థముల్ తప్పక జీవనం
బులు చేసికొనుచు, దీనులను బ్రోచి,

గీ॥ సత్యమున మించి, నిజకులసతులఁ బర్వ
వర్జమైయుండఁ గూడి, సద్వర్తనమున
మెలఁగనేర్చుట, యాదిగాఁ గలుగునిదియ
మహి గృహస్థుల కెల్ల ధర్మం బటండ్రు ॥ 13

సీ॥ జడలు దాల్చుటయును, బుడమిఁ బరుండుట,
మూఁడువేళల నీళ్ళ మునుఁగు, టెప్పు
డజినముల్ గట్టుట, యగ్నులఁ గొల్చుట,
యతిథిజనంబుల నరయు, టెందు
నడవుల నుండుట, యలకందమూలముల్
నివ్వరికూళ్ళును నీళ్ళుఁ బండ్లు
జీవనంబులు గాఁగఁ జేసి వర్తించుట
జేజేలపూజలు సేయుటయును

గీ॥ బ్రహ్మచర్యంబు విడువక పరగు టెంచి
యొరులు దానంబు లిచ్చిన నొల్లకుంట
మదిని బ్రహ్మానుసంధాన మహిమఁ గనుట
ధరణి వనవాసులకు నెల్ల ధర్మ మండ్రు ॥ 14

సీ॥ అనిశంబు సకలమైనట్టి యుద్యోగముల్
విడుచుట, భిక్షంబుఁ గుడుచుటయును
చెట్లక్రిందట నున్కిచేయుట, ద్రోహంబుఁ
దొడరక, సకలజంతువుల సమత
గనుట, యెద్దియుఁ బుచ్చుకొనకయుండుట, ప్రియం
బును నప్రియంబుఁ గైకొనకుడుగుట,
పలుకుల నియమంబుఁ గలుగుట, సుఖదుఃఖ
ముల వికారములేక మెలఁగుటయును,

గీ॥ ధారణాధ్యానములు, బ్రహ్మచారి యగుట
యెందు బాహ్యాంతరశుచిత్వ మందుటయును
భావశుద్ధియు నింద్రియప్రకరజయము
నాది యైనవి ధర్మముల్ యతుల కెందు ॥ 15

గీ॥ హింస మానుటయును, నిర్జితేంద్రియత్వ,
మోర్పుఁ,గరుణయు, నిజమాడునేర్పు, శుచిత,
సకలవర్ణాశ్రమములవారికిని గల్గి
యుండఁగాఁదగు, ధారుణీమండలమున ॥ 16

సీ॥ వర్ణాశ్రమంబులవారికి ధర్మముల్
స్వర్గంబు మోక్షంబు సమకొనంగఁ
జేయు నీ ధర్మంబు లేయెడ లేకున్న
సంకరంబందు నీ జగతియందు
ధారుణీవిభుఁడిట్టిధర్మంబులెల్లను
నడపింపగాఁ గర్త న్యాయలీల
నతఁడు లేకుండిన నడఁగును ధర్మంబు
ధర్మంబు లేకున్న ధరణి చెడును

గీ॥ సకలవర్ణాశ్రమంబులజాడ లెఱిఁగి
వానిధర్మంబులెల్లను వరుస నాచ
రించఁగాఁజేసి వాని రక్షించునట్టి
ఘనునకిహమును బరమును గలుగు నెందు ॥ 17

కం॥ ఈ లీలను ధర్మంబులు
పాలించినయట్టిరాజు ప్రబలుచు నుండున్
మేలుగ నటుగావున భూ
పాలుఁడు దగునాజ్ఞచేతఁ బ్రజ నేలఁదగున్ ॥ 18

దండమాహాత్మ్యము

ఆ॥ అధికదండనమున నళికిపోదురు ప్రజ,
లల్పదండనమున నళుక రెందు,
నిటులుగాకయుండ, నిలనేలుపతి యుక్త
దండనంబె కలిగియుండవలయు ॥ 19

కం॥ జనపతి తగుదండనమున
ననిశము ధర్మంబు కామ మర్థము చెందున్
ఘనమైన దండనముచే
మునుగోపము రాదె యడవిమునులకునైనన్ ॥ 20

చం॥ కడు భయమందఁజేయక జగంబును శాస్త్రము మెచ్చ నాజ్ఞయె
క్కుడు సిరిఁగోరి సేయఁదగు క్రూరతమై భయమిచ్చు నాజ్ఞచేఁ
దొడరుచునుండు దోషములు దోషమె కల్గినయేని యెయ్యెడన్
బొడమును హాని యట్లగుట బ్రోవఁదగుం దగునాజ్ఞచేఁ బ్రజన్ 21

ఉ॥ ఒక్కధనమ్ముకై దొడరి యొక్కరుఁ డొక్కరి నాక్రమించుటన్
మిక్కిలి భిన్నమార్గమున మించిన యీ జగమందు నాజ్ఞయే
చక్కిని లేక యుండునెడఁ జాలగ హింసలు పుట్టి పెద్దమీ
లొక్కటఁ జిన్నమీలఁ దినునోజలు రాజిలుచుండు మెండుగన్ ॥ 22

గీ॥ కామలోభాదికంబుచేఁ గైకొనంగఁ
బడుచు నరకంబులోపలఁబడి మునుఁగుచు
నుండు లోకంబులను నీతియుక్తివిభుఁడు
నిలుపు దండంబుచేతనే నేర్పు మెఱసి ॥ 23

చం॥ అరయ స్వభావలీల విషయంబులకెందు నధీనమై పర
స్పర వనితా ధనంబులకు బారలు సాఁపుచు నుండునట్టి యీ
ధరణి జనంబు మట్టుపడి దండభయంబున మంచివారిచే
నిరతము సన్నుతిం గనుచు నిర్మలమార్గముఁజెందుఁ బొందుగన్ 24

ఉ॥ జంటల యాసలం బరవశంబగు లోకమునందు మంచివాఁ
డుంట విచిత్ర మాజ్ఞఁదగియుండు కతంబున యుక్తవర్తనన్
గెంటదు లోకమాజ్ఞలనె నిక్కమెకాఁ గులకాంతయుం బతిం
గుంటిని గొంటునుం దెవులుకొంటును బేదను బాయకుండుటల్ ॥ 25

శా॥ ఈ చందంబు లెఱింగి శాస్త్రగతి మున్నెంతే విచారింపుచున్
నీచత్వంబులు మానుచున్ నియతుఁడై నిల్పొంది దండంబుచే
నేచక్రేశుఁడు భూప్రజన్మెలఁపుఁ దానెవ్వేళ నాభూపతిన్
వే చెందున్ సిరులబ్ధిలోమగుడ కందేనిల్చు నేర్లుంబలెన్ ॥ 26

దీనజనరక్షణము – సజ్జనలక్షణము

కం॥ అల సమవర్తియనగ నా
జ్ఞలు సేయుచు ధర్మమార్గచతురుండగుచున్
నలువ విధంబున భూజన
ముల రక్షింపంగవలయు భూపతి యెందున్ ॥ 27

కం॥ దీనజన రక్షణంబును
దానగుణంబును శమంబు దయయును సత్యం
బూనిన ప్రియవాక్యంబుల్
మానితమైనట్టి సజ్జనవ్రతమెందున్ ॥ 28

కం॥ ఘనమగు దయతోడుత నా
తని యలమటఁ దనదిగాగఁ దలఁపుచుఁగడుదీ
నుని రక్షింపఁగవలయున్
జనపతి దనుమెచ్చి యఖిలజనము నుతింపన్ ॥ 29

కం॥ అనిశము దుఃఖసముద్రం
బున మునిఁగెడు దీనజనుని బ్రోతురు దయ నే
జనములు వారలకంటెను
ఘనులగు సజ్జనులు లేరుగా భువనమునన్ ॥ 30

కం॥ మిగుల ననాథులు నార్తులు
నగుపేదల నూఱడించి యాదుకొనంగాఁ
దగు వారిమీఁద దయనిడి
జగతీపతి ధర్మమార్గ సంస్థాపకుఁడై ॥ 31

గీ॥ సకల జంతువులను జంపకుండుట యెద్ది
యదియ పరమధర్మమంద్రు ప్రాజ్ఞు
లిటులగానఁ బతి యహింసకుఁడై దీన
జనులఁబ్రోవవలయు ననుదినంబు ॥ 32

కం॥ తనసుఖమునకై యెవ్వం
డనదలఁబీడించు నాతఁడాతని కోపం
బనుపేరిటి యనలముచేఁ
గనుగొనఁగాఁగమలకున్నె కట్టియ పోలెన్ ॥ 33

కం॥ కించిత్సుఖమునకై లో
భించి దయంగుంచి మించి పెద్దలఁగడు మె
ప్పించునె మంచికులస్థుం
డెంచక యిది పాపమనక యిమ్మహిలోనన్ ॥ 34

కం॥ పూనినయట్టి మనోవ్యథ
చే నలఁగుచుఁగడుఁ దేవుళ్ళచేఁ దలఁకుచు రే
పో నేఁడోచెడు మెయికిం
గానెవ్వఁడు దీనుఁ జెఱుపఁ గడఁగును ధాత్రిన్ ॥ 35

కం॥ ఆయాసార్జితధనముల
నాయెడ నొక క్షణము రమ్యమై యెవ్వేళన్
ఛాయామాత్రంబై తగు
కాయంబుల నీరుబుగ్గగతిఁ జూడఁదగున్ ॥ 36

కం॥ బలుగాలి దూలి ప్రీలెడు
నలమేఘసమూహమట్టులలరెడు విషయా
రులచేతఁ జిక్కుపడుదురె
వలనెఱుఁగు మహాత్ములైన వారలుధరలోన్ ॥ 37

కం॥ తొలఁకెడి జలములలోపలి
కలువల చెలికాని నీడగతి సకల ప్రా
ణుల బ్రతుకు చంచలంబని
తలఁచి విభుఁడు మంచిపనులె తాఁజేయఁదగున్ ॥ 38

కం॥ జగ మెండమావులకు సమ
మగు క్షణికంబగు నపారమగు నంచును రా
జగువాఁడు ధర్మసుఖములఁ
దగులుటకై సుజనుపొందె తాఁ జేయఁదగున్ ॥ 39

కం॥ ఎన్నఁగ సుజనులు గొల్వఁగ
నున్నమహీపతులు మిగుల నొప్పుదు రిలలో
సున్నము చేసిన మేడలు
పున్నమ వెన్నెలలచేతఁ బొలుపగు మాడ్కిన్ ॥ 40

గీ॥ సుజనజనులచేష్టితము భూప్రజకు మోద
మొసవు లీలను గలువల పొసగఁ బొదలు
సరసులును జంద్రకళలు వసంతవనము
సంతసమొనర్పలేవుగా సంతతంబు ॥ 41

దుర్జనసంగతి

కం॥ దోసంబనక తపింపం
గా సుజనుల జేయునట్టి ఖలసంగతి రా
జేసరణినైనఁగానీ
వేసవి మరుభూమి వోలె విడువన్ వలయున్ 42

కం॥ కులమును శీలము చదువును
గల సుజనులలోనఁ జొచ్చి ఖలుఁడేఁచును ని
చ్చలు హేతువు గలుగకె యిం
గల మెండినచెట్ల నేర్చుగతి నెచ్చోటన్ ॥ 43

ఉ॥ సారెకు వాగ్విషంబు వెదఁజల్లుచు వక్రగతిన్ మెలంగుచున్
గ్రూరత సాధుమంత్రములకున్ భయ మందక యెట్టివేళయం
దూరక చిఱ్ఱుబుస్సుమను చుండెను దుర్జనపన్నగంబు ని
ద్ధారుణి రెండునాలుకలు దార్కొను నెమ్మొగముల్ ధరింపుచున్ ॥ 44

కం॥ బుసకొట్టుటచే నెగసిన
విసపుపొగ న్నల్లనైన పెడమోములచే
గసరెడి పాముల పొందులె
పొసఁగున్ దుర్జనులతోడి పొందులకంటెన్ ॥ 45

కం॥ పిల్లికిఁగూడదందిచ్చిన
గోళ్ళం జేఁజివ్వుకొనుచుఁ గూడుం దిను దు
ష్టెల్లవిధంబుల సుజనుని
వల్లనె పోషణము గాంచి వానినె చెఱచున్ ॥ 46

కం॥ ఇలలో ధూర్తజనంబుల
పలుకులు ములుకులటు నొంచుఁ బరజనమర్మ
స్థలములఁ గడుఁ దీవ్రములై
బలువగలం జూపఁ జాలి భయదములగుచున్ ॥ 47

చం॥ మనమున నెంతయుంగినుక మందటిలన్ సిరిఁగోరిరేని తా
రనిశము సజ్జనావళుల కంజలి పూనుదురట్టులంతకం
టెను గనుపట్ట నంజలి ఘటింపఁ దగున్ ధర దుర్జనాళికిన్
వినయగుణంబు మించగ వివేకులు లోకమునందుఁబొందుగన్ 48

మధురవచో విచక్షణత్వము

కం॥ లోకమున కెల్ల మోదము
జోక యొనర్పంగ నోపు చుట్టఱికంబున్
లౌకికమై తగు మాటయుఁ
గైకొనఁగా వలయు జగముఁ గడు గెల్చుటకై ॥ 49

కం॥ తేనెలు చిలికెడి పలుకులు
మానవపతి పలుకవలయు మహిజనమునెడన్
దానెంత యీవిగలదొర
యైనన్ నిష్ఠురముఁ బల్క నది భయమందున్ ॥ 50

గీ॥ రొమ్ము మొత్తినపగిది జనమ్ము మిగుల
నెట్టిపలుకుల వెతపడు నట్టి పలుకు
పలుకఁగా రాదు కడుబుద్ధిఁగలుగు నృపతి
యధికమగు వెతచెందినయప్పుడైన ॥ 51

కం॥ చుట్టలయెడఁ బగతులయెడ
గట్టిగఁ బ్రియ మాడవలయుఁ గడుఁ బ్రియములఁగ
నృట్టినదొర కేకలఁ దగి
నట్టి నెమలిలీల నేరికాప్తుఁడు గాఁడే ॥ 52

కం॥ కేకుల కేకలు కోకిల
కాకలి రాచిలుక కులుకు కలికి పలుకులున్
జేకుఱఁ జేయవు ముద మీ
లోకమునకు సుజనుపల్కులుం బలె నెపుడున్ ॥ 53

కం॥ దయ విశ్వాసము మర్యా
దయు సుగుణాసక్తిఁ గలిగి ధన మీయఁదగున్
నయగతి ధర్మముకొఱకై
ప్రియభాషల నమృతరసము పెరుగుచు నుండున్ ॥ 54

గీ॥ ప్రజఁ దను నుతింప నధికసంపదల మించి
పలుకుఁ దేనియ వెల్వారఁ జిలుకుచుండ్రు
చెలఁగి సత్కార మెవ్వరు చేయుచుండ్రు
వారె నరులై చరించు దేవతలు భువిని ॥ 55

కం॥ పావనుఁడై యాస్తికుఁడై
దేవతలం గొలువవలయు దేవతలబలెన్
భూవిభుఁడు గురులఁ గొలువం
గావలెఁ దనవలెనె మిత్రుఁ గనుగొనవలయున్ ॥ 56

కం॥ సురలను సత్కర్మముచే
గురులను మ్రొక్కుటలచేతఁ గువలయపతి స
త్పురుషుల సుచరిత్రముచేఁ
బరితుష్టులఁ జేయఁదగు శుభంబొదవుటకై ॥ 57

కం॥ మానినుల భటులఁ బ్రేమను
దానముచే బంధుమిత్రతతి బహుమానం
బూనుటచే దాక్షిణ్యము
చే నితరులఁ గైవసంబు సేయఁగ వలయున్ ॥ 58

మహాత్ముల వర్తనము

సీ॥ ఒకరికాంతల నింద నొనరింపకుండుట
పెద్దలయెడ దయఁ బెట్టుటయును
నిజధర్మముల నెల్ల నిచ్చఁ బాలించుట
యందఱియెడఁ బ్రియమాడుటయును
కలిమి యెంతగఁగల్గి గర్వించకుండుట
యొరుల సంపదలకు నుడుకమియును
బంధుజనంబులఁ బాయక యుండుట
తనవారితోడుత నెనసియుండు

గీ॥ టెనసి వారల మనసురా మనుచుటయును
బరులఁ బరితాపములు బుట్టఁ బలుకకుండు
టఖిలజనములు వినుతింప నలరుటయును
వసుధ నివియె మహాత్ముల వర్తనములు ॥ 59

చం॥ చెలిమి దలిర్ప నింటి కెడసేయని చుట్టము వచ్చెనన్న ద
వ్వులకెదురేఁగి వేడుకఁ గవుంగిటఁ జేరిచి యాదరించి తాఁ
గలిగినకొద్ది నిచ్చి యధికంబగు ప్రాణమునందు వంచనల్
గలుగక యోర్పు గల్గి యుపకారమె చూపుట సాధుకృత్యమౌ॥ 60

ఉ॥ ఎల్లెడ ధర్మయుక్తులయి హెచ్చరికం దగ సంచరించు నా
తొల్లిటివారిమార్గములు ద్రోయని మంచిగృహస్థులెల్ల వ
ర్తిల్లెడు నట్టి మార్గమిది దీన మెలంగెడు నట్టివారికిన్
మొల్లముగాఁగఁగల్గు నిహముం బరముం బరిపూర్ణకీర్తులున్ ॥ 61

ఉ॥ నిచ్చలు నిట్టిమార్గమున నిల్పినబుద్ధి దలిర్చు వానికిన్
నిచ్చలమైన శత్రువును నెయ్యపుఁ జుట్టముగాఁగఁ బొందుఁదా
నెచ్చట నిట్లుగావున మహీపతి మచ్చర మూడ్చి యీ జగం
బిచ్చ వశీకరింపఁదగు నింపగు సద్వినయంబు పెంపునన్ ॥ 62

ఉ॥ ఎక్కుడు గర్వమొందుపతి యెక్కడ భూప్రజనెల్లఁగూర్చు బా
గెక్కడ యైన నింపు లెనయించెడి పల్కులఁ బల్కి త్రాళ్ళచే
మిక్కిలిచుట్టిపట్టినను మీరక నిల్కడఁజెంది వారుఁ దా
నొక్కెడనై ననుం గడవకుండుచుఁ గైవసమౌదురెంతయున్ ॥ 63

వ॥ ఇది మధురవచనప్రకారంబింక సప్తాంగంబు లెఱింగించెద. 64

సప్తాంగ పరిరక్షణము

గీ॥ రాజు మంత్రియు రాష్ట్రదుర్గములు కోశ
మును బలంబును జుట్టములనఁగఁ దనరి
యొకటి కొక్కటి కుపకార మొనరఁ జేయు
నట్టి సప్తాంగమును రాజ్యమనఁగఁ దగును ॥ 65

కం॥ ఒక యంగము లేకుండిన
వికలంబై రాజ్యమెందు వెలయదు గానన్
సకలాంగంబులు గలుగన్
బ్రకటింపుచుఁ బతి పరీక్షఁబరికింపఁదగున్ ॥ 66

కం॥ మును దా గుణసంగతుఁడై
జనపతి దరువాతఁ బూని సకలాంగములున్
ఘనముగఁ బరీక్ష సేయన్
జను ఘనమనుజేశులెల్ల సన్నుతి సేయన్ ॥ 67

కం॥ ఓజఁ జెలంగని వానికి
రాజత్వము బూని నిలుపరాదట్లగుటన్
రాజితగుణగణములచే
రాజిలు నరవరుఁడు నొందు రాజత్వంబున్ ॥ 68

ఉ॥ చెందక చెంది నిల్కడలఁ జెందక యుండెడు రాజసంపదల్
నెందును సద్గుణావళులఁ జెందిన యట్టి మహీతలేశులన్
నందిసుమంతలేక తగి సన్నపు సున్నపు గారకట్టుచే
నందములౌ తటాకములయందు జలంబులు నిల్చుకైవడిన్ ॥ 69

వ॥ అందు రాజ గుణలక్షణము. 70

సీ॥ మేలెఱుంగుట గులశీలముల్ సత్యంబు
సత్త్వంబు ప్రాయముత్సాహగుణము
మొగమోటమును వేగమునఁబనుల్ సేయుట
బుద్ధియుఁ దృఢభక్తి వృద్ధసేవ
మఱి లోకువైన సామంతులు గల్గుట
ఘనులైన భటులచేఁ దనరుటయును
ధర్మంబు దానంబు ధర్మసహాయంబు
గలిగి ముందరి కార్యములు నెఱుఁగుట

ఆ॥వె॥దనకుఁ దగిన కార్యమునఁ బ్రవర్తించుట
మోసపోవురీతి మొనయ కుండు
టాదియైన సద్గుణావళి గలరాజు
మిగులఁ బ్రజకుఁ జేరఁ దగినవాఁడు ॥ 71

సీ॥ బలిమి ప్రౌఢిమయును దలపును వాక్చాతు
రియు నాయకత్వ మింద్రియజయంబు
నాజ్ఞాధరుండయ్యు నలరుటయును వైరి
దగిలి వచ్చిన నిల్వఁగలుగు టెందు
నలశిల్పమార్గముల్ దెలియుట దుష్టశి
క్షణము శత్రునివేళఁ గనెడి శక్తి
సంధివిగ్రహముల చందంబులెఱుంగుట
దేశకాలంబుల తెఱఁగు గనుట.

గీ॥ గుప్తమంత్రుఁడగుట గూడఁబెట్టెడి నేర్పు
గలిగి వెచ్చపెట్టఁగలుగుటయును
మఱియుగ్రోధలోభమదములు చపలత
విడుచుట ధరభూమి విభుగుణములు 72

సీ॥ విననిచ్చగించుట వినుట యర్థమును గ్ర
హించుటయు మఱి ధరించుటయును
నూహల చేత నపోహంబుచే నిశ్చ
యించుటయును దత్త్వమెఱుగుటయును
బుద్ధిగుణంబులే పొలుపొందు మఱియును
దక్షతయును శీఘ్రతయును గినుక
శౌర్యము ననఁగ నుత్సాహ లక్షణములే
నివి గల్గువాఁడె మహీవిభుండు

గీ॥ త్యాగమును సత్యమును శుచిత్వంబుననఁగ
నమరుచుండును మూఁడు మహాగుణంబు
లిట్టి మూఁడు గుణంబుల నెసఁగు నట్టి
జనపతిని దానె చెందును షడ్గుణములు ॥ 73

సీ॥ మఱియును బ్రూన్పాటు మచ్చరంబును దుర్జ
నత్వంబుఁ బరపీడనంబు నీర్ష్య
కల్లలాడుటయును గరువంబు మానుట
బ్రియదర్శనంబు శక్తియుఁ గలుగుట
వినుతగాంభీర్యుఁడై వృద్ధోపసేవియై
యలరుట మంచిమాటలఁ బలుకుట
సరసత సద్గుణజాలంబుపై నను
రాగంబు గలుగుట రాజగుణము

గీ॥ లిట్లు తగు నాత్మసంపదనెసఁగి నీతి
సరణి నిసుమంతయును మీఱి చనక లోక
చర్యలెల్లను గనుఁగొంచు జనులఁ దండ్రి
చాడ్పునను బ్రోచువాఁడెపో జనవిభుండు ॥ 74

ఆ॥ ఎట్టి గుణములంది యేనీతి నడచినఁ
బ్రజలు దన్ను జేరి భక్తిఁగొల్తు
రట్టి గుణములంది యారీతి నడువఁగా
వలయు రాజు భూమివలయమందు ॥ 75

ఉ॥ ఎందును దుర్గుణుండగు మహీపతియైనను మంచిబంట్లఁదాఁ
జెందిన సద్గుణుండగుచు శ్రీల వహించును గాక దుష్టులం
జెందిన రాజు పాములను జెందిన గందపు బ్రానువోలెఁ దా
నిందితుఁడై జనంబులకు నిచ్చలుఁ. చేరగరాక యుండఁడే ॥ 76

కం॥ పరమపవిత్రులఁ గులజుల
సరసులఁ బ్రజనెల్లఁగైవసముగా నిచ్చల్
ధర మెలఁగు క్రోధరహితులఁ
బరిజనములఁ జేయవలయుఁ బార్థివుఁడెందున్ 77

వ॥ అందు 78

కం॥ చెడుగులగు గడుసుమంత్రులు
కడు సన్మార్గంబులుడుగఁగాఁ జేసి పతిం
దొడిఁబడఁ జెఱుతురు గనుకె
య్యెడ మంచిప్రధానుతోడ నెనయఁగ వలయున్ 79

కం॥ నిజముగ సిరిఁ జెందినచో
సుజనుల భుజియింపఁజేయఁ జొప్పడు పతికిన్
నిజముగ నటువలె సుజనులు
భుజియింపని సిరులు వ్యర్థములు ధరలోనన్ ॥ 80

కం॥ కులమును బావనతయు వడి
గలతనమును దండనీతి గడుఁ బనిఁగొను నె
ప్పులు ననురాగముఁ జదువును
గలవార లమాత్యజనులు గావలెఁ బతికిన్ ॥ 81

కం॥ తరుణులయెడ ధర్మమునెడ
నిరవగు నర్థమ్మునెడఁ బరీక్షితుఁడు సదా
పరిశుద్ధుఁడనగఁ బరగున్
ధరణీపతి యిట్టి మంత్రిఁదానేలఁదగున్ ॥ 82

సీ॥ కడు మహోత్సవవేళఁ బొడగను వేళలఁ
గనుపట్ట నిచ్చిన కాన్కయంద్రు
భూజనంబులచెంతఁ బొరసిన యదియెల్ల
పొరబడి యనుపేరఁ బరగుచుండు

పగిది రొక్కములోనఁ బట్టి భక్షించిన
[1]యరి పట్టుబడియనఁ బరగుచుండు
నితరుల కార్యంబు లీడేర్చుటకు లోన
లాఁతుగాఁ బట్టిన లంచ మంద్రు

గీ॥ వీనిఁ బొరయని మంత్రిగా విభుఁడు లెస్స
యెఱిఁగి యుపధా విశారదు నరయవలయు
నట్టి మంత్రియుఁ బ్రజలకుఁ గొట్టుగాక
పతిహిత మొనర్చి యతనిచే బ్రతుకవలయు ॥ 83

సీ॥ మఱియుఁ జెప్పినవెల్ల మఱవక చతురుఁడై
పనులయం దాసక్తిఁ బరగు, టెందు
నౌఁగాములెల్ల నూహాపోహలొనరించి
యిది తప్పదని నిశ్చయించి కొనుట
నిశ్చయించినవెల్ల నెమ్మది మఱవక
చెలఁగి మంత్రంబు రక్షించి కొనుట
దేశకాలజ్ఞుఁడై తెలివితోడుతఁ గార్య
సిద్ధులఁ గ్రమ మొప్పఁ జెందుటయును

గీ॥ నృపతి మఱచినపని దానె యెచ్చరించి
మంచి మార్గంబుచేతఁ గావించనేర్చు
టాదిగాఁగల్గి యుండెడు నట్టివెల్ల
ప్రాజ్ఞులగువారు మంత్రి సంపద యటంద్రు ॥ 84

సీ॥ కులశీలబలములు గలిగి స్వదేశస్థుఁ
డై నృపతికి వశుఁడైన వాఁడు
కనుగల్గి కడుమాటకారియై ప్రోడయై
యుత్సాహియై యుక్తి నొనరువాఁడు
చపలత మ్రాన్పాటు జాఱఁజేసినవాఁడు
బడలికలకు నోర్చి పరగువాఁడు
పావనత్వంబుఁ బ్రభావంబు శౌచంబు
నిలుకడ సత్యంబు గలుగువాఁడు

1. యది

గీ॥ సత్త్వమును మైత్రి ధారణాశక్తిఁ గలిగి
ప్రజ్ఞ యారోగ్యమును దృఢభక్తిఁగలిగి
శిల్పములెఱింగి వైరముల్ సేసికొనని
వాఁడమాత్యవరుండు గావలయుఁ బతికి ॥ 85

వ॥ మఱియును. 86

పురోహిత గుణకథనము

ఆ॥ దండనీతియందుఁ ద్రయియందు మిగులంగ
నూహ గలుగ వలెఁ బురోహితునకు
నతఁ డథర్వవేదగతిచేత నెప్పుడు
శాంతి పౌష్టికములు సలుపవలయు ॥ 87

గీ॥ మఱి పురోహితులందును మంత్రులందు
శాస్త్రదృష్టియుఁ బనుల యెచ్చరికె లనఁగ
గలుగు నీరెండు గుణములు దెలియవలయు
నది యెఱుఁగువారితోఁగూడి యధిపవరుఁడు ॥ 88

సీ॥ స్వజనంబుచేఁ గులస్థానముల్ పనులందు
దృఢచిత్తుఁడౌటయుఁ దెలియవలయు
జ్ఞానసంపదయు దక్షతయును బ్రతిభయు
నల యలంకృతులందుఁ దెలియవలయు
ధారణాశక్తి సత్యముఁ బ్రగల్భత కథా
యోగంబులను గనుఁగోఁగవలయు
మైత్రి శౌచముభక్తి యీత్రితయము వ్యవ
హారంబులంబట్టి యరయవలయు

గీ॥ ధైర్యమనురాగయుక్తి కృత్యములయందు
నిలుకడయుఁ గ్లేశములకోర్వఁగలుగుటయును
గడు ప్రభావంబు నుత్సాహ గౌరవంబు
నాపదలవేళ మంత్రియం దరయవలయు ॥ 89

సీ॥ సత్యంబు బలమును సద్వర్తనంబును
దెవులు లేకుండుట దెలియవలయు
సహవాసులైనట్టి జనులచే మఱియును
శుభరూపుఁడగుటయ క్షుద్రుఁడగుట
వైరంబు లేకుండ వర్తింప నేర్చుట
వెఱపును జపలత విడుచుటయును
బ్రత్యక్షగతిచేత భావించవలయును
గానుపించని గుణగణములెల్ల

గీ॥ కార్యములచేత నెప్పుడుఁ గనఁగవలయు
నట్టి క్రియలకు ఫలముచే నరయవలయు
నిన్నిరీతుల లెస్స పరీక్ష చేసి
మనుపవలయును మంత్రుల మనుజవిభుఁడు ॥ 90

మంత్రి పురోహితుల కార్య ప్రయోజనము

కం॥ నరపతి దుర్వర్తనమునఁ
జరియించిన మాన్పవలయు సచివజనంబుల్
నరపతియు సచివవాక్యము
గురువాక్యముపోలె నెన్నికొని నడవఁదగున్ ॥ 91

కం॥ జనపతి యెచ్చరి కెడలిన
మనుజులు గడుఁ జెడుదు రితఁడు మది నెచ్చరికన్
దనరిన మనుజులు బ్రతుకుదు
రినుచేఁ దామరలగుంపు లింపొందుగతిన్ ॥ 92

కం॥ అలరెడుమతి నుద్యోగము
గలిగిన యాయాయి కార్యకర్తలచే ని
చ్చలు రాజు దెలియునట్లుగఁ
దెలిపించుచు మంత్రి దాను దెలియఁగవలయున్ ॥ 93

కం॥ జనపతి యనీతి నడచిన
ననిశము వారించువారె యతనికి హితులౌ
జనులును గూరిమి బంధువు
లనుంగుఁజెలికాండ్రు గురువులై తగువారున్ ॥ 94

కం॥ తా మఱి చదివిన రాజును
గామాంధుండగుచు నుండుఁ గడు నృపమహిమన్
గామాంధుఁడైన జనపతి
యేమిటఁ జెడుపనులు బూనఁ డీ మహిలోనన్ ? ॥ 95

గీ॥ కామమున మదంబున సహంకారమహిమ
నంధుఁడై జాతి పడఁబోవునట్టి పతికి
చుట్టములు మంత్రులును జెప్పినట్టి నీతి
దండయై యుండు నెపుడుఁ గైదండ యగుచు ॥ 96

కం॥ జనపతి కామాతురుఁడై
గనుచుండియుఁ గానలేఁడు గావున నతనిన్
నెనరగు చుట్టపు వెజ్జులు
వినయాంజనమిడుచు మాన్పి వెలయింపఁ దగున్ ॥ 97

కం॥ మదయుతుఁడు దుర్నయుండై
పొదలెడు నృపుఁగొలుచు మంత్రి పొందపకీర్తుల్
చెదరని ముదమునఁ బొదలెడి
మదమేనుఁగు దిద్దలేని మావంతుగతిన్ ॥ 98

రాష్ట్ర సంపత్స్వరూపము

కం॥ భూమిగుణంబున రాష్ట్రము
దా మించును రాష్ట్ర మెంత దనరినయేనిన్
భూమిపతికి మంచిది యెం
తే మహి యటుగాన మంచిదియె కావలయున్ ॥ 99

సీ॥ కరపట్టణములపై గనులు ద్రవ్యంబులు
జలములు ధాన్యముల్ చాలఁగలిగి
యావులకును మంచివై మనోహరములై
మేలైన యూళ్ళచే మించఁ గలిగి
వారణంబులఁ బొల్చు వనదేశములు గల్గి
నీళ్ళ త్రోవలచేత నేల త్రోవ
చే, నీటికాల్వలచే నొప్పు భూములు
నరనాయకులకును సిరులొసంగు

గీ॥ మొరములును జౌడు [1]కొడపలు ముచ్చుబంట్లు
చెట్టు మిట్టలుఁ బుట్టలు వెట్టఁదనము
గుండ్లు ముండ్లను బాముల దండ్లు గల్గు
వసుధ యెవ్వేళ సంపద లొసఁగ లేదు ॥ 100

గ్రామ లక్షణము

సీ॥ తనకును జీవనంబొనఁగూర్చి శత్రు బా
ధలకోర్చి భూగణంబులఁ దనర్చి
జలములూరెడిచోట్లు గలిగి గట్లకు నున్కి
పట్టులై కోమట్లు బనులవారు
గాఁపు లుద్యోగముల్ గాంచి దున్నెడువారు
గడుఁగల్గి యనురాగ గరిమఁ జెలఁగి
పశు సంతతులుగల్గి బహుదేశ జనులచే
నాకీర్ణమగుచు ధనాఢ్యమగుచు

గీ॥ అరయ ధార్మికోపేతమై వ్యసని మూర్ఖ
నాయకుఁడు గల్గు దేశంబు నరవరుండు
బహుళయత్నంబునను వృద్ధిపఱచి ప్రోవ
వలయుఁ బతియందు సంపదల్ వెలయుఁగాన ॥ 101

1. కడపులు

కోట లక్షణము

సీ॥ చెలువమై విరివియౌ సీమ చాలఁగఁ గల్గి
చెఱకు రాజనములచేలు గల్గి
కలువలు దామరల్ గల యగడ్తలు గల్గి
వనములు గొండలు గనులు గల్గి
కోటలు నున్నతగోపురంబులు గల్గి
మేడల వాడల మించుగల్గి
కపురంబు గస్తూరి గల్గు పేటలు గల్గి
కరితురగాదులగ్గలము గల్గి

గీ॥ యేర్ల మిట్టల గట్టుల నెన్నఁ గల్గి
ధీరులును శూరులును గలవారు గల్గి
కవులు జాణలు గాంతలు ఘనులు గల్గి
సిరులు గల రాజధాని వసించవలయు ॥ 102

కం॥ జలమును ధనమును ధాన్యము
గలుఁగును మందదులకోర్వఁగల దుర్గము గా
వలయుఁ బతికి లేకుండిన
నల గాలిందూలు మేఘ మనఁగాఁ దూలున్ ॥ 103

కం॥ జలదుర్గము గిరిదుర్గము
స్థలదుర్గము వనముచేతఁ దగు దుర్గము ను
మ్మలి గల దుర్గము దుర్గం
బులుగాఁ బాటింపవలయు భూపతి యెందున్ ॥ 104

కం॥ జలములు ధాన్యము లాయుధ
ములు రసవర్గములు యోధముఖ్యులు యంత్రం
బులు గల్గి రక్షణముచే
నలరెడు దుర్గంబు దుర్గమనఁ జెలువొందున్ ॥ 105

గీ॥ తొలఁగిపోఁ జోట్లు గల్గిన దుర్గములును
మడుఁగులును గల్గి తుప్పరేగడలు గల్గి
యలరు భూములు సిరులు గావలసినట్టి
నృపతి కుండుటఁ దగునంద్రు నీతివిధులు ॥ 106

భండారము

సీ॥ ఆదాయమధికమై యల్ప వ్యయముఁ గల్గి
సారె వెచ్చించినఁ దీఱిపోక
ముత్తెముల్ రత్నముల్ మొదలుగాఁ గల్గిన
సకలవస్తువుల కాశ్రయము నగుచు
నాప్తులైన యుండెడి నధికారులును గల్గి
ధర్మంబుచే నూర్జితంబు నగుచు
తరతరంబులనుండి తగ నూర్జితంబునై
పొగడొంది దేవతాపూజఁ జెంది

గీ॥ పరగు భండార మెందును బలముఁ బ్రోచు
కొఱకు ధర్మార్థములను జేకూర్చుకొఱకుఁ
గడవగారాని యాపదల్ గడచుకొఱకు
రక్షణము సేయవలయును రాజవరుఁడు ॥ 107

బలము

సీ॥ మేటియై పెద్దలనాటి మూఁకలు గల్గి
బహువిధ యోధులఁబలసి వివిధ
యుద్ధంబులకు నోర్చి యొనఁగూడి వశ్యమై
తనచేత నెపుడు జీతములు గాంచి
వడిగల తనమునఁ గడుఁ బ్రసిద్ధి వహించి
యన్ని కైదువుల నేర్పగ్గలించి
పూజగాంచిన గుఱ్ఱములు నేనుఁగులు గల్గి
బలమైన రాచవారలఁ జెలంగి

గీ॥ నేర్పరులు గల్గిపోటజ్జ నేర్చి యెట్టి
పనులయందును మొనలందు బడలికలను
జెంద కెయ్యెడ భేదంబుఁ జెందకుండ
బలము గలుగంగ వలయు భూపతికి నెందు ॥ 108

మిత్ర లక్షణము

సీ॥ కులవంతుఁడై సత్త్వగుణము గల్గినవాని
బహుసహాయజ్ఞుఁడై పరగువాని
శూరుఁడై ఘనదానశూరుఁడై తగువాని
మంచిమాటలచేత మించువాని
సిరిగల్గి ఖేదంబుఁ జెందకుండెడివాని
ననురక్తుఁడై దక్షుఁడైనవాని
సౌమ్యుఁడై శుచియునై జ్ఞానియైతగువానిఁ
దరతరంబునఁ జెల్మిఁ దగిన వాని

గీ॥ నిచ్చమైఁ గూడి వేగంబె వచ్చువాని
నెందు సమసుఖదుఃఖుఁడై యొనయువాని
నాపదలయందు వదలని యట్టివానిఁ
దనకు మిత్రునిగాఁ జేయఁదగును బతికి ॥ 109

కం॥ తనయందు నెట్టి వేళల
ననురాగము గల్గియుండు టదె సంక్షేపం
బున మిత్రలక్షణంబగు
మనుజేంద్రుండిట్టి విధము మదిఁ దెలియఁ దగున్ ॥ 110

మిత్రుల భేదములు

గీ॥ ఔరసులు నందు సంబంధులైనవారు
కడఁగి దేశక్రమాగతుల్ క్రమముతోడ
రక్షణముఁ జెందువారును రాజునకును
బలుదెఱంగుల మిత్రులు దెలియవలయు ॥ 111

వ॥ అది యెట్లన్నను. 112

సీ॥ మేనమామలసుతుల్ మేనత్తసుతులును
మేనయల్లుంద్రును మేనమామ
లును దల్లిచెల్లెలి తనయులు నాదిగా
నౌరసమిత్రులై యలరి మింతు
రల్లుంద్రు బావలు నాలి తోఁబుట్టువుల్
సంబంధమిత్రులు జగతి నెన్న
గడిరాజు నవ్వలికడనుండఁ దగువారు
దేశక్రమాగతుల్ దెలిసి చూడ

గీ॥ నాపదలయందుఁ దనచేతఁ బ్రోపుఁ గనుచు
మెలఁగువారలు రక్షితమిత్రులగుదు
రిట్టి నలువురు మిత్రుల నెఱిఁగి చాల
మైత్రి గావింపఁ గాఁదగు మనుజవిభుఁడు ॥ 113

కం॥ దూరమున నెదురుకొనుటయు
సారెకు సమయమున నీయఁజాలుట మనసుల్
చేరికగా మాటాడుట
కూరిమితో మిత్రుఁ గూర్చికొను చందంబుల్ ॥ 114

కం॥ ఇలఁ దనకు మంచిమిత్రుఁడు
గలుగుటకున్ ఫలము ధర్మకామార్థంబుల్
గలుగఁదగు నీతివర్గము
గలిగించని మిత్రు విడువఁగాఁ దగుఁ బతికిన్ ॥ 115

కం॥ మునుమునుపు గొంచెమై నడు
మను బ్రబలుచుఁ బోవఁబోవ మఱిమఱి ఘనమై
యొనరుచు నెడనెడఁ గూడక
యెనసి లసన్మైత్రి వెలయు నేఱుంబోలెన్ ॥ 116

కం॥ దొర యాప్రకృతి గుణంబుల
బరగిన నుతికెక్కి నిక్కి బవరమ్ములలో
నరివరులఁ గూల్చి పొల్చుం
గరువలి మేఘములఁ గూల్చు కరణిన్ ధరణిన్ ॥ 117

కం॥ జనపతి యీ రాజ్యాంగము
లనువొందఁగఁ గూడి నిచ్చలాదర మెచ్చన్
జనపదము లేలఁగాఁ దగు
ఘనమగు తత్పాలనమునఁ గడుసిరిఁ జెందున్ ॥ 118

చం॥ అమరెడు లీల నీ ప్రకృతులందు వసింపుచు నంతరాత్మ ని
క్కము సచరాచరంబగు జగంబున నిండినరీతి భూవిభుం
డమరుచు నున్న యీ ప్రకృతులందు వసింపుచు నేర్పుమీఱ ని
క్కము సచరాచరంబగు జగంబుననేలు మహాప్రభావుఁడై ॥ 119

చం॥ క్రమమున నిట్టిరీతిఁ బలుకం దగి యొప్పెడు రాజ్యమెంచఁగా
నమరును నిల్కడై ధనమునై ధరణీపతికట్టి రాజ్యము
త్తముఁడగు మంత్రి గల్గినను ధర్మముఁ గామము నర్థసంపదన్
సమధికలీలచే నొసఁగి సంతతకీర్తులు నిల్పుఁబొల్పుగన్ ॥ 120

శా॥ శ్రీవాణీజయసారధీరసుకవి శ్రేణీనుతాచార వి
ద్యావర్ణాశ్రమపాలనోర్జితనయవ్యాపార దీనావన
ప్రావీణ్యాంచితసద్విచార వినయప్రారంభణాధార వీ
క్షావిభ్రాజిదయాప్రసార విలసత్సప్తాంగరాజ్యస్థిరా ॥ 121

కం॥ శంకరనుత రఘువరపద
పంకజ భృంగాయమాణ పావనహృదయా
కొంకణ కోలాహల బిరు
దాంక మహాసమరవిలస దయనిశ్శంకా ॥ 122

మాలిని ॥చతురగుణవిశేషా సత్యభాషావిభూషా
యతులితగుణధానా యాశ్రితాంచన్నిధానా
శ్రుతిపథయుతచర్యా శూరసంస్తుత్యశౌర్యా
సతతజయవిహారా సంగమాంబాకుమారా ॥ 123

గద్యము :– ఇది శ్రీమన్మదనగోపాల వరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వత భారద్వాజ సగోత్ర జక్కరాజ యెఱ్ఱనామాత్యపుత్ర సుకవిజన విధేయ శ్రీరామకృష్ణ భక్తివైభవ భాగధేయ వేంకటనామధేయ ప్రణీతంబైన [1]కామందుక నీతిశాస్త్రంబున విద్యావర్ణాశ్రమ పాలన ప్రభావంబును దీనజనరక్షణంబును సజ్జనలక్షణంబును మధురవచో విచక్షణత్వంబును సప్తాంగపరీక్షణంబును నన్నది ద్వితీయాశ్వాసము. 124

1. కామందక

ఆంధ్రకామందకము

తృతీయాశ్వాసము

కం॥ శ్రీదేవచోళవంశమ
హోదధిపరిపూర్ణచంద్ర యురువిక్రమ సీ
తాదయితచరణసేవా
త్యాదర కొండ్రాజు వెంకటాద్రి నరేంద్రా ॥ 1

వ॥ ఆకర్ణింపుము. 2

స్వామ్యనుజీవివృత్తప్రకరణము

కం॥ వినయంబు మంచినడవడి
యును సిరులును జేరఁ దగిన యుత్తమగుణముల్
దనరంగఁ గల్పవృక్షం
బనఁదగు పతిఁ గొలువవలయు ననిశము భృత్యుల్ ॥ 3

మ॥ కొనియాడం దగునట్టి సంపదలు గైకోవచ్చుఁ గాలాంతరం
బుననైనన్ ధర నెట్టివానివలనన్ మోదంబులౌనట్టి వా
నిని జాలంగ ధనంబు లేనియపుడు న్మేలెంచి కొల్వందగున్
ఘనతన్ సజ్జనసేవ్యుఁడై చతురుఁడై కన్పట్టినన్ బంట్లకున్ ॥ 4

కం॥ కుటిలాత్ముఁ గొల్చి సిరిఁ గాం
చుటకంటెను నూరకుంట సుగుడిదనం బా
కటఁ జిక్కి స్రుక్కి తగ నె
చ్చుటనైనను నిల్చి మొద్దుచందంబొందన్ ॥ 5

కం॥ అనిశము నీతివిరోధము
నన మెలఁగుచు బుద్ధిలేని నరుఁ దరిసిరులన్
ఘనముగఁ బ్రబలఁగఁ జేయుచుఁ
దనకుంగల సిరులతోడఁ దాఁ గడు నొగులున్ ॥ 6

కం॥ చతురుఁడు నవికారుఁడు ని
శ్చితమతికార్యుండు యత్నశీలుఁడు నగు భూ
పతి వేళ యెఱుఁగ నేర్చిన
సతతము దమ నెలవునం బొసంగఁగ నిల్చున్ ॥ 7

కం॥ అప్పుడు మీఁదట శుభమై
చొప్పుడు పని బడలియైనఁ జొప్పడు సేయన్
దప్పక లోకవిరుద్ధము
లెప్పుడు సేయంగవలవదెచ్చటఁ బతికిన్ ॥ 8

కం॥ అడుసునఁ గలిసిన నువ్వుల
వడిసిన నూనియయు వడుసు వాసనచేతన్
జెడునటుల సకలగుణములఁ
బుడమిం గూటువగుణంబె పొదువుచు నుండున్ ॥ 9

కం॥ చదలేటి జలములైనను
నుదధిం దగఁగలసెనేని యుప్పనివట్లొ
నది యెఱిఁగి కుపతిఁ గొలుచుట
విదితముగా విడువవలె వివేకులకెల్లన్ ॥ 10

కం॥ మతియుతుఁడు బడలియైనను
క్షితి దైన్యములేని బ్రతుకుఁ జెందఁగవలయున్
ధృతిమీఱ నట్లు నడచిన
యతని మహీవిభుఁడు మెచ్చు నందఱికంటెన్ ॥ 11

చం॥ కనుఁగొనఁ బొల్చి నిల్కడలఁ గైకొని సజ్జనసేవ్యుఁడై కడున్
ఘనత వహించి పుణ్యములు గాంచి నుతించగ మించునేలికన్
వినయము నీతిమార్గము వివేకము కల్మిని గల్గఁగోరుచున్
జనములుఁగొల్వఁగాఁ జనుఁ ద్రిసంధ్యమవంధ్యమువింధ్యముంబలెన్

కం॥ చెందంగరాని వస్తువు
లందును యత్నమ్ము సేయ నవి సిద్ధముగాఁ
జెందుం గావునఁ దాఁ జే
యందగు యత్నము వివేకి యగువాఁడెందున్ ॥ 13

కం॥ అనిశము వినయము విద్యయు
ఘనమగు శీలాదికంబుఁ గైకొనవలయున్
దనమతి జనపతి యనుగతి
దనరఁగ సేవించువాఁడుదారప్రౌఢిన్ ॥ 14

అనుజీవి వర్తనము

సీ॥ కులము విద్యలు శిల్పములు నుదారత్వంబు
నలరు సత్త్వము నిల్క డంది తగుట
యందమౌ దేహంబు నారోగ్యమును బుద్ధి
వడిగలతనముఁ బావనత గలిగి
దుర్జనత్వంబును ద్రోహంబు భేదంబు
నత్యాశయును గల్లలాడుటయును
జపలత ప్రూన్పాటు శఠతయుఁ బోఁ ద్రోచు
నతఁడు సేవ యొనర్ప నర్హుఁడెందు

గీ॥ నోపిక దిటంబు గల్గుట యొప్పిదంబు
సంతసంబును శీలముత్సాహ మాప
దలకుఁ గ్లేశములకు నోర్వఁగలుగుటయును
వన్నెఁ దెచ్చును నీచ సేవకులకెల్ల ॥ 15

సీ॥ ఒకచోటఁ గూర్చుండి యుండుట పదరుట
మాయలు గ్రౌర్యంబు మచ్చరంబుఁ
బెద్దల నదలించి ప్రేలుటయును డంబు
జడత వంచనయును విడువవలయు

జనపతి పీఠంబె కనుఁగొనవలయు ది
క్కులు సారెకును జూడవలదు మఱియు
నన్యోన్యమును మాటలాడక యతనిము
ఖావలోకనము సేయంగవలయు

గీ॥ నచట నెవ్వారలున్నవారనిన నేన
టంచుఁ జని పని యానతిమ్మంచుఁ బలికి
యతఁడు చెప్పిన పని యొపినటుల వేగఁ
జేయవలె వేడ్కతో ననుజీవిజనము ॥ 16

సీ॥ తనయందుఁ బ్రేమ యెంతయుఁ గల్గి యుండెడు
నధిపతిచిత్తంబునందుఁ దగిలి
యతఁడాడినట్టి వాక్యము నిర్వహింపుచుఁ
బలుకగావలె మంచిపలుకు లెపుడు
బతి నియోగించినపట్టుల నొరులలోఁ
గలది గల్గినయట్లు పలుకవలయు
సుఖగోష్ఠివాదముల్ చూపుచో రాజుతో
నది యెఱింగియు నడ్డమాడ వలవ

గీ॥ దెంత నేరుపు గలిగినయేనిఁ దావి
వేకి యగువాఁడహంకృతి విడువవలయు
వెల్లవిరియైన మాటయు విభునితోడ
వలయు మెల్లనె తెలుప సేవకులకెల్ల ॥ 17

సీ॥ వినయంబుఁ జేకొని వినుతింపఁ దగుప్రయో
జనము నందలి పతిచతురిమంబు
నాపదల్ చెందినయప్పుడు నేరని
నడకలు విడువక నడచునపుడు
కార్యభారంబులు గడపునప్పుడు తన్ను
నడిగిన శుభవాక్య మాడవలయు

నెపుడు పథ్యంబును హితవుగా నిజమాడ
యుక్తంబు ధర్మోపయుక్తరీతి

తే॥గీ॥ నెట్టివేళల నమ్మనియట్టిమాట
మఱియు సభమెచ్చనటువంటి మాట, కర్ణ
కటువగుచునుండు మాట, యే కడలనైన
నాడఁగా రాదు సేవకుండైన యతఁడు ॥ 18

సీ॥ అధిపతి యేకాంత మతని రహస్యంపుఁ
బనుల నెవ్వరితోను బలుకరాదు
ద్వేషంబు నాశంబు తెగులు నెవ్వేళలఁ
దనమది నైనను దలఁపరాదు
సుదతులతో వారిఁ జూచువారలతోడఁ
బాపకర్ములతోడఁ బరులదూత
జనులతో రాజుచేతను నిరాకృతిఁ గన్న
వారితో నేకాంతవర్తనములు

ఆ॥వె॥ వారి తోడిపొందు వర్జింపఁగాఁ దగు
నధిపు వేషభాషలందు గలయఁ
బూని మెలఁగరాదు బుద్ధిచేఁ దనరెడు
సేవకులకు నెల్ల క్షితిఁ దలంప ॥ 19

సీ॥ తగుసమయంబును దగినవేషంబును
దగుచోటు గైకొని ధరణిపతికి
దినదినమును బొడఁగనుచుండఁగాఁ దగు
నతని సోదరులకు నాత్మజులకు
జనవరులకు మ్రొక్కి సర్వసమ్మతుఁడునై
దేశకాలంబులు దెలిసి యొరుల
పనిని వహించి నేర్పరుల దక్షులఁ గూడి
తనపనులను జేసికొనఁగ వలయు

గీ॥ నీల్గుటయు నావులించుట (నేర్పు పొగడు)
కొనుట నిందించుటయుఁ దగ్గికొనుట యుమియు
టయును గడు బెట్టుగా నవ్వుటయును విడిచి
భూవిభుని గొల్వఁగాఁ దగు సేవకుండు ॥ 20

కం॥ ఘనమగు సంపదచేతన్
గనుపట్టిన వారలైనఁ గడునేరుపు గ
ల్గిన బంటులు విరసింపం
జనదు ధరాధీశు సుగుణసంఘముతోడన్ ॥ 21

కం॥ ఈ రీతి సద్గుణంబుల
చే రంజిలి యర్థసిద్ధిచేఁ దగి మహిమో
దారుఁడగు విభుని సిరి చే
కూరుటకై విశ్వసింపఁ గొలువఁగవలయున్ ॥ 22

కం॥ పనులయెడ మిగుల నేర్పరు
లన వినుతికి నెక్కి నృపతి యనురాగమునన్
దనరుట యటు గాకుండుట
ననువుగఁ గనవలయు నింగితాకారములన్ ॥ 23

అనురక్త రాజలక్షణము

సీ॥ కనినఁ బ్రసన్నుఁడై కనుపట్టుటయును మా
టాడిన నాదరమంది వినుట
డగ్గఱఁ గూర్చుండుటకుఁ జోటు విడుచుట
కడువేడ్కఁ బరిణామమడిగి వినుట
యేకాంతములయందు నేకాంతమగు కొల్వు
లందు సందేహంబుఁ జెందకుండు
టతఁడు చెప్పిన పల్కు లతనికై చెప్పిన
పలుకులెప్పుడు నింపు గలిగి వినుట

గీ॥ యెంచఁగలవారిలో నెల్ల నెంచుటయును
మించి వినుతించుతఱి సంతసించుటయును
బదరి యహితంపుఁ బలుకులు వలికినపుడు
నలుగమియు గుఱుతులు రక్తి గలుగుటకును ॥ 24

కం॥ తలఁచుట గుణములఁ బొగడుట
బలికినఁ బని సేయుటయును బడలుట వినినన్
బలుమఱు వగచుట ప్రబలిన
నలరుటయుం గరుణగలుగు నధిపుగుణంబుల్ ॥ 25

విరక్త రాజలక్షణము

సీ॥ మిగులంగ నద్భుతంబగు నుపకారంబు
లొనరించి నప్పుడు నూరకుండు
టతఁడు చేసిన పనులన్యులు గావించి
రనుట వైరుల రేఁచు టతని చేటుఁ
గడు నుపేక్షించుట కార్యంబుపట్ల నా
సలఁ బెట్టి ఫలము లొసంగకుంట
యించుక మంచి పల్కొసఁగింప నర్థంబు
చేత నిష్ఠురముగఁ జేయుటయును

ఆ॥వె॥ కుపితు నట్టులుంట కోపహేతువు లేక,
తఱిఁ బ్రసన్నుఁడయ్యు మెఱయు ఫలము
లిడక యున్కి, రక్తిహీనుఁ డౌ విభునకు
గుఱుతులంద్రు నీతి నెఱుఁగువారు ॥ 26

సీ॥ చేరంగఁ జనుదెంచి జీతంబు లడిగినఁ
జూచి వేగిరమున లేచి చనుట
మర్మముల్ నాటంగ మాటాడుటయు రహ
స్యమునందు సందేహ మందుటయును

లేని నేరములు గల్పించి దూషించుట
జీతంబు దిగఁద్రొబ్బి చేరుటెందు
ననుకూలగతి నిజమైన మాటాడిన
నాయెడ దబ్బఱ సేయుటయును

గీ॥ గడఁగి మాటాడ నడుమనే కాదనుటయు
శయనమందును యత్నంబు సమకొనంగఁ
బోయి సేవించినను నిద్రఁ బోవురీతి
నుండుటయు గుర్తురక్తి లేకుండుపతికి ॥ 27

కం॥ సంతతమును గలగుణములు
చింతింపక దూషణంబె చేయుట కోపా
క్రాంతుఁడయి వేఁడిచూపుల
నెంతయుఁ జూచుటయు గుఱుతు లితవెడయుటకున్ ॥ 28

గీ॥ ఇట్టి లక్షణములచేత నెపుడుఁ గరుణ
గలుగుటయు లేకయుండుట దెలిసి బంట్లు
కరుణ గల్గిన పతిఁ గొల్వఁ గడఁగవలయుఁ
గరుణ లేకున్నఁ గొలుఁవగాఁ గాదు పతిని ॥ 29

కం॥ ఆపదవేళలఁ జెదుగై
దీపించిన రాజునైన దిగవిడువఁగ రా
దాపదవేళనె యేలికఁ
గాపాడినవాఁడు మిగుల ఘనుఁడు దలంపన్ ॥ 30

కం॥ అలమటలు లేనివేళల
మెలఁకువ శౌర్యంబుఁ జూపి మించరు సుజనుల్
బలువగు నలమట వేళనె
మెలకువ శౌర్యంబుఁ జూపి మింతురు సుజనుల్ ॥ 31

కం॥ వినుతింపఁ దగి ప్రమోదం
బనువుగ ఘటియింప నధికులగు వారికిఁ జే
సిన యుపకారము లల్పము
లన వెలసియు నధికశుభములదరం జేయున్ ॥ 32

కం॥ జనపతి యనుచితగతి నడ
చిన మాన్పుట మంచిపనులఁ జేసినయెడఁ దా
రును గూడుట సద్వర్తన
మనఁదగు మిత్రులకు బంటులగు వారలకున్ ॥ 33

కం॥ మానినులఁ దగుల మద్యం
బానుట విడకున్న, జూద మాడెడు నెడలన్
మానుపవలె భూమిపతిన్
మానితగతిఁ దగునుపాయమార్గంబులనేన్ ॥ 34

కం॥ చేయంగరాని కార్యము
జేయంగాఁ జూచు విభునిఁ జేయకయుండన్
జేయందగుఁ దా రటువలెఁ
జేయని నరులతఁడుఁ దారుఁ జెడకుండుదురే ॥ 35

కం॥ నయమును వినయము భక్తియు
భయము వెలయ నయ్య యనుచు భటులు “జయాజ్ఞా
పయ దేవనాథ జీవే
తి” యథార్థోక్తులను జనపతినిఁ గొల్వఁ జనున్ ॥ 36

కం॥ తన విభుని మనసు రాఁ గొ
ల్చిన యట్టిద మంచినడక సేవకులకుఁ జె
ప్పినయటులఁ జేయునాతఁడు
తన వశముగఁ జేసికొనఁడె దానవునైనన్ ॥ 37

కం॥ బలముత్సాహము బుద్ధియుఁ
గలఘనుల కసాధ్యమెద్ది గల దీ ధరణిన్
తలపెఱిఁగి తిరిగి తీయని
పలుకులు గలవారి కెందుఁ బగఱయుఁ గలఁడే ॥ 38

కం॥ ఎలమి గలతల్లి యైనను
నలుగదె తాఁ గూడువెట్టునపు, డటుమొగమై
యల బుద్ధి విద్య చెందని
యలసులపై నల్పతోషులగు వారలపైన్ ॥ 39

కం॥ ఎవ్వరు శూరులు పండితు
లెవ్వరు సేవాప్రకార మెఱిఁగి కొలుచు వా
రెవ్వరు వారిదె సుమ్మీ
యివ్వసుధావరుల కలిమి యెంతయుఁ దలఁపన్ ॥ 40

కం॥ అరయఁగ నప్రియుఁ డైనను
నిరతము ప్రియుఁడగుచుఁ దనరు నృపతులకెందున్
ధర బుధులు చెప్పినటువలెఁ
జరియింపఁగ నెంచినట్టి సజ్జనుఁడెలమిన్ ॥ 41

ఉ॥ మించుగ జీవనం బొసఁగి మేఘుని లీలఁగ నెల్లవారిఁ బో
షించఁ దగున్ మహోన్నతులఁ జేకొని మానవనాథుఁ డిట్లుపో
షించఁగ లేనిరాజులను జేరరు భూప్రజలెందు లోకమం
దంచలు నీళ్ళులేక తగునట్టి కొలంకులఁ బాయు కైవడిన్ ॥ 42

కం॥ కులమును శౌర్యంబును వి
ద్యలు శీలము నిట్టివెల్లఁ దలఁపరె యియ్యం
గలవానినె గుణహీనునిఁ
గులహీనునినైనఁ జేరి కొలుతురు భృత్యుల్ ॥ 43

కం॥ ఇయ్యనివారలఁ గొలువరు
నెయ్యముతో నిచ్చువారినే కొల్తురు పా
లియ్యని యావులఁ జేరునె
పెయ్యలు దమ తల్లులైనఁ బ్రేమముతోడన్ ॥ 44

కం॥ వేళఁ దలంపక ధరణీ
పాలుఁడు దనుఁ జేరి కొలుచుబంట్లకు వారం
జాలిన పనికొలఁదిని దా
వాలాయము జీతమీయవలయున్ వేడ్కన్ ॥ 45

కం॥ కాలము దేశముఁ బాత్రముఁ
జాలంగా నెఱిఁగి యియ్యఁ జను జనపతి దా
నాలాగున నీ నేరని
పాలసుఁడగురాజు నిందపాలై పోవున్ ॥ 46

కం॥ అనిశంబును సుజనులు కా
దనెడి యపాత్రప్రయంబులవి గానివి రా
జున కందు నేమి ఫలమగుఁ
దనభండారంబె చెడుట దక్కఁగ నెందున్ ॥ 47

కం॥ కులమును బ్రాఁతఱికము వి
ద్యలును స్వభావంబు శూరతయును వయోవ
స్థలు దెలిసి యాదరింపన్
వలయుఁ బతి మహాత్ములైన వారల నెల్లన్ ॥ 48

కం॥ మనసరులగు సత్కులజుల
జనపతులు దిరస్కరింపఁ జనదెవ్వేళన్
ఘనముగఁ దిరస్కరించినఁ
దను నొవ్వఁగఁ జూతు రొండె తను విడుతురిలన్ ॥ 49

కం॥ ఇలఁ బేదలైన వారిం
గొలఁదిగఁ గలవారి సాధుగుణయుతు లైనన్
బలియింపవలయు వారల
బలిసినఁ బతి సిరుల మిగులఁ బ్రబలింతురిలన్ ॥ 50

కం॥ కులము గుణంబును గలవా
రల నీచుల సమత నడపరా దధిపతి కి
య్యిలఁ దారతమ్య మెఱిఁగిన
నలరుచుఁ బేదైనఁ గొలుతురతనిన్ భృత్యుల్ ॥ 51

కం॥ గాజును మణిసమముగఁ గను
రాజును బ్రజపట్టు లేనిరాజును గొలువుం
దేజంబు లేనిరాజును
రాజనుచుం గొలువ రంధ్రు రసికులు ధాత్రిన్ ॥ 52

చం॥ అనుపమలీలఁ గల్పతరువందును బోలె మహాత్ములెల్ల నే
జనపతిఁ జేరి సౌఖ్యమునఁ జాలఁగ మింతు రతండు సంపదన్
ఘనత వహించి సన్నుతులు గైకొనుచున్ బ్రతుకొందు నెట్టిచో
నెనయుచు సజ్జనుండు భుజియించుటెకా సిరికిన్ ఫలంబిలన్ ॥ 53

కం॥ చెలులును బ్రాజ్ఞులుఁ జుట్టం
బులు నాప్తులు గలసి మెలసి భోగింపక ని
ష్ఫలమై దలమై చెలఁగెడు
కలిమియుఁ దానేల యట్టి ఘనతయు నేలా ॥ 54

కం॥ కలకొలఁదిఁ బంచిపెట్టుచుఁ
జెలికాఁడునుబోలె సంతసిలఁ బలుకుచు భృ
త్యులు గలుగ నడచు దొర కీ
యిల యెంత జగత్త్రయంబు నేలఁగ వచ్చున్ ॥ 55

చం॥ మునుపె పరీక్షసేసి నయముం బ్రియముం దగ నాప్తులైన స
జ్జనముల నాయపెట్టునెడ సంతతముం దగ నిల్పి వారిచే
ననువుగ రాజవర్యుఁడు ధనాదులఁ గూర్చుట యొప్పు నీరముల్
దనకిరణాళిఁ బీల్చుచు ముదంబునఁ జెందెడు భానుఁడుం బలెన్ ॥56

కం॥ తొలుత నధికారితనమున
నలవడి యావంకలెఱిఁగి యత్నము ధనముం
గలిగి శుచులైన వారల
నిలఱేఁ డాయాయి పనులయెడ నిల్పఁదగున్ ॥ 57

ఉ॥ మంచితనంబువారి, జనమండలి మెచ్చినవారి, లంచ మా
సించనివారి, యత్నములు సేయుచు నుండెడివారిఁ, దాఁబరీ
క్షించినవారి, నేరుపులఁ జెందినవారి, నిజంబుచేఁ గడున్
మించినవారి, భూవిభుఁడు నిల్పఁదగుం బనులందుఁ బొందుగన్ 58

కం॥ ఏపను లెఱిఁగిన వారల
కాపనులనె చెప్పి సేయుమనఁ దగుఁ బతి తా
రూపాది విషయములకై
యేపట్టున నింద్రియముల నెసఁగించుగతిన్ ॥ 59

చం॥ కొలుచుకొటారులందు నృపకుంజరుఁ డెంతయు నాప్త నిల్పితాఁ
గలయఁ గనుంగొనన్ వలయు గల్గినయాయము కొద్ది వెచ్చముం
దెలిసి యొనర్పఁగాఁదగు మదింపక యెందును భూమిభర్తకుం
గొలుచుకొటారులే కద యకుంఠిత జీవనహేతువుల్ మహిన్ ॥ 60

చం॥ చెఱువులు గట్టుటల్ గృషులు సేయుట వాడల లెక్కచేయుటల్
కరులను బట్టుటల్ గనులు గైకొనుటల్ వనదుర్గసేతువుల్
పొరయుట బేరమాడుటయు భూస్థలి నిట్టివి యష్టవర్గమౌ
నరపతి వీనిఁ గూర్చుటకు నమ్మినవారలఁ బంపగాఁ దగున్ ॥ 61

కం॥ ఇలఁజేఁ డీ వ్యవహారము
వలనం గడుఁబేదలైన వారలు ప్రబలం
గల రా యా వ్యహారం
బుల వారల కడ్డపాటు వోఁ జేయఁదగున్ ॥ 62

గీ॥ క్రంపగొట్టించి సేద్యముల్ గలుగఁ జేసి
పైరు దలకొనఁ గాపాడఁ బంచి ఫలము
గలుగుచో దండయుక్తిని గాఁచియుండఁ
జేయఁగాఁదగు నటులైన సిరులఁ జెందు ॥ 63

ఉ॥ వైరులచేత, దొంగలగువారలచే, నధికార్లచేత, భూ
మీరమణుండు లోభమున మించుటచేఁ జనవర్లచేత, ని
ద్ధారుణికిన్ భయంబులగు దా నిటులైదువిధంబులౌ భయం
బారసి వేళయందె ఫలమందుట మేలు త్రివర్గవృద్ధికై॥ 64

కం॥ బలసి యెదురొడ్డి గరువం
బులు గల యధికారిజనులఁ బుండ్లునుబలెఁ దా
నిలఁజేఁడు చీల్చివేయఁగ
వలయుం గడు ధూర్తులైన వారలు వెఱవన్ ॥ 65

కం॥ జనపతియందల్పంబై
తనరిన యపకారమైనఁ దాఁ జేయఁగడం
గిన జడుఁడున్ జెడును జితిం
గనుఁగొని పడి మిడుత మడియుకరణిన్ ధరణిన్ ॥ 66

ఉ॥ భూవలయంబునన్ విభుఁడు పోషణ మెందు నొనర్ప లెస్సగా
నావులు పాలు పిండుగతి నన్నిటఁ బ్రోది చెలంగఁ జేసినన్
దీవలు పూవు లిచ్చుగతి ధీరతఁ జేకొని ప్రోచెనేని తాఁ
గావలె నన్నయర్థములు గన్పడ నిత్తురు వేడ్కతోఁ బ్రజల్ ॥ 67

శా॥ భండారం బొనఁగూర్పఁగా వలయు భూపాలుండు యత్నంబుచే
నిండార న్మదియందు నాప్తుఁ జతురున్ నిల్పందగున్ గీర్తి బ్ర
హ్మాండంబంతయు మీఱనీవలెఁ ద్రివర్గాపేక్షతో వేళలన్
దండారంజితలోకుఁడై మిగుల నుద్దండ ప్రతాపోన్నతిన్ ॥ 68

మ॥ తనకుం గల్గినకల్మియంతయును దా ధర్మార్థమై వెచ్చ పె
ట్టిన భూపాలునిలేమియున్ మిగులఁగా రీవుల్ ఘటించుం ధరి
త్రిని జేజేలకునై కళల్వరుసతో దీపించఁగా నిచ్చు చం
ద్రునినిర్ పేదతనంబువోలె జగదారూఢ ప్రభావోన్నతిన్ ॥ 69

కం॥ ఇతరులఁ గడు నమ్మక యే
గతిఁ గార్యంబొనరు నటులఁగా నమ్మఁదగున్
క్షితిపతికిం దలఁప బృహ
స్పతే రవిశ్వాస' యనెడి శాస్త్రముకల్మిన్ ॥ 70

ఉ॥ నమ్మఁగ రాక యుండెడుజనమ్ముల నమ్మఁగఁ బోల దెట్టిచో
నమ్మఁగ నర్హులై తగుజనమ్ములనైనను దాను మిక్కిలిన్
నమ్మఁగరాదు నమ్మిన ఘనమ్మగు సంపద వారిసొమ్మై యౌ
నిమ్మహిఁ గాన రాజులకు నెవ్వర నమ్మఁగరాదు నెమ్మదిన్ ॥ 71

ఉ॥ ఎట్టి యుపాయమార్గముల నిమ్మహిలోన జనంబు చిత్తముల్
గట్టిగఁ గానుపించు వెలిఁ గన్పడువస్తుసమూహమట్ల తా
నట్టి యుపాయమార్గముల నందఱిచిత్తములెంచి చూచుచున్
నెట్టన యోగిరీతి ధరణీధవుఁడుం జెలువొందఁగాఁ దగున్ ॥ 72

మ॥ తనచారిత్రముచేత నెట్టియెడ మోదంబందుచు న్మించు భూ
జనులుం బంట్లును గల్గి దుర్ణయగతిం జాలింపుచుం దేనియల్
సిలుకం బల్కుచునుండు భూమిపతి దా శీలంబు నేర్పొందు నా
ప్తునిపై నెంతయు రాజ్యభారమిడినన్ బొల్పొందుఁ దేజస్వియై ॥73

కంటకశిక్షణప్రకరణము

ఉ॥ సంతత మాదరంబునఁ బొసంగుచు లోకమునందు వేదమం
దెంతయు నేర్పుతో మెలఁగి యెయ్యెడ నేర్పరులైన సజ్జనుల్
సంతసమంది కొల్వఁ దన సద్గుణముల్ గనుపట్టుచుండ బా
హ్యాంతరరాజ్యచింత వసుధాధిపవర్యుఁడు సేయఁగాఁ దగున్ ॥ 74

గీ॥ దేహమాంతరరాజ్యంబుఁ దెలిసి చూడ
బాహ్యరాజ్యంబు రాష్ట్రమై పరగు నొకటి
కొకటి కాధారమై రెండు నుండుఁ గాన
యిట్టి రెండును నయవిదులేక మంద్రు ॥ 75

కం॥ బలువగు రాజ్యాంగంబులు
గలుగుట రాష్ట్రంబువలనఁ గనుక ధరిత్రీ
తలనాథుఁడు యత్నముతో
నలువుగ రాష్ట్రంబుపాలనము సేయఁదగున్ ॥ 76

కం॥ జనముల రక్షించుటయే
జనపతికిన్ ధర్మ మట్టిసద్ధర్మము ని
ల్పును జనపతి తనువటుగనఁ
దన తనువనిశంబు బ్రోవఁదగు నాయమునన్ ॥ 77

కం॥ ధర్మార్థంబగు హింసలు
ధార్మికులై మునులఁ బోలి తగురాజులు ము
న్నిర్మలులై యొనరిచి రిది
ధర్మము గావున వధింపఁదగు పాపాత్మున్ ॥ 78

కం॥ జనపతి ధర్మముఁ దప్పక
ధనమార్జింపంగవలయు ధర్మముకొఱకై
జనులను బీడింపుదు రే
జనులనిశము వారిచేత శాసింపఁదగున్ ॥ 79

కం॥ ఎట్టిది మెత్తురు సజ్జను
లట్టిదెపో ధర్మ మనఁగ నలరుం ధరలో
నెట్టిది మెచ్చరు సజ్జను
లట్టిదియ యధర్మ మనఁగ నలరుచునుండున్ ॥ 80

కం॥ జనపతి సుజనుల మర్యా
దనె మెలఁగుచు వినయమునను ధర్మమధర్మం
బును దెలియుచుఁ దా భూప్రజ
లను బ్రోవఁగఁ దగును దూష్యులం దునుమఁదగున్ ॥ 81

వ॥ అవ్విధంబెట్టిదంటేని. 82

గీ॥ అధిపు చనవరులగుచు రాజ్యంబుఁ జెఱుచు
పాపకర్ముల మూఁకలై పరగువారి
నొక్కఁడొక్కఁడుగా నేని నుండువారి
దూష్యులని పల్కుదురు నయధుర్యులెందు ॥ 83

వ॥ అట్టి దూష్యజనంబులం జనంబులెవ్వరు నెఱుంగకుండ ధనంబు చేతనై నను గైదువులచేతనైన నుపాంశుదండ ప్రకారంబున దండింపవలయు నొండె. లోకశత్రువులని సకలజనంబులచేత నిందనొందించి ప్రకాశ దండంబు చేతనైనను జంపవలయు నందు నుపాంశుదండ ప్రకారంబు. 84

సీ॥ దూష్యుని గుట్టున దోడ్తేరగాఁ బంచి
పొడగని పొమ్మని పొంకపఱచి
కానరాకుండెడు కైదువుల్ గలవారి
నతని పిఱుంద రా ననువు పఱచి
తనకు నమ్మిక గల ద్వారపాలకులచే
దూష్యునిబంటులఁ దొలఁగఁ దోలి
లోపలిచావడిలోనికి రప్పించి
యతనిఁ జంపగ నంపు నాయుధముల

గీ॥ వారిచే లెస్స నేరముల్ వాని కెఱుక
పడఁగ నొనరించి లోకంబు బ్రతుకవలసి
సిరుల మిక్కిలి నభివృద్ధిఁ జెందవలసి
వానిఁ జంపించవలయు భూవల్లభుండు ॥ 85

ఆ॥వె॥అధికదండనమున నలికిపోదురు ప్రజ
యల్పదండనమున నలుకకుందు
రిటులఁ గాకయుండ నిల నేలుపతి యుక్త
దండనంబె కలిగి యుండవలయు ॥ 86

కం॥ తలకొలిపి మొలకపైరుల
బలియంగాఁ జేయ నవియు ఫలమిచ్చుగతిన్
చెలిమిఁ దగఁ బ్రోవ వేళనె
ఫలమొసఁగఁగ నేర్తురెందు బ్రజలుం బతికిన్ ॥ 87

రాజపుత్రరక్షణము

కం॥ కడు నర్థలోభములచేఁ
గొడుకు లెదిరి విభునిఁ జెఱుపఁగోరుదురగుటన్
కొడుకుల మనుపఁగవలయుం
బుడమి జనంబులును దాను బొదలుట కెందున్ ॥ 88

కం॥ మదయుతులు నిరంకుశులై
కొద వెడలిన రాజతనయ కుంజరముల నెం
దదయులయి పరిభవించినఁ
జదువరె తోఁబుట్టునైన జనకునినైనన్ ॥ 89

కం॥ ఏకడల మత్తులై తగు
రాకొమరులు సెఱుపుచుందురాజ్యముఁ బ్రోవన్
జేకుఱుట దుర్లభంబగుఁ
గైకొని పులివాతఁ బడిన కండయనంగన్ ॥ 90

కం॥ తముఁ బ్రోచువారినైనను
దమకముతోఁ గొదువ గలుగుతఱిఁ జెఱుతురు రా
కొమరులు భువిలోపల సిం
హముకొదలమలలీలఁ జాల నాలరు లగుచున్ ॥ 91

కం॥ వినయము గలుగుచు మెలఁగఁగఁ
దనముల శిక్షింపవలయు ధరణీపతికిన్
వినములు గాకుండిన తన
తనములచేఁ గులము బలము దలముం జెడదే 92

కం॥ వినయము గలుగు కులస్త్రీ
తనయుని యువరాజు సేయఁ దగు నెయ్యెడలన్
వినయము లేనికుమారునిఁ
బనుపడ మదగజములీల బంధింపఁదగున్ ॥ 93

ఆ॥వె॥ఓజగేడనైన రాజపుత్రుని వెళ్ళఁ
దోలఁ దగదు వెళ్ళఁ దోలెనేని
యతఁడు గడుఁ బ్రయాస మంది శత్రువులైన
జనులఁ గూడి యతనిఁ జదుపుఁ గాన ॥ 94

కం॥ వెసఁ దండ్రి చెప్పినట్టులె
కసరక వర్తించునటులఁగా నెల్లపుడున్
వ్యసనాశ్రయజనములచే
వ్యసనము గలసుతుల వెతల నందించఁ దగున్ ॥ 95

ఆత్మరక్షితకప్రకరణము

కం॥ ఇలఱేఁడు మోసపోవక
తెలివిన్ విషమిడకయుండఁ దెలియందగుఁ బీ
టల వలువలఁ దొడవుల శ
య్యల భోజనపానవాహనాదులయందున్ ॥ 96

కం॥ విషహరమగు మణులిడికొని
విషహరమగు జలకమాడి విభుఁ డొందఁదగున్
విషరహిత భోజనంబుల
విషహరులగు వెజ్జులుండ వేడుకతోడన్ ॥ 97

విషపరీక్షావిధానము

కం॥ ఇలలోఁ గోఁతులు గౌరవం
కలు రాచిలుకలును విసము గనుకొనినం బా
ముల గనుగొనినను గడుఁ గూ
తలు బెట్టు నటంద్రు నీతితత్త్వవిధిజ్ఞుల్ ॥ 98

సీ॥ విషముఁ జూచినవేళ విషయుక్త మైన ప
దార్థంబుఁ జూచిన యట్టివేళఁ
దలక బాఱుచును గోఁతులును రాచిలుకలు
గోరువంకలు సారెఁ గూఁత లిడును
కన్ను లెఱ్ఱగఁ బాఱుఁ గలహంసలకు నెల్ల
మఱి మదంబును జెంది మలయుఁగౌంచ
మదకోకిలంబులు మరణంబుఁ జెందును
వెన్నెల పులుగులు వేగ బడలు

గీ॥ నిందు నొక్కటిచేనైన నెందు లెస్సఁ
దాఁ బరీక్షించి ధారుణీధవునకెపుడు
భోజనముఁ జేయఁదగు నిట్లు భోజనంబుఁ
జేయుచుండినఁ బతి హానిఁ జెందకుండు ॥ 99

కం॥ నెమిలియు దుప్పియుఁ బాముల
నమలుం గావున విభుండు నగరులలోఁ దా
నెమిలిని దుప్పిని సతతముఁ
దమితోడుతఁ బెంచి విడువఁదగు లీలనిలన్ ॥ 100

కం॥ జగతీపతి భుజియింపఁగఁ
దగు నన్నము మున్ను వహ్నిఁ దా నిడి విషముల్
దగ నెఱిఁగినపక్షుల కిడి
తగులీలఁ బరీక్షఁ జేసి తగు భుజియింపన్ ॥ 101

గీ॥ ఎందు విషముండు నన్నంబు లిడినయపుడు
నల్లనగుమంటచే నగ్ని నల్లనగును
బొదలి చిటచిట మనెడి చప్పుడును బొడముఁ
బులుఁగులకు నెల్ల మరణంబు గలుగుచుండు ॥ 102

కం॥ చలువల నందుట పెఱచా
యలఁ జెందుట యెండియుండు టార్ద్రంబగుటన్
నలుపైన యావి గులుగుట
తలఁప విషాన్నంబునకును దగుచిహ్నంబుల్ ॥ 103

కం॥ ఉడుకుతఱి నల్ల నురుగులు
పొడముట తావియు రసంబుఁ బోవుట స్పర్శం
బుడుగుట యెండుటయును విష
మిడఁబడుకూరలకు గుఱుతులివి యెఱుఁగఁ దగున్ ॥ 104

కం॥ ఘనమగు చాయలు గలుగుట
యును జాయలు లేకయునికి యూర్ధ్వముగాఁ బై
కొనురేకలు నురుగొందుట
లనిశము విషయుక్త మగుపదార్థముగుఱుతుల్ 105

కం॥ జలములయెడ మధువునఁ గో
యిలచాయలఁ జెంది పాల నెఱుపై దధిలో
పల రసముల నలుపై విష
ములు గలసిన పైకి రేక మొనయుచు నుండున్ ॥ 106

కం॥ ఉడుకక యుండుట, మాడుట,
గడుఁజిముడుట, నల్లచాయఁగలుగుట, మఱి య
ప్పుడ వాడొందుట, విషముల
నిడునార్ద్రపదార్థములకు నివి చిహ్నంబుల్ ॥ 107

మ॥ భువిలో నెండినయట్టివానికి విషంబుం జెందినన్ సూక్ష్మజం
తువులెల్లం బడి చచ్చుఁ జేరువకు రాఁ దోడ్తోనగుం జాయ మా
ర్దవయుక్తంబులు గట్టివౌ మఱి మృదుత్వంబందుఁ దా గట్టివ
స్తువు వేగంబ నలంగి తుందుమురులౌ దోషాశ్రయత్వంబునన్ ॥ 108

సీ॥ కప్పడంబుల రత్నకంబళంబులయందుఁ
బొగవన్నె మచ్చలు బొడమియున్న
దారంబు తెగుటయుఁ దగిన నూఁగునకును
రోమంబునకును జాఱుటలు గల్గు
మఱి లోహమునకును మణులకు నల్లని
యదుసుఁ బూసినయట్లు దొడరుటయును
కాంతిసంతతియును గౌరవంబుడుగుట
సామర్థ్యమును సుఖస్పర్శ మడఁగు

గీ॥ డాదిగాఁ గల్గియుండెడునట్టి వెల్ల
గుఱుతులగుచుండు విషములఁ గూడెనేని
యిన్నివిధముల విషమిడుటెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 109

చం॥ పలుకులు కొంకి ప్రామ్పడుట, పల్మరు దొ(ట్రిలి నాల్గుదిక్కులన్
గలయగఁ జూచుటల్, జెమట గ్రమ్ముట కంపము బుట్టు టావులిం
తలు మొగమెండి నల్లఁబడి తారుటలుం గడుఁ జంచలించుటల్
పెలుచఁదనంబునన్ విషముఁబెట్టిన వానికిఁ జిహ్నముల్ మహిన్ ॥

కం॥ నీరును మధు వౌషధములు
నారసి యొనరించువాని కవి మున్నిడి తా
నేరుపుతోఁ గొనవలయును
భూరమణుఁడు ప్రతిదినంబు భోజ్యాదులతోన్ ॥ 111

కం॥ తొలుతఁ బరీక్షింపుచు ము
ద్రలు బెట్టినభూషణములు దావుల పూవుల్
గలపంబులు మొదలైనవి
యెలమిఁ గలుగు బంట్లు బతికి నీయఁగ వలయున్ ॥ 112

కం॥ తనకుం బరరాజులు పని
చినవస్తువులెల్ల వేగఁ జేకొన కెందున్
మునుపె పరీక్షింపుచుఁ గై
కొనఁగాఁ దగు నాత్మహితముఁ గోరెడిపతికిన్ ॥ 113

కం॥ మిగులఁగ నితవరులగుచున్
దగునాప్తులు ప్రోవవలయు ధరణీవిభునిన్
బగవారివలన దన వా
రగువారలవలన హాని యదరక యుండన్ ॥ 114

గీ॥ పల్లకుల నందలంబుల భద్రకరుల
గుఱ్ఱముల వీని లెస్సఁగా గుఱుతులెఱిఁగి
యెఱిఁగినటువంటివారు దే నెక్కవలయు
నాత్మరక్షణ మొందుట కవనివిభుఁడు ॥ 115

కం॥ దొర మిక్కిలి యిరుకటమగు
తెరువున నెవరెఱుఁగకుండు తెరువున నెచ్చో
నరుగుట కొఱగా దందురు
ధరలోపల నీతిశాస్త్రతత్పరులెల్లన్ ॥ 116

కం॥ కనుగొనినపనుల నితవరి
తనమున భ్రాతటికమునను దగువారల నెం
దును మంచివారిఁ దెలియుచు
జనపతి యేర్పఱచి యనుపఁజనుఁ దనచెంతన్ ॥ 117

గీ॥ ధార్మికులు గానివారలఁ దా నెఱుంగు
దోసకారుల నవమానితులను బరుల
వలన వచ్చినవారిఁ గ్రూరుల నెఱింగి
దూరమునఁ బాయవలయును దొరలకెల్ల ॥ 118

గీ॥ అరులయోడలఁ జెదరఁగ నడ్డపెట్టఁ
బడెడునోడ బరీక్షింపఁబడనిపీలి
కాంద్రు గలయోడ పెనుగాలిఁ గదలునోడ
భ్రాంతయోడయు నెక్కఁగాఁ బతికిఁదగదు ॥ 119

చ॥ నరపతి వెట్టబెట్టగు దినంబులఁ గ్రీడలు సల్పఁ బొల్పగున్
సరసులఁ బెద్దమీలను మొసళ్ళను వీడఁగఁ జేసి యా ప్తతం
బరగిన సైన్యముల్ దనుఁగనన్ దగనుండ నొనర్చి కాచునా
దరములతో హితుల్ సతులు దాను వినోదము మోద మందఁగన్ ॥

ఉ॥ కానకుఁ బోక చేరువునఁ గన్పడి కంటకశుద్ధి నొందును
ద్యానమునందు జవ్వనము నందుటకుం దగులీల భోగముల్
మానవనాథుఁ డొందఁదగు మారునిచేత మదించి యెంతయున్
దానటు మోసపోక లలనావలనాకలనాభిరాముఁడై ॥ 121

గీ॥ ఉచితమై పోవ రావచ్చియుండి యాప్త
రక్షితంబగు నడవికి రాజు లక్ష్య
మెఱుఁగుటకు నల్పభోజనంబెసగు వేఁట
కరుగఁదగు నుత్తమంబగు హయమునెక్కి ॥ 122

ఉ॥ దిద్దుట గల్గి శుద్ధిగని 'ధే' యనినంత సమీరు మీరుచున్
ముద్దులు గుల్కుతేజి నృపముఖ్యుఁడు వేడుకతోడ నెక్కి ము
న్నొద్దిజనంబు గావలిగ నుండెడుకానకు వేఁట పోఁదగున్
దద్దయు నాప్తసీమకును దాఁ జలలక్ష్యనిరీక్షణార్థమై ॥ 123

చం॥ అరసి సమీపకాననము నైనను గంటకశుద్ధి చేసి భూ
వరుఁడు నిజాప్తులైన పరివారము లాయితపాటుతోడ రా
నరుగుట యొప్పు నందు బలువై తగుకానల నిక్కటైనచో
నిరతము నుండరాదు నృపనీతిరహస్యవిచారశాలికిన్ ॥ 124

కం॥ తనతల్లి యింటికైనన్
జనపతి యెచ్చరికతోడఁ జనగాఁదగుఁ గా
వున నడవికి జనియెడిచోఁ
దనరఁగ నెచ్చరికె లేక తగునా యరుగన్ ॥ 125

గీ॥ ధూళిఁ జల్లుచు విసరెడి దొడ్డగాలి
కాలమందును జడివానకాలమందు
మండువేసవియందును మబ్బులోన
నరుగరాదెందు సుస్థిరుఁ డైన పతికి ॥ 126

చం॥ కలకల ముల్లసిల్ల నల కట్టికవా రిరువంక సందడిన్
దలగ నొనర్చి దూరముగఁ దారు భజింప బలంబు పెంపుసొం
పులు దగ రాజవీథులనె పోవుచు వచ్చుచు నుండఁగాఁ దగున్
జెలఁగి నిజోన్నతుల్ జనులు చెంతలఁ జూడ నృపాలమౌళికిన్ ॥127

కం॥ ఇలఱేఁ డుత్సవముల యా
త్రల మూఁకలయందు నేఁగుతఱి సందడు ల
గ్గలమగు చోట్లకుఁ బోరా
దలవున వేగిరము చనుటయముగా దెందున్ ॥ 128

కం॥ తలపాఁగలు నరచట్టలు
గలిగిన మరుగుజ్జు లన్నగాంధ్రుసు వేదిం
గొలిచి తిరుగఁగా మెలఁగన్
వలయును జనపతియుఁ దనదు నగరులలోనన్ ॥ 129

కం। తలపెఱుఁగుచు శుచిభావము
గలిగిన లోపలియమాత్యగణములు శస్త్రా
గ్నులు మఱి విసములు వెలిగాఁ
గలక్రీడలఁ బ్రొద్దు గడపగాఁదగుఁబతికిన్ ॥ 130

మ॥ తమసన్నాహముచేఁ దనర్చి పనులం దక్షత్వముంజేర్చి యు
త్తములౌ వారలు సమ్మతింప మెలఁగన్ దా నెంతయు న్నేర్చి ని
త్యము నంతఃపురమందుఁ గాచుజనముల్ ధాత్రీపతిం గావ యు
క్తమగున్ లోని నగళ్ళనుండుతఱి నిక్కంబైన నెయ్యంబునన్ ॥ 131

చం॥ ఎనుబదియేండ్లసత్పురుష లేఁబదియేడులు గల్గునింతు లిం
దును జతనంబు మీఱు మదితోడుత నంతిపురంబులోని కా
మినుల శుచిత్వముం గనుచు మెల్కువ వచ్చుచుఁ బోవుచుండు నా
జనముల దా రెఱుంగఁ దగు సంతతమున్ నరనాథుపంపునన్ ॥ 132

మ॥ జలకంబాడి మిటారి కుచ్చెలలు మించన్ వల్వముల్ గట్టి యిం
పులతోఁ దళ్కు దళుక్కనన్ మెఱయుసొమ్ముల్ బూనితావుల్ గుబుల్
కొలుపన్ గంధముఁబూసి క్రొవ్విరులు టెక్కుల్ నిక్కగాఁ దాల్చిచెం
తలఁ గొల్వందగు వారకాంతలు మహీనాథుం బ్రమోదంబునన్ ॥ 133

శా॥ రాణింపం జలకంబు దీరిచి యొయారంబై మిటారించు పై
ఠాణీసేలలు గట్టి క్రొవ్విరుల దండల్ చుట్టి భూషాళి వి
న్నాణం బొప్పగఁ బెట్టి కప్పురపు గంధస్ఫూర్తి గన్పట్టి మేల్
జాణల్ గాణలు నైనవారవనితల్ రాజేంద్రుఁ గొల్వందగున్ ॥ 134

కం॥ వెలి దిరిగెడి తొత్తుల వ
క్రుల జోగులఁ గపటజనులఁ గూడి చరించన్
వలదు నృపునంతిపురమున
మెలఁగెడు వారెల్ల మిగుల మెలఁకువతోడన్ ॥ 135

కం॥ కొనిచను పదార్థములు వ
చ్చిన పనులుం దెలివిఁబడగఁ జెప్పుచు యత్నం
బనువొందఁగ రాఁ బోవం
జను నంతిపురంబులోని జనములకెల్లన్ ॥ 136

చం॥ కనుఁగొనినంత నంటికొనుఁగాన తెవుల్ గలవారిఁ జూడకెం
దును నొకపాటి నొప్పులను దూలెడు బంటులఁ జూచి యాదరం
బెనయఁగఁ బ్రోవఁగాఁ దగు మహీతలభర్తకు నెంచ నార్తులౌ
జనములఁ బ్రోచుకంటెను బ్రశస్తతరంబగు ధర్మమున్నదే ॥ 137

మ॥ తొలుతం దా జలకంబుఁ దీర్చిచలువల్ దోడ్తో విరుల్ సొమ్ములుం
గలపం బందుచు దేవియుం జలకమున్ గావించి రాఁ జల్వలుం
గలపంబుల్ మణిభూషలున్ విరులు జోకం దానె యిప్పించి నే
ర్పులఁగూడందగురాజు పెంపెసఁగఁ బ్రాపున్ సొంపుఁ గల్పించుచున్138

కం॥ తనయింటనుండి జనపతి
తనదేవి నివాసమునకు దా నరుగంగా
జనదు మఱి యెంతప్రియుఁడై
తనరిన వనితలను నమ్మఁదగ దధిపతికిన్ ॥ 139

సీ॥ భార్యయింటికిఁ జని భద్రసేనుఁడు తొల్లి
యాపెతోఁబుట్టుచే హతుఁడగుటయు
నాలిగృహంబునకరిగి కారూశుండు
తన తనూభవుని చేతనె పొలియుట
ప్రియురాలు విషముతోఁ బేలాలొసంగిన
వేగంబె కాశికావిభుఁడు పడుట

జడలోన దాఁచుకుండెడుకత్తిఁ దెలియక
రమణిచేతనె విదూరథుఁడు చెడుట

గీ॥ యటుల గరళాంజనముఁ బూసి యద్దమందె
మేఖలయు నీయఁ జారూప్య మేదినీశు
లవనిపై రూప్యసంవీరులగు టెఱింగి
యధిపుఁ డతివలయిండ్లకు నరుగరాదు ॥ 140

కం॥ వనితలచే విసములచే
జనపతి యటు మోసపోక శాత్రవతతులన్
వనితలచే విసములచే
ననిశము దా మోసపుచ్చు టర్హంబెందున్ 141

కం॥ పరమాప్తజనులచేతనె
నరవరుభార్యలు సురక్షణముఁ జెందుదు రా
దొరకుం గైవసములు గా
దొరకున్ భోగైకయుక్తితో నిహపరముల్ ॥ 142

కం॥ తనమది ధర్మము గోరుచుఁ
దనభార్యలనెల్లఁ గూడఁ దగు రాజు క్రమం
బున మధురాహారుండై
యనువొందగ నుచితరాత్రులందింపొందన్ ॥ 143

చం॥ మనుజవిభుండు కార్యగతి మాపు విచారముచేసి కొల్వవ
చ్చిన ప్రజ నంచి లోనిగృహసీనుల భామలు సేవఁజేయఁగా
ననుపమలీల నాయుధమునందని చేతఁ జెలంగి నిద్రపో
వను దన కాప్తులైన పరిచారులు నూరెల గాచియుండగన్ ॥ 144

ఉ॥ మేదురనీతిమార్గమున మేల్కనియుండెడు రాజు గల్గినన్
మేదినిలో జనంబు లెలమిన్ సుఖవృత్తిని నిద్రఁగాంతు రే
బాధలు లేక మత్తుఁడయి పార్థివుఁడూరకె నిద్రవోయినన్
మోదముఁజెంది భూమిజనముల్ సుఖవృత్తిని నిద్రఁగాంతురే ॥ 145

చం॥ ఎటులను రాజరాజ్యములకెల్లను రక్షణమంద్రు మౌను లెం
దటుగన నెట్టివేళల ధరాధిపవర్యుఁడు నీతియుక్తుఁడై
యటులనె ప్రోచుచుండి నెఱయం బరిపాలన మాచరించినన్
జటుల నిజప్రతాపమున శత్రులఁగెల్చునుఁ బొల్పు సంపదన్ ॥ 146

చం॥ విలసితరాజధర్మయుత విశ్రుతభృత్యవితానపాలనా
తులిత మనీషదూష్యజనధూర్తవిఖండన దక్ష సద్గుణా
కలిత తనూజసంపదధిక స్థిర యాత్మసురక్షణ క్రమో
జ్జ్వలరిపుమౌళిరత్నరుచిజాలమనోజ్ఞ పదాంబుజద్వయా ॥ 147

కం॥ భూనుత లక్ష్మణ చర్యా
శ్రీనియత నిజానుజన్మచినతిమ్మమహీ
శానవరత సంసేవిత
ధీనయ సుగుణాభిరామ తేజోధామా ॥ 148

పంచచామరము:–
సరోరుహాప్తవంశసంగ సంగరాంగణార్జునా
ధరామలోల్ల సద్రమానిదాన దానవైభవా
స్ఫురత్కరాగ్రజాగ్రదుగ్రభూరి ధారసారవ
త్కరాళచండ ఖడ్గదండదండితారి మండలా ॥ 149

గద్యము : ఇది శ్రీమన్మదన గోపాలవరప్రసాద లబ్ధసార సారస్వత భారద్వాజస గోత్ర జక్కరాజ యెఱ్ఱనామాత్యపుత్ర సుకవిజన విధేయ శ్రీరామ కృష్ణభక్తి వైభవ భాగధేయ వేంకటనామధేయ ప్రణీతంబైన కామందక నీతిశాస్త్రంబున స్వామ్యనుజీవివృత్త లక్షణంబును, గంటక శిక్షణంబును రాజపుత్రరక్షణంబును నాత్మరక్షా విచక్షణత్వంబును నున్నది తృతీయాశ్వాసము.

ఆంధ్రకామందకము

చతుర్థాశ్వాసము

కం॥ శ్రీకర రఘురామ గుణా
నీక స్తుతిచతుర నీతి నిర్ణయ నిపుణా
కోకహిత వంశతిలక శు
భాకర కొండ్రాజు వెంకటాద్రి నరేంద్రా ॥ 1

వ॥ అవధరింపుము 2

మండలయోని ప్రకరణము

గీ॥ బలము భండారమును గల్గు పార్థివుం డ
మాత్యులను మంత్రులను గూడి మతుల లెస్సఁ
గా విచారింపవలయు దుర్గమున నుండి
మహిమ పెంపొందుచుండెడు మండలముల ॥ 3

కం॥ పరిపూర్ణమండలుండై
ధర రంజిలఁజేయు తుహినధామునిమాడ్కిన్
బరిపూర్ణమండలుండై
నిరతము విజిగీషువైన నృపతి దనర్చున్ ॥ 4

కం॥ జనపతి విశుద్ధమండల
మున మెలఁగిన రథికుచందమున నెల్లపుడుం
దనరు నవిశుద్ధమండల
మున మెలఁగ రథంబు చక్రముంబలె నలఁగున్ ॥ 5

వ॥ఇట్టి విజిగీషు వైనట్టి రాజునకు నమాత్యుండును, రాష్ట్రంబును, దుర్గంబును, భండారంబును, బలంబును, నియ్యైదును బంచప్రకృతులని నీతిజ్ఞులైన వారలు పలుకుచుండుదురు. మఱియును బృహస్పతిమతంబువార లీ పంచప్రకృతులకు రాజును మిత్రుండునుంగూడ సప్తప్రకృతులం గలిగినది రాజ్యంబని పలుకుచుండుదు రిట్టి ప్రకృతులతోడం గూడికొని మహోత్సాహుండై

యిన్నిటియందును నభ్యాసంబు గలిగినవాఁడై శత్రువులం గెలువ నిశ్చయించిన రాజు విజిగీషువనంబరగునట్టి విజిగీషువైన రాజెట్టివాఁడనిన. 6

కౌలీన్యాది విజిగీషు గుణములు

సీ॥ కులమును బుద్ధియున్ గలిగి యుత్సాహియై
చిత్తజ్ఞుఁడై వృద్ధసేవి యగుచు
కడు నియ్యనేర్చి ప్రగల్భుఁడై సత్యంబు
సడలక పనులందు జడతలేక
కలఁగక వినయంబు గలిగి స్వతంత్రుఁడై
దేశకాలజ్ఞుఁడై దిటము గల్గి
యన్నియు నెఱిఁగి మాటాడగా నేరిచి
దక్షుఁడై గుప్తమంత్రంబు గలిగి

గీ॥ మిగులఁ బోటరియై బత్తి మేలెఱింగి
పాపకర్ములు గాకుండు బంట్లు గల్గి
శాస్త్రదృష్ట నిజాచార చతురుఁడైన
యతని విజిగీషువండ్రు మహాత్ములెల్ల ॥ 7

సీ॥ బహుళరాజ్యాంగుఁడై బడలికలను గెల్చి
జాడ్యంబుఁ జపలత జాఱవిడిచి
చతురుఁడై రిత్తయై చనని కోపముగల్గి
శరణాగతులను వత్సలతఁ బ్రోచి
వంచనాపూర్వకవాక్యముల్ వదరుచు
నలమటలకు నోర్చి బలిమిగలిగి
దూరకార్యజ్ఞుఁడౌ దొరఁ గెల్చు దొరయగు
గుణములన్నియునుఁజేకూడెనేని

గీ॥ కడుఁబ్రతాపగుణంబైనఁగలుగవలయుఁ
దెలిసి చూడఁబ్రతాపంబు గలుగువాని
కఖిలశత్రులు వెఱతురియ్యవనిలోన
మృగపతికి నోడి యొదిఁగెడి మృగములనఁగ॥ 8

కం॥ అతుల ప్రతాప నిధియగు
పతి సేకొనుచుండునెపుడు బలువగు సిరి నీ
క్షితిఁగావున నుత్సాహము
గతిచేతఁబ్రతాపగుణమె కైకొనవలయున్ ॥ 9

కం॥ ఇలనేకార్థప్రీతిం
గలహించిన శత్రువగుచుఁ గనఁబడు నందున్
బలవజ్జిగీషుగుణముల
నలరిన బెడిదంపుఁబగతుఁడండ్రు నయజ్ఞుల్ ॥ 10

గీ॥ పిఱికి, సోమరి, క్రూరుండు, పిసిఁడి, చంచ
లుండు, మూఢుండు, సత్యహీనుండు, మోస
పోవునాతండు యోధులఁగావరించి
పలుకునతఁడును సాధ్యుండు పరులకెందు ॥ 11

మండలస్వరూపము తద్భేదములు

వ॥ మఱియు మండలస్వరూపంబెట్లన్నను బరాశరుండు విజిగీషువు నరియు నన్యోన్యజయేచ్ఛ గలవారగుటంజేసి వీరలిరువురకు నేకప్రకృతియ కావున, నీ ప్రకృతియ మండలంబని పలుకుచుండు. వెండియు నతండే విజిగీష్వరులకు భేదంబగుటం జేసి వీరలిరువురు దొరల గలయది మండలంబని పలుకుచుండు. మఱికొన్ని మతంబులవారు విజిగీష్వరి మధ్యములనియెడి ముువ్వురు దొరలంగల యది మండలంబని పలుకుచుండుదురు. మఱియు మయమతంబువారు విజిగీష్వరి మధ్య మోదాసీనులనియెడి నలువురు దొరలంగలయది మండలంబని

పలుకుచుండుదురు. మఱియుఁ గొన్ని మతంబులవారు విజిగీషునకు వెనుకటి పార్ష్ణిగ్రాహాక్రందులిరువురును ముందరి యరి మిత్రులిరువురునుం గూడి విజిగీషువుతోడ నేవురు దొరలంగలయది మండలంబని పల్కుచుండుదురు. మఱియుఁ బులోమేంద్రులు విజిగీష్వరి మిత్రపార్ష్ణిగ్రాహ మధ్యమోదాసీనులనియెడి యార్వురు దొరలంగలయది మండలంబని పల్కుచుండుదురు. మఱియుఁ గొన్ని మతంబులవారు విజిగీష్వరి మధ్యమోదాసీనులనియెడి నలుగురు దొరలకును నలుగురు మిత్రులంగూడి యెనమండ్రు దొరలం గలయది మండలంబని పల్కుచుండుదురు. మఱియుఁ గొన్ని మతంబులవారు విజిగీషునకు ముందరి యరిమిత్రాదులేవురును వెనుకటి పార్ష్ణిగ్రాహాదులు నలువురును విజిగీషువును గూడి పదువురు దొరలం గలయది విజిగీషు మండలం బనుపేరఁ బ్రసిద్ధంబుగాఁ బలుకుచుండుదురు. మఱియు శుక్రమతంబు వారిట్టి విజిగీషు మండలంబు రాజులు పదుగురును మధ్యమోదాసీను లిరువురునుంగూడి పన్నిద్దరు దొరలఁ గలయది యగుటం జేసి ద్వాదశ రాజమండలంబునకే తొలుతఁ జెప్పఁబడిన యమాత్యాది పంచప్రకృతి భేదంబుల వలనను స్వామ్యాది సప్తప్రకృతి భేదంబుల వలనను విజిగీష్వరులకుఁ గార్యంబువలన నయ్యేడు నుభయార్యుభయ మిత్రభేదంబుల వలనను నన్నియుఁ బ్రత్యేకంబుగాఁ గూడుకొను మున్నూట యిరువదినాలుగు మండలంబుల పర్యంతంబు గలిగిన మండల భేదంబులు బహు ప్రకారంబులుగా బహుమతంబుల వారలు పలుకుచుందు రయినను సకలమత సమ్మతంబును సకల లోకప్రసిద్ధంబును సకలలోక విజ్ఞాతంబునైన యది
యీ ద్వాదశ రాజమండలంబేయగు నదియెట్లనిన. 12

ద్వాదశరాజ మండలము

సీ॥ అరియును మిత్రుండు నరిమిత్రుఁ డవ్వల
నహిత మిత్రామిత్రుఁ డహితమిత్ర
మిత్రుండు ననఁగ భూమీపతులైదుగు
రల విజిగీషువు నగ్రమునను

వెనుకఁ బార్ష్ణిగ్రాహుఁడనియెడు నాతండు
నాక్రందుఁడనురాజు నవలి వంక
యందుఁ బార్ష్ణిగ్రాహకాసారుఁడాక్రంద
కాసారుఁడన నల్వురవనినాథు

గీ॥ లరిజిగీషులభూములయండనుండు
మధ్యముఁడు వారిచెంతను మునపఁ గట్ట
కడనుదాసీనుఁడన్నిట ఘనుఁడు దీనిఁ
దెలియద్వాదశ రాజమండల మటంౘ్రు ॥ 13

గీ॥ మఱియు మిత్రుఁడుదాసీన మనుజపతియు
సరియునన నింతమాత్రనే యగుచునుండు
మండలము పతికీరితి మండలంబు
సొరిది గెలుచుటె మండలశుద్ధియంద్రు ॥ 14

శ్లో॥ అష్టశాఖం చతుర్మూలం షష్టిపత్రం ద్వయేస్థితం ।
షట్పుష్పం త్రిఫలంవృక్షం యోజానాతి స నీతివిత్ ॥ 15

గీ॥ ఆకులర్వదియును విరులాఱు కొమ్మ
లెనిమిదియు మూఁడుదలములు నునికి రెంటి
యందు వేరులు నాలుగునమరు మ్రాను
నెఱుఁగు వాఁడిట్టి నయగతి నెఱుఁగువాఁడు ॥ 16

వ॥ ఇందలి యభిప్రాయము 17

సీ॥ అరివిజిగీషువులిరువురకగు మిత్రు
లెనమంద్రు నను శాఖలెనిమిదియును
మధ్యమోదాసీన మానవేంద్రులు నరి
విజిగీషువును నన వ్రేళ్ళు నాల్గు
మహిని ద్వాదశరాజ మండలమున కెన్న
నైదేశి ప్రకృతుల నమరుఁగూడ

రమణ నర్వది మండలములగు నదియును
షష్టిపత్రంబులు షడ్గుణములు

గీ॥ ననెడి విరులు నయానయ యత్నయుగళి
నెపుడు నునికి క్షయస్థానవృద్ధులనఁగ
నలరు త్రిఫలంబులును గలయట్టి మ్రాను
నెఱుఁగు వాఁడిట్టి నయగతి నెఱుఁగువాఁడు ॥ 18

వ॥ ఇందుకు మఱియొక పద్యము. 19

సీ॥ గనులును గృషులాదిగాఁ గలయష్టవ
ర్గంబనునట్టి శాఖలును గల్గి
సామంబు మొదలైన చతురుపాయములనఁ
బొలుపొందునట్టి వేరులును గల్గి
యల విజిగీషుమండలమున కైదేసి
ప్రకృతులతో నెనుబదియు నవియు
రమణనర్వది మండలములగు నవియును
షష్టి పత్రమ్ములు షడ్గుణములు

గీ॥ నెనడి విరులు నయానయ యత్నయుగళి
నెపుడు నునికి క్షయస్థానవృద్ధులనఁగ
నలరు త్రిఫలంబులును గల యట్టి మ్రాను
నెఱుఁగువాఁడిట్టి నయగతి నెఱుఁగువాఁడు ॥ 20

వ॥ కావున నందు నీ చెప్పిన ద్వాదశరాజమండలంబుల యుద్ధ క్రమంబుఁ
గ్రమంబున వివరించెద. 21

మండలచరిత ప్రకరణము

సీ॥ అల విజిగీషుడైనట్టి రాజునకును
వెనుకఁ బార్ష్ణిగ్రాహుఁడనెడి రాజు
నవలఁ బార్ష్ణిగ్రాహకాసారుఁడను రాజు
శత్రువులగుదు రీజగతిలోన

నాక్రందుఁడను రాజు నాక్రందకాసారుఁ
డను రాజు మిత్రులై యొనరుచుండ్రు
కావున నచ్చోటఁ గలిగిన మిత్రభూ
వరులచే శత్రుభూవరుల కెపుడు

గీ॥ గదలఁగా రాక యుండఁబోరొదవఁజేసి
తనకు ముందరఁగల్గు శాత్రవుల మీఁద
దండు గదలంగవలయు నుద్దండలీల
వినుతి కెక్కుచు జయముఁ జేకొనెడికొఱకు ॥ 22

సీ॥ అటులనే విజిగీషుడైనట్టి భూపతి
రసికుఁడై నీతిమార్గంబు మెఱసి
తన శత్రుమీఁదటఁదన మిత్రభూపతి
దన శత్రుమిత్రుపైఁదనదుమిత్ర
మిత్రుఁడైనట్టి భూమీపతిఁగవియింప
నగు వారికందఱకవలనుండఁ
దనయరిమిత్రమిత్రుని గదలకయుండ
నటఁగృతకృత్యుఁడై యధికుఁడైన

గీ॥ యుభయమిత్రుల రేఁచి పోరొదవఁజేసి
తనకుఁ బిమ్మటఁగల్గు శాత్రవులమీఁద
దండు గదలంగ వలయు నుద్దండలీల
వినుతి కెక్కుచు జయముఁ జేకొనెడి కొఱకు ॥ 23

వ॥ మఱియు నిట్టి విజిగీషువగు రాజు దనమిత్రులుం దాను నిద్దరిద్దరుఁ గూడి యెడనెడనయుండెడి తన శత్రువుల నిరుదిక్కులను జిక్కించక యుక్కడంచి జయించి మించు తెఱంగు వివరించెద. 24

సీ॥ తానును నాక్రందధారుణీపతియుఁ బా
ర్ష్ణిగ్రాహునొవ్వఁగాఁజేయవలయు

నాక్రందు నాక్రందనాసారుననికంపి
పార్ష్ణిగ్రహాసారుఁబఱుపవలయుఁ
దనదు మిత్రుండును దానుఁగూడుక తన
యరిరాజుఁబెకలించి చెఱుపవలయుఁ
దనమిత్రుచేతను దనమిత్రమిత్రుచేఁ
దనయరిమిత్రునిఁదఱుమవలయు

ఆ॥వె॥ నుభయమిత్రుచేత నొగి మిత్రమిత్రుచే
శత్రుమిత్రమిత్రుఁ జదుపవలయు
నిటులనహితవరులనిరుగడ గదుముచు
గెలువవలయు నల జిగీషువునకు ॥ 25

కం॥ ఈ రీతి రెండుగడలన్
నేరుపుతో గెలువఁగోరు నృపతి గదిమినన్
వైరులు మెత్తురు లేదా
వారు దనుంగొలిచి నిలిచి వర్తింతురిలన్ ॥ 26

చం॥ తనకును వైరికిన్ సమతఁదాల్చిన చుట్టపువంకవారి నే
యనువుననైనఁ గూర్చుకొని యందఱినిం దనవారిఁ జేసికోఁ
జను నటులైన చుట్టములె చాల నలంచినయట్టి శత్రునిన్
జనపతి దా జయించుటకుఁ జాలఁగ శక్తుఁడగున్ సుఖస్థితిన్ ॥27

ఆ॥వె॥ కారణములచేతఁగాదె లోకులు శత్రు
లగుచు నున్కి, మిత్రులగుచు నున్కి
నటులు గాన, శత్రులయ్యెడి కారణం
బులను విడువవలయుఁ, బుడమిఱేఁడు ॥ 28

కం॥ దొర తాఁబ్రధానమగుచున్
ధరఁగలిగిన ప్రజలనెల్లఁ దనవారలుగా
బరగింపందగు నటువలెఁ
బరగిన సర్వాంగరాజ్యపదవిం జెందున్ ॥ 29

ఉ॥ దూరమునందె యుండి పరదుర్గనివాసుల మండలేశులన్
గూరిమిఁజూపి మిత్రులుగఁగూర్చుకొనందగు నట్లొనర్చినన్
వారలు ప్రాణబంధువులు వశ్యులునై వినయంబు పెంపునన్
దారె యొనర్పుచుండుదురు తక్కిన మండలముల్ వశంబుగన్ 30

చం॥ పటుబలుఁడైన మధ్యముఁడు పైఁ దగ దండొన గూడి వచ్చినన్
గుటిలత మాని తాను నరికూటువఁ గూడుచునుండుటొప్పుఁ దా
నటువలె శక్తుఁడై నిలుచునంతటి పూనిక నూనకుండుచోఁ
దటుకున సంధిసేయఁదగు దానవిధాన నిదానలీలలన్ ॥ 31

గీ॥ అధికుఁడైన యుదాసీనుఁ డడరినపుడు
సకలమండలనాథులు నొకటి యగుచు
సంఘధర్మంబుమై నుండుఁ జనునపుడును
బలిమిలేకున్న శరణొంది బ్రతుకవలయు ॥ 32

సంఘధర్మ స్వరూపము

కం॥ ఘనముగ నాపదలొదవిన
జనపతులందఱును గూడి స్వార్థముకొఱకై
యొనఁగూడి యవి యడంచుట
యనుపమగతి సంఘధర్మమనఁగాఁ బరగున్ ॥ 33

శత్రుమండలమును గుఱించిన వైశేషికవర్తనప్రకారము

కం॥ సహజుఁడు కార్యజుఁడనగా
మహి నిరువురె శత్రులరయ మానవపతికిన్
సహజుఁడు దాయాదుండౌ
నహితుఁడు కార్యజుఁడు వాని యన్యుండెందున్ ॥ 34

గీ॥ అరియెడఁజరింపవలసిన యట్టి నడక
లయ్యె నాలుగునుచ్ఛేదమపచయంబు
గాలమునఁ జేయు పీడన కర్శనంబు
లనుచు నయవిద్యలెఱుఁగువారండ్రు ధరను ॥ 35

వ॥ అదియె ట్టనిన. 36

సీ॥ ప్రకృతులనన్నింటిఁబరిమార్చుట దలంప
నదియుఁదా నుచ్ఛేద మనఁగఁ బరగు
బలిమి భండారంబు గలిమి రిత్తఁగఁ జేయు
నదియుఁ దానపచయం బనఁగఁబరగు
సరవి మహామాత్యసంహారమొనరింప
నది కర్శనంబని యనఁగఁ బరగు
దుర్గరాష్ట్రాదులఁదొడరి ఖండించుట
యది పీడనంబని యనఁగఁ బరగు

గీ॥ నిట్టి నాలుగు తెఱఁగులు నెఱిఁగి యరుల
యందుఁగావింప నేర్చిన యట్టి ఘనుఁడు
సకల ధాత్రీతలంబును బ్రకట లీల
నేలువైరులనెల్ల జయించి మించు ॥ 37

గీ॥ ఆశ్రయవిహీనుఁడై యుండి యడరెనేని
హీనబలుఁడగు పతినాశ్రయించెనేని
యెందుఁ బలువురితో వైరమందెనేని
యపుడు భూపతి గడి శత్రు నడపవలయు ॥ 38

ఉ॥ ఎందు సమాశ్రయంబనుచునెంతురు దుర్గము మిత్రు వీనితోఁ
జెంది మహాభిమానమును జెందిన శత్రుని వేళయందె చే
టందగఁ జేయఁగావలయు నాతనిఁగొల్చు నమాత్యుఁజంపియుం
గ్రందగు రాష్ట్ర దుర్గముల రాయిడిచేఁ గడుఁ బీడచేసియున్ ॥39

కం॥ తనమర్మము తన ఛిద్రము
దన విక్రమమెఱిఁగి చెఱుచుఁ దనవాఁడగుచున్
దనరిన శత్రువు లోపల
మనికొందినయగ్ని యడ్డు మ్రాకుంబోలెన్ ॥ 40

ఉ॥ మాటికి సర్వతంత్రముల మర్మముఁ దెల్పెడువాఁడు గల్గ నె
చ్చోటనుశాత్రవుందునుమఁ జొప్పడుఁ దొల్లిరఘూద్వహుండు దా
మేటి విభీషణుండు నలమిత్రసుతుండును గల్గఁ బట్టి యె
ప్పాటును లేక రావణునిఁ బట్టి వధింపఁడె వాలిఁ ద్రుంపఁడే ॥ 41

సీ॥ బలవంతుతోడుతఁ గలహింపుచును దన
యరి ప్రయాసంబున నంది నప్పు
డతనిభండారంబు నతనిబలంబులఁ
జెఱుపఁగాఁ దగుఁ దనుఁ జెఱుపకుండ
నొకశాత్రవునిఁ బట్టి పెకలించివైవ పై
నొక బలవద్వైరి యొదవెనేని
మునుపటి పగఱనే తనవానిఁగాఁ జేసి
కొని నేర్పుతోఁ గూడికొనఁగవలయు

గీ॥ కులమువారల తోడుతఁ గూడి బలియు
దండఁగొని యుండువైరి నాతని కులంబు
వాని కొకశత్రుఁ గల్పించి వాని మిగులఁ
బెంపు సేయుచు విభుఁడరి నొంపవలయు ॥ 42

సీ॥ విసముచేతనె యెందు విసము నాశము నొందు
వజ్రంబుచేఁ దెగు వజ్రమెపుడు
మీలు మీలనుబట్టి మ్రింగుచు నుండును
గరియును గరిచేతఁ గట్టువడును
దాయాదియును దన దాయాదిచేఁ జెడు
నటుగాన రావణు నడచు నప్పు
డల విభీషణుఁ బూజ నందించి పట్టె శ్రీ
రామచంద్రుండు గౌరవము జయము

గీ॥ నిట్టి నయరీతి నెంతయు నెఱిఁగి నృపతి
వైరిఁ జెఱిపెడికొఱకునై వైరికులజుఁ
డైనవానినె పట్టి తా నాప్తుఁ జేసి
కొనుచు మెలపున జయముఁ గైకొనఁగవలయు॥ 43

కం॥ ఏకార్యముఁ జేయంగాఁ
జేకొన్నఁ దన మండలంబె చెడుబాటగుఁ దా
నాకార్య మడుగవలయున్
గైకొన్నధరాతలంబుఁ గడు రంజిల్లన్ ॥ 44

కం॥ దానమున సామమున స
న్మానమున న్మెలగఁ జేయఁదగుఁ దనవారిం
బూనుకొని భేదదండవి
ధానమ్ములచేతఁ బరులఁ దండింపఁ దగున్ ॥ 45

వ॥ ఇది శత్రుమండలవర్తనప్రకారం బింక మిత్రమండలవర్తన ప్రకారంబు
వివరించెద. 46

మిత్రమండల వర్తన ప్రకారము

కం॥ క్రమమున హితాహితుల లో
కము నిండుచునుండు సములు గలరే యిది ని
క్కమపో ‘ సర్వస్స్వార్థం
సమీహతే’ యనఁగఁ బరగు శాస్త్రముకల్మిన్ ॥ 47

గీ॥ భోగమంది వికారంబుఁ బొందెనేని
యెంచి చుట్టంబునైన నొప్పించవలయు
మిగులఁగ వికార మొందినఁ దెగి వధింప
వలయు నిలఁ బాపకర్ముండు వైరి గాన ॥ 48

కం॥ మిగుల నుపకారియైనను
బగవానిన్ మిత్రుఁగాఁగఁ బాటింపఁ దగున్
మిగుల నపకారియైనను
దగుఁ జుట్టమునైన విడువఁదగు జనపతికిన్ ॥ 49

కం॥ తనయెడఁ దనశత్రునియెడ
నవిశంబును బక్షపాతియై మెలఁగెడు మి
త్రునిఁ గూల్పవలయు నింద్రుఁడు
కినుకన్ మును విశ్వరూపుఁ గెడపిన మాడ్కిన్ ॥ 50

గీ॥ అహితునకు హిత మొనరించునట్టి మిత్రు
నైన విడువంగఁ దగుఁ దన యహితుమాడ్కి
హితుల పట్టున నెవ్వాఁడు హితము సేయు
వాఁడెపో మంచిమిత్రుఁడివ్వసుధలోన ॥ 51

కం॥ అనురక్తుండు విరక్తుఁడు
ననవల దుపకారకారి యగుమిత్రునిఁ దా
ననవుగఁ దెలియుచు దోషం
బునఁ జెందినమిత్రు విడువ భూపతి కొనరున్ ॥ 52

కం॥ కడుదొసఁ గొందని మిత్రుని
విడిచినచో నర్థధర్మవితతియు నడఁగున్
బుడమిం గావునఁ బతి యె
ప్పుడు సద్గుణములను దోషములఁదెలియఁదగున్ ॥ 53

కం॥ తానె నిజంబుగ నేరమిఁ
గానక మఱియాజ్ఞసేయఁగాఁ దగ దేరిం
దానే నేరమిఁ దెలిసిన
చో నుచితపు టాజ్ఞచేతఁ జొప్పడుఁ బతికిన్ ॥ 54

కం॥ నేరములేవియుఁ బొరయని
వారిని దండించునట్టివసుధావిభునిం
గ్రూర మగుపాముఁ జూచిన
తీరునఁ బ్రజలెల్లఁ జూచి తిట్టుదురెపుడున్ ॥ 55

కం॥ తగ నధికమధ్యమాధము
లగు మిత్రులతారతమ్య మరయఁగ వలయున్
దగ నధికమధ్యమాధము
లగు వారలపనియుఁ దెలియనగు నధిపతికిన్ ॥ 56

గీ॥ తెలియ కెవ్వరినైన నిందింపరాదు
లేనినిందలు గట్టెడువానిపలుకు
దగిలి వినరాదు మిత్రభేదములు పూని
సేయువారలఁ బతి చేరనీయరాదు ॥ 57

కం॥ పాటించి తెలుప నోపని
మాటయు మచ్చరపుమాట మధ్యస్థంబౌ
మాటయును బక్షపాతపు
మాటయుఁ బతి లెస్సఁ దెలిసి మఱి సేయఁదగున్ ॥ 58

కం॥ తన చుట్టములకుఁ బోరాం
దిననొక్కనిఁ బట్టి వాదు నెఱపక వేగం
బున వారలలో వారికిఁ
గినుకలు మాన్పంగవలయు క్షితిపతి యెందున్ ॥ 59

ఉ॥ కాలముపేర్మిఁ దా ఘనము గౌరవ మొందుచు నుండుఁ గానఁ ద
త్కాల మెఱుంగురాజు గుణకల్పన కొంత ఘటించి నీచునిన్
జాలఁగ సంస్తుతింపఁ దగు సారెకు నాతని దుర్గుణంబు లె
వ్వేళను గప్పి పెట్టుచు వివేకవిలోకనచాతురీ గతిన్ ॥ 60

కం॥ తనవారినిఁ బెఱవారినిఁ
దనవారినె చేసికొనఁగఁ దగు జనపతి యెం
దును దా బహుమిత్రుండై
నను వైరులు సెప్పినట్లు నడతురు పుడమిన్ ॥ 61

కం॥ తన కాపద యగువేళను
దనమిత్రుండైన కరణిఁ దన బంధువులుం
దన తండ్రియుఁ దన యన్నలు
దనతమ్ములు హితముఁ జేయఁ దా రోపుదురే ॥ 62

కం॥ క్షితిలోపల నతులదృఢ
వ్రతులై తగుతనదు మిత్రవర్గముచేతన్
బ్రతివీరులైన వారలఁ
జతురతమై నిగ్రహింప జనపతి కొనరున్ ॥ 63

మ॥ ఇల నీ రీతుల నీతిమార్గమునఁ దా నేత్రోద్దువర్తించి ని
శ్చలితోద్యోగమునన్ జయేచ్ఛ గలరాజన్యుండు పెంపొందు మం
డలశుద్ధిం దగి శుద్ధమండలమునన్ వర్తించు నాశారదో
జ్జ్వలచంద్రుండన భూప్రజావితతికిన్ సంతోషముం జేయుచున్ ॥64

వ॥ ఇది మండలశోధన ప్రకారంబు. ఇంక సంధ్యాది షడ్గుణంబుల స్వరూపంబుఁ గ్రమంబున వివరించెద. 65

సంధివికల్పప్రకరణము

కం॥ బలియుఁ డగువైరి గదిమిన
బలువగునాపదలఁ జెంది ప్రతి సేయఁగ నే
ర్పులు లేనిరాజు కాలం
బలవడఁ గడపుచును సంధి యమరించఁ దగున్ ॥ 66

వ॥ అదియు గొన్ని మతంబులవారు కపాలసంధి, యుపహారసంధి, సంతానసంధి, సంగతసంధి, యుపన్యాససంధి, ప్రతీకారసంధి, సంయోగసంధి, పురుషాంతరసంధి, యదృష్టనరసంధి, యాదిష్టసంధి, యాత్మామిష సంధి, యుపగ్రహసంధి, పరిక్రియసంధి, యుచ్ఛిన్నసంధి, పరదూషణసంధి, స్కంధోపనేయసంధి, యనంబదునాఱు విధంబులుగాఁ బలుకుదురు. ఇవి కొన్ని మతంబులవారు పరస్పరోపకారసంధియు, మైత్రసంధియు, సంబంధ సంధియు, నుపహార సంధియు నన నాల్గు తెఱంగులే యని పల్కుచుందు రైనను నిందులో నుపహారసంధి యొక్కటియ యీ కామందక మతంబునకు సమ్మతంబు. అది యెట్లనిన నెందును దనమీఁద దండెత్తివచ్చిన బలవంతుండగు శాత్రవుండెంధైన నొకటిఁ గానుకఁ గొనక మగుడి చనండు కావున మైత్రిచేనైన సంధి యొక్కటి దక్క దక్కిన సంధు లన్నియు నియ్యుపహారసంధిలోని భేదంబులే యగునైన నీ పదియాఱు సంధుల స్వరూపంబుఁ గ్రమంబున వివరించెద. 67

సీ॥ సమసంధియు కపాలసందియై పొలుపొందు
నుపహార మీఁగిచే నొనరుచుండు
సంతానసంధి నాఁ జనుఁ గూఁతు నిచ్చినఁ
గడుమైత్రి నెనయ సంగతపుసంధి
కలకాల మది యొక్కగతిఁ బ్రవర్తింపుచు
సమకార్యములు గల్గి చాల మించి
యాపదలందును నధికసంపదలందు
భేదంబు చెందక పెంపుఁ జెంది

గీ॥ యలమనుష్యముఖాంతరమందునైనఁ
గట్టి కొట్టుచు గాఁకలం బెట్టునెడల
నది సువర్ణంబులీలచేఁ జెదర కుండుఁ
గనుక కాంచనసంధి నా వినుతిఁ గాంచు ॥ 68

సీ॥ మంచికార్యము నిద్దఱెంచి సేయుటకునై
యడరుట యది యుపన్యాససంధి
యితనికి నుపకార మే నొనర్చితి మున్ను
నతఁడు నా కుపకార మటులఁ జేయు
నుపకార మిపుడు నే నొనరించుచున్నాఁడ
నిఁకమీఁద నా కుపకృతి యొనర్ప
గలఁ డీతడని రాముఁ డెలమి సుగ్రీవున
కొనరించినట్లుగా నొప్పు నిదియు

గీ॥ ననెడు నదియును బ్రతికార మనెడిసంధి
యిరువు రొకయాత్రఁ గూర్చి తా రింపుమీఱ
సంధి సేయుట సంయోగసంధి యనఁగఁ
బరగు నీరీతు లెఱుఁగ భూపతికిఁ దగును ॥ 69

సీ॥ మన యిరువుర యోధలును గూడి మా కార్య
మిది యొనగూర్చిన నింత ధనము
మీ కిత్తుమని తాను మేకొన్నసంధి తా
నది పురుషాంతర మనెడుసంధి
మా కార్యమిది మీర చేకూర్చినను మీకు
నిట్టి వస్తువులు మే మిత్తు మనిన
నది యదృష్టపురుషమనఁ దనరెడు సంధి
దేశాంశ మియ్య నాదిష్టసంధి

గీ॥ తనదు సైన్యంబుచేతనే తగ నొనర్చు
సంధి యాత్మామిషం బనుసంధి యంద్రు
ప్రాణరక్షణమునకు సర్వంబు నొసఁగి
కలసియుండుట యది యుపగ్రహ మటంద్రు ॥ 70

సీ॥ భండారమందొక పాలిచ్చి యైన నం
దిచ్చదాఁకిన సొమ్ములిచ్చియైనఁ
దనదుభండార మంతయు నిచ్చియైనను
సంధించి ప్రకృతిరక్షణ మొనర్ప
నది పరిక్రియసంధి యనఁ జెలువొందును
దనభూమి మేలెంచి తనపగఱకు
నొనగూడి యిచ్చిన నుచ్ఛిన్నసంధి యొఁ
దద్భూమి ఫలమింత ధనమటంచు

గీ॥ నమర నిచ్చిన ఫలదూషణాఖ్యసంధి
ఫలమె విభజించి కందాయముల నొసంగ
నిర్ణయించుట స్కంధోపనేయసంధి
యిట్టి మార్గంబు నరవరుఁ దెఱుఁగవలయు ॥ 71

సీ॥ బాలుండు వృద్ధుండు బహుదీర్ఘరోగుండు
నిజబంధుదాయాదనిందితుండు
పిఱికి యైనయతండు పిఱికిబంటై యుండు
పిఱికిబంట్ల యతండు పిసిడివాఁడు
విరసరాజ్యాంగుఁడు విషయసక్తుండను
బహుచిత్తమంత్రుండు బహువిరోధి
కరువులు వ్యసనముల్ గలిగినయతఁడును
వ్యసనముల్ గలుగుసైన్యములవాఁడు

ఆ॥ దైవహతుఁడు సత్య ధర్మహీనుఁడు లావు
విడిచినతఁడు సురల ద్విజుల నెపుడు
గడవ నాడు వాఁడకాలయోధియు దైవ
చింతకుండు సంధి సేయఁ దగరు॥ 72

వ॥ అది యెట్లనిన నిట్టియిరువది తెఱంగులవారును సంధానార్హంబు
గాకుండుటకుం గారణంబులు గలవు వివరించెద. 73

సీ॥ బాలుండెదురుగాఁగఁ జాలనికతమున
నని సేయఁగాఁబూన రతని బంట్లు
తానును నని సేయ లేనివానికి నుప
కారార్థ మెవ్వండు పోరొనర్చు
ముసలివాఁడును రోగములు గల్గువాఁడు ను
త్సాహశక్తులులేమి తమజనంబు
చేతనే భంగంబుఁ జెందుదు రెందును
విరసుఁడై జ్ఞాతుల విడచినయతఁ

గీ॥ డరికిఁ గైవసమై యుండు నట్టిజ్ఞాతి
జనులచేతనె మున్నుగాఁ జంపఁబడును
గాన వీరెల్ల సుఖసాధ్యు లైనవార
లిట్టివారలతో సంధి నెనయరాదు ॥ 74

సీ॥ కోఁచవాఁడని సేయఁ గొఱఁగానికతమునఁ
దనుఁ దానె వెఱచి నాశనముఁ జెందు
కడుఁగోఁచబంటులఁ గల ధీరుఁడైన నా
బంట్లచే నాజి విప్పాటుఁ బొరయు
నరిచేత లంచంబు లంది పిచ్చతనంపు
బంటులు పతిఁ గీడుపఱతు రెపుడు
లోభి జీతములీయ లొంగెడుకతమున
బంటులు మొగియరు బవరమునకు

గీ॥ విరసరాజ్యాంగుఁ దరులతోఁ దురమొనర్ప
విసివి రాజ్యాంగములు వాని విడిచి పెట్టు
విషయసక్తుని గడు సుఖవృత్తి గెలువ
వచ్చుఁ గావున వీరితో వలదు సంధి ॥ 75

సీ॥ బహువిచారంబులు బహుచిత్తములు గల్గు
పతిమంత్రులకు నెల్లఁ బగతుఁ డగుచు
చలచిత్త మందుటవలనఁ గార్యంబుల
యెడ వారిచేతనే విడువఁ బడును
పెక్కుడేగలయందుఁ జిక్కుపావుర మన
బహువైరి యగువాఁడు పదరి బెదరి
యెట్టిత్రోవలఁబోవు నట్టిత్రోవలయందె
స్రుక్కి శాత్రవులచేఁ జిక్కువడును.

గీ॥ కరువు వ్యసనంబులును జెంది కలఁగువాఁడు
కోలుకోలేక తనుఁ దానె కూలుచుండుఁ
గాన వీరెల్ల సుఖసాధ్యు లైనవార
లిట్టివారలతో సంధి నెనయరాదు ॥ 76

సీ॥ వ్యసనముల్ గలిగినయట్టిబలంబులు
గలవాఁడు పోటు కెక్కంగ లేఁడు

దైవోపహతకుఁడు తనుఁ దానె చెడుచుండు
సత్యంబు ధర్మంబు సడలినయతఁ
డనువుగా సంధి గైకొనినమీఁదట నైనఁ
బదరునుఁ దా మల్లబడి కలంగు
తలము దప్పినయట్టి దంతావళము నీటఁ
గొంచెపుమొసలిచే గుదిసినట్లు

గీ॥ నెలవు దప్పినయాతండు నలఁగి క్షుద్ర
శాత్రవునిచేతనైనను సమయుచుండుఁ
గాన వీరెల్ల సుఖసాధ్యు లైనవార
లిట్టివారలతో సంధి నెనయరాదు ॥ 77

సీ॥ దేవుళ్ళఁ బాపలఁ దిట్టునాతఁడు ధర్మ
హీనుండు గావున నీల్గుచుండుఁ
గనుఁగొనలేక చీఁకటిలోనఁ గాకంబు
ఘూకంబుచేతను గూలినట్లు
కాలమెఱుంగక కలహించునాతండు
గాలజ్ఞ యోధచేఁ గూలుచుండు
నాపదలకు మఱి యధికసంపదలకు
దైవంబె కద నిమిత్తంబటంచు

గీ॥ దైవచింతకుండన్ని యత్నములు మాని
యూరకుండియ చెడుచుండు నుర్విలోనఁ
గాన వీరలతో సంధి గాదు తలఁప
నిట్టి మార్గంబు నరవరుఁడెఱుఁగవలయు ॥ 78

సంధికర్హులగువారు

గీ॥ ఆర్యుఁడును ధార్మికుండు ననార్యుఁ దధిక
బలుఁడు దాయాదవర్గంబు గలుగునతఁడు
సత్యవంతుండు బహుజయశాలి సంధి
కర్హులని పల్కుచుంద్రు నయజ్ఞులెందు ॥ 79

వ॥ అది యెట్లనిన, నిట్లు సంధానార్హులైన యేడుగురి తెఱఁగును గ్రమంబున
వివరించెద. 80

సీ॥ ఆర్యుఁడై తగువాఁడు ప్రాణబాధలయందుఁ
దనమంచితనమె వదలకయుండు
ధార్మికుండెందును దన ధర్మమహిమచేఁ
గడుఁ బ్రజారాగంబు గలుగుకతన
నతఁడెదిరించిన నతనికై యందఱు
నని యొనర్తురు కాన నతఁడసాధ్యుఁ
డగు ననార్యుండైన యతఁడు గూడకయున్న
నతఁడు శత్రులఁగూడి యడఁగఁజేయు

గీ॥ మొదలు ముట్టంగఁ బరశురామునివిధమున
నిట్టివారలసాధ్యులౌటెఱిఁగి యందు
సంధి గావించవలయు నీ జగతిలోన
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 81

సీ॥ అధికుఁడెంతయు నల్పు నాక్రమించినచోట
నెన్నియత్నంబుల నెనసియైన
నతఁడు దా బలుసింహమాక్రమించినలేఁడి
లీల నెందును దిక్కులేక యుండు
నధికుతో నేమాత్రమైనను గినిసిన
నల్పుండు మొదలంట నపుడె చెడును
బలవంతుతోడుతఁ గలహించుమని నీతి
శాస్త్రంబు బలుకు టెచ్చటనులేదు

గీ॥ మొనసి పెనుగాలి కెదురని మొగిలు కరణి
నధికుతోనల్పుఁడెదురలే డటులఁగాన
బ్రతుకవలసిన భూపతి బలియుతోడ
సంధిసేయంగవలయు నిశ్చయముగాఁగ॥ 82

ఆ॥వె॥ అధికుఁడెదుర నమ్రుఁడై వేళయైనచో
విక్రమించునట్టివిభుని సిరులు
చెందివెలయు గట్టుచెంతఁనమ్రతఁ జెంది
యనలఁ బ్రబలునదులయంద మొంది ॥ 83

సీ॥ దాయాదవర్గంబు దనకుగల్గినవాఁడు
కడమూఁకఁజెందిన కారణమున
భేదింపరాకుండుఁ బెనుముండ్లు బలసిన
వెదురులపొదలోని వెదురుమాడ్కి
సత్యవంతుఁడు దన సత్యంబు నడుపుచు
సంధికృత్యంబుల జారకుండు
గెలుపులెయ్యెడఁ బెక్కుగలవాఁడు దొరకెనా
పరశురామునిఁ బ్రతాపమునఁ బోలి

గీ॥ యతనిశౌర్యంబుచేతనే యఖిలదిశల
మించుభూపతులెల్లఁ గంపించియుందు
రిట్టివారలసాధ్యులౌ టెఱిఁగి విభుఁడు
సంధిసేయంగవలయు నీ జగతిలోన ॥ 84

కం॥ పెక్కు జయంబులు గల దొర
నొక్కటిగా సంధిగూడు నుర్వీ విభునిం
దిక్కని గొల్తురు వైరులు
చక్కనగాఁ దత్ప్రతాప సంతాపితులై ॥ 85

ఆ॥వె॥ సంధియయ్యెననుచు సత్యవంతులనైన
నమ్మియుండఁ జనదు నరవరునకుఁ
జేయరానిబాస సేసియు నింద్రుండు
వృత్రుఁజంపినట్టి విధమెఱింగి ॥ 86

ఆ॥వె॥ తనయుఁడైన ననుఁగు దండ్రియైనను రాజ్య
మంది యొకవికారమొందుఁ గాన
లోకజనము చర్యలోనిది గాకుండ
ధరణిపతులనడకఁ దలఁప వలయు ॥ 87

కం॥ బలవంతుఁ డెత్తివచ్చిన
నలుకక దుర్గమున నిల్చి యంతటికంటెన్
బలవంతుఁ దెచ్చి తఱుమఁగ
వలయుఁ బటాపంచముగ నవారితశక్తిన్ ॥ 88

వ॥ మఱియు భరద్వాజమతంబున. 89

కం॥ తనయుత్సాహము బలిమియుఁ
గనుఁగొని యరిమీఁద నుఱికి కలహింపఁ దగున్
ఘనసింహమెదిరి మదకరు
లను వెంటాడంగఁ బూనులాగున నెందున్ ॥ 90

కం॥ ఉదుటుగల సింహమొక్కటి
మదగజ సంఘములఁ గెల్చుమాడ్కిఁబగఱపైఁ
బొదలిన తనయుత్సాహము
నుదుటుం గని గమకమునన నుఱుకఁగవలయున్ ॥ 91

కం॥ కడునల్ప సైన్యునైనను
బడలికఁబడి యొక్కశత్రు భంజించినచోఁ
బొడవైన తత్ప్రతాపము
కడిమినె యిల నితరశత్రుగణముం బొగడున్ ॥ 92

కం॥ సముతోడ నైన సంధియు
నమరుం గెలుపోటమియును ననిలో సందే
హముగన నిట్లనె పలుకఁడె
యమరగురుఁడు నిశ్చితార్థ మది కాదంచున్ ॥ 93

చం॥ బలియఁగఁ గోరురాజు తనబల్మికి మున్ను సమానవైరితోఁ
జలమునఁబోరఁగాఁ జనకసంధియె చేయుట మేలు కానిచో
నలవడఁ బచ్చికుండ మెరయంబడి రెండుగవ్రీలుకైవడిన్
బొలియుటె కాక గెల్పులను బొందుట లెందును జెందనేర్చునే ॥94

ఆ॥వె॥ సముల మనుచు బదరి సంధిసేయక మీఱి
పోరి యిరువురొకట బొలియరైరె
పందలైనయట్టి సుందోపసుందులు
గాన సములు సంధిఁ బూన మేలు॥ 95

ఆ॥వె॥ తనకు వ్యసనమైనతఱి హీనుఁడెత్తిన
సంధిసేయఁడేని చాలఁగీడు
తడిసినట్టి వాని యొడలిపై నొకమంచు
బొట్టుబడిన వడఁకు వుట్టకున్నె ॥ 96

కం॥ హీనుఁడగు వైరి యెడలం
దా నెందును వ్యసన మెడలుతఱి సంశయము
న్మానుచు నిర్దయుఁడై పతి
వాని యవిశ్వాస మెఱిఁగి వధియింపఁదగున్ ॥ 97

సీ॥ అరి కడుబలవంతుఁడైన సంధియుఁ జేసి
చేరి విశ్వాసంబుఁ జెంద నడచి
తాను నమ్మినయట్టివానికైవడి నుండి
తనయింగితాకృతుల్ గనఁగనీక
తగుప్రియంబులె పల్కి తనదు శౌర్యము తన
కనువైనవేళ సేయంగ వలయు
నదియెటులన్న నట్లనుసరింపుచుఁ దొల్లి
విశ్వాస మందించి వేళయెఱిఁగి

గీ॥ ఘనుఁడు దేవేంద్రుఁడుం దితి కడుపుఁజొచ్చి
కడుపులోనున్న పగఱ వ్రక్కలుగఁ జీఱి
యల మరుద్గణ కర్తయై యతిశయిల్లె
నిట్టిమార్గంబు నరవరుఁ డెఱుఁగవలయు ॥ 98

సీ॥ బలవంతుఁడగురాజు చలమునఁ బై నెత్త
నాతనియువరాజు నతనిమంత్రి
తోనైనఁ దాను సంధానంబు గావించి
వారిలో వారికిఁ బోరుఁబెట్టి
యదియును గాకున్న నతినిప్రధానున
కెంతయుఁ దా ధనమిచ్చియైన
వలయు నర్థముల లేఖల నిచ్చి యైనను
బరునియత్నంబులు సెఱుపవలయు

గీ॥ నిన్ని రీతులఁగార్యంబు లెసఁగకుండఁ
జేయఁ గడునుగ్రుఁడై వైరిచెంతనుండు
వారిపై నెల్లను గడువిశ్వాస మొంది
యతఁడు సేసిన యత్నంబు లతఁడెమాను ॥ 99

కం॥ అరియత్నము లుడుపఁగఁ దగు
నరిమిత్రుల సంధిచేసియైనను లేదా
యరివైద్యుల భేదింపుచు
నరిఁ జెఱుపఁగవలయు రసవిషాదులనైన్ ॥ 100

వ॥ ఇట్టి యత్నంబులు చేసినను బెట్టిదుండగునట్టిపగఱ మట్టుఁ బడకబిట్టు
గదిమినయేని వెండియు, 101

సీ॥ బహువేషభాషలఁ బరగినవారలై
యాభిచారిక నిమిత్తాదులెఱిఁగి
యాశత్రుదేశంబు నందె కాపురముండి
సంచరించెడుఁ దనచరులచేత

నొకకొన్ని ప్రశ్నలు నొకకొన్ని శకునముల్
కడు నిదర్శనములుగాఁగఁ దెలుపఁ
జేసి శత్రుల విశ్వసింపఁ గావింపుచు
వారిచేతనె బహువ్యసనములును

గీ॥ భీకరోత్పాతములును గల్పింపఁజేసి
యిట్లు శత్రునియుత్సాహమెల్లఁ జెఱచి
వానిఁ బోఁదోలవలయు నవార్యమహిమ
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 102

గీ॥ పుత్రమిత్రకళత్రాప్త భూమి విత్త
వాహనాదులు గదనంబువలన నొక్క
నిమిషమున వ్యర్థమగుట లో నృపతి యెఱిఁగి
మిగులఁ గలహంబులకుఁ బూని మెలఁగరాదు ॥ 103

కం॥ బలమును ధనమును జుట్టం
బులు నిజదేహంబు రాజ్యమున గీర్తితతుల్
దలఁకుచు సంశయడోలా
కలితముగాఁగనె వివేకి కదనమొనర్చున్ ॥ 104

సీ॥ తన సరి దొరయైనఁ దనమీఁద దండెత్తి
తనతోడ సంధిగైకొనకయున్నఁ
దా నటమీఁద నాతనితోడ సంధి గా
వలసినవాఁడయై వైర ముడిగి
కాలోచితంబైన క్రమమున సామదా
నంబులచేత భేదంబుచేత
నటు ముట్టుఁనడనుండి యామీఁదఁదా మించి
యరి కసాధ్యంబైన యచట నిలిచి

గీ॥ చతురగతిఁ బొల్చ సన్నాహసహితసైన్య
పటలిచేతను జీకాకుపఱుపవలయు
నతఁడెటులఁ దప్పుఁడైకూడు నటుల విభుఁడు
'తప్తయోస్సంధి' యనెడి శాస్త్రంబెఱింగి ॥ 105

కం॥ ఈ రీతి సంధికార్యము
దారు వచింపుదురు మునులు తత్సంధి బలా
త్కారమునసైనఁ గార్యము
గౌరవలాఘవము లెఱిఁగి కావింపఁదగున్ ॥ 106

వ॥ ఇది సంధిస్వరూపంబు. ఇంక విగ్రహస్వరూపంబు వివరించెద. 107

విగ్రహ వికల్ప ప్రకరణము

కం॥ తమలోఁ దా రెప్పుడు కో
పముల నసూయలను బెరసి పలుమరు నపకా
రములె యొనరించుటలే
నమరంగాఁ బొడము విగ్రహము మహిలోనన్ ॥ 108

ఆ॥వె॥ ఫలముగోరువాఁడు పగవారిచేతను
వెతలఁ జెందువాఁడు చతురుఁడగుచు
నహితుతోడ విగ్రహము సేయవలయును
బలము దేశకాలబలమెఱింగి ॥ 109

వ॥ ఇట్టి విగ్రహంబు స్థానాపహారంబు వలనను రాజ్యాపహారంబు వలనను, వనితాపహారంబువలనను, గ్రామాపహారంబువలనను. నర్థవిఘాతంబు వలనను, ధర్మవిఘాతంబువలనను, జ్ఞానాపహారంబువలనను, జ్ఞానశక్తి విఘాతము వలనను, మిత్రార్థంబు వలనను, నవమానంబు వలనను, బంధు నాశనంబువలనను, నేకార్థప్రీతివలనను, ధనాపహరణంబు వలనను, గృతానుగ్రహభేదంబువలనను, దైవంబువలనను, ప్రకృతి క్షోభంబు వలనను, దేశపీడనంబువలనను, బహుజనద్వేషంబు వలనను,

గలుగుచు నుండు నిందుకు శమన ప్రకారంబెట్లన్నను గ్రమంబున వివరించెద. 110

సీ॥ స్థానరాజ్యములకు సతులకు మఱియు దే
శములకుఁ గా వచ్చు జగడమెల్ల
పుచ్చుకొన్నవి మళ్ళ నిచ్చుటచే నొరుల్
గైకొన్న దమయుక్తిఁ గనుటచేత
నర్థంబు ధర్మంబు నడపఁబో రొదవఁ దొ
ల్తటియట్ల యిచ్చి యేర్చుటలచేత
జ్ఞానాపహారంబు జ్ఞానశక్తి విఘాత
ములనైన జగడంబు చలము కొనక

గీ॥ పట్టునర్థంబు వదలి చొప్పడుటచేతఁ
దనకొనర్చ నుపేక్షచేఁ దాల్మిచేత
మందటిలఁ జేయవలయు నెమ్మదిఁజెలంగ
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 111

సీ॥ ద్రోహం బధర్మంబుతోఁ గూడుమిత్రుని
కలహంబుఁ దనయుపేక్షణముచేత
నెనసినమంచిమిత్రునికైన జగడంబుఁ
దనదిగా వహియించుకొనుటచేత
అపమానమునఁగల్గు నా విగ్రహం బను
నయముతోఁ గూడుమానంబు చేత
అభిమానమునఁ బుట్టినట్టి వైరంబు సా
మంబుచేతను బ్రణామంబుచేత

గీ॥ బంధునాశంబువలనఁ జొప్పడినపోరు
దగిన యట్టి రహస్యవ ర్తనముచేత
మందటిలఁ జేయవలయు నెమ్మదిఁ జెలంగి
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 112

సీ॥ ఏకార్థమునకుఁగా నిరువుర కగుపోరు
తనకోర్కివదలి వీడ్కొనుటచేత
ధనముఁగైకొనుటచే నొనరినజగడంబు
క్రోధంబుఁ జాలించుకొనుటచేత
నదరి చేయుననుగ్రహము మాననగుపోరు
మగుడి యనుగ్రహమహిమచేత
దైవికగతిచేతఁ దనకైన జగడంబు
దైవంబు గూర్చుయత్నంబుచేత

గీ॥ మండలక్షోభమున నైన మచ్చరంబు
నందుకొనఁగూడి తగునుపాయములచేత
మందటిలఁజేయవలయు నెమ్మదిఁజెలంగి
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 113

సీ॥ మించి దేశంబు బాధించఁగా నైన పో
రతనిదేశముఁ గూల్చునందుచేత
బహుజనంబులతోడఁ బరగినజగడంబుఁ
దగుసామదానభేదములచేత
మానుపఁగావలె మఱి యిట్లు పొడమెడి
కలహముల్ దా మాన్పఁగడఁగఁడేని
సర్వంబు నొకవేళఁ జాల నాశనమొందుఁ
గావునఁ గడు విచక్షణత మించి

గీ॥ యేయుపాయంబుచేఁ బీడ యెసఁగకుండు
నాయుపాయంబుచే విగ్రహంబులెల్ల
మందటిలఁ జేయవలయు నెమ్మదిఁ జెలంగి
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 114

వ॥ మఱియుఁ గొన్నిమతంబులవారు శత్రువర్తనమువలనను, గ్రహంబుల వలనను, వనితలవలనను, వాగ్దోషంబువలనను, నపరాధంబు వలనను, బుట్టెడి వైరంబు లైదువిధంబులే యని పల్కుచుండుదురు.

బాహుదంతితనూజుండు భూమియోర లడ్డగించుట వలనను, భూమిబాధ గలుగుట వలనను, శక్తి చెఱుచుటవలనను, గడిరాజు వలననుం బొడమెడి వైరంబులు నాలుగువిధంబులే యనిపలుకుచుండు. మనుమతంబువారు కులమువలనను నపరాధంబు వలననుం బొడమెడి వైరంబులు రెండువిధంబులేయనియును బలుకుచుండుదురైన నందుఁ బూనరాని విగ్రహంబులు బదియాఱు విధంబులు గలవవి యెట్లనిన. 115

సీ॥ అల్పఫలంబైన యది నిష్ఫలంబును
ఫలము నిశ్చయలీలఁ బరగునదియు
నపుడు దోషముగల్గి యామీఁద ఫలమిచ్చు
నదియును దోషంబు లపుడులేక
యటమీఁద ఫలయుక్తి నలరకుండెడునది
యపుడు మీఁదట దోష మందునదియుఁ
దా నెఱుంగనిశూరతను మించువానిది
పరులు ప్రేరేపఁ జొప్పడునదియును

గీ॥ నొరుల కొఱకైన యదియును దెఱవకొఱకుఁ
గాఁగవచ్చినయది దీర్ఘ కాలముదియు
నైన విగ్రహముల నెల్ల మానవలయు
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 116

సీ॥ బ్రాహ్మణోత్తములతోఁ బరగిన నదియును
వేళ గాకుండెడివేళ నెందు
దైవబలంబుచేఁ దగువానితోడిద
కలహంబునకె నిచ్చఁ గాలు ద్రవ్వ
చెలికాండ్రు గల్గినక్షితిపతితోడిది
తత్కాలఫలయుక్తిఁ దగుచునుండి
యామీఁద నిష్ఫలమైవచ్చునదియును
తత్కాలఫలయుక్తిఁ దగులనీక

గీ॥ యంతమీఁదట ఫలయుక్తి నమరునదియు
నసఁగఁ దగినట్టి పైపదియాఱు తెఱఁగు
లైన విగ్రహములనెల్ల మానవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 117

గీ॥ చేయునప్పుడు మీఁదటఁజేటులేని
విగ్రహమ్ములె యెపుడుఁగావింపవలయు
నవియ కా వన్నిపనులందు నటులఁగాఁగఁ
దలఁచి మెలఁగంగవలయు నిచ్చలు విభుండు ॥ 118

ఉ॥ అప్పుడు మీఁదటన్ ఫలము నందఁగఁ జేయువిశుద్ధకర్మముం
దప్పక యాచరించుజననాథుఁడు నిందలఁజెందకుండుఁ దా
నెప్పుడు నట్లుకావున మహీస్థలిలో నిహముం బరంబుఁదాఁ
జొప్పడఁగూర్చునట్టిపని సొంపునఁజేయఁగ నొప్పుఁబ్రాజ్ఞుఁడై॥ 119

చం॥ ఒక యిసుమంత యర్థముననుండెడు లోభముచేఁ బరంబుఁజెం
దక డిగ నాడఁగావలదు తత్పరలోకవిరుద్ధకర్మలం
బ్రకటముగాఁగ దవ్వులనె పాయుట మేలగు నిట్టు లాగమ
ప్రకరము వల్కుఁగావున నృపాలుఁడు సత్క్రియఁజేయుటేతగున్ ॥ 120

సీ॥ బలము పోషణ మంది చెలఁగియుండెడివేళ
నసురక్తిమై ప్రజల్ దనరువేళఁ
దాను జూచినచూపు దైవ మీడేర్చుచోఁ
దన మిత్రులతిభక్తిఁ దనరువేళ
సకలసామంతులు సంధిఁగోరెడివేళ
నాప్తమంత్రులు గలయట్టివేళ
ధనధాన్యములు చాలఁ దన కొనఁగూడుచో
నుత్సాహ మాత్మలో నుబ్బువేళఁ

గీ॥ బరులర కిటువంటి వెల్లఁజొప్పడనియట్టి
వేళ నొనరింపఁగాఁదగు విగ్రహంబు
ధనము మిత్రుండు భూమినాఁదగిన మూఁడు
గతులఫలముల నొకటైనఁ గలుగఁదెలిసి ॥ 121

ఉ॥ మేలు ధనంబు ధాత్రిపయి మించు సువస్తులకన్న నంతకున్
మేలు దలంప మిత్రుఁ డలమిత్రునికంటెను భూమి మేలగున్
మేలగుభూమిచేతఁ గడుమేలగు సంపద గల్గు సంపదన్
జాలఁగ బంధుమిత్రులును సద్గుణజాలము గల్గు నెప్పుడున్ ॥ 122

కం॥ తనతో సమసంపదచే
ననువొందెడి శత్రుజనుల నప్రతిహతమై
తనరునుపాయముచేతనె
జనపతి శిక్షింపవలయుఁ జతురుం డగుచున్ ॥ 123

కం॥ కలహంబైన నుపాయ
మ్ములచేతనె తాళి శాంతిఁ బొందింపఁదగున్
గెలుపులు దలఁప ననిశ్చయ
ములు గావునఁ ద్వరితగతుల మొనయక నృపతుల్ ॥ 124

మ॥ బలవంతుండగు శాత్రవుండు గినుకన్ బైవచ్చి బోధించినన్
గలఁగన్ బాఱక నిత్యసంపదల నాకాంక్షించుచున్ బుద్ధిని
శ్చలతన్ వైతసవృత్తిచే వినతుఁడై శత్రుం బ్రసన్నాత్ముఁగా
నలరింపందగు సర్వవృత్తులటు పాయంబెట్టి నేర్పొందగన్ ॥ 125

ఆ॥వె॥ పాముదీతిఁ గ్రూరభంగిఁ జరించిన
విభుఁడు నాశ మందు వేగ జగతి
సిరులఁ జెందుచుండుఁ దిరముగాఁ బ్రబ్బళ్ళ
లీల వినయవృత్తి వాలునతఁడు ॥ 126

ఆ॥వె॥ మత్తురీతి వెఱ్ఱిమాడ్కిఁ దా నూరక
యుండివేళఁబైకి నుఱికి సింహ
మటులఁగ్రమముచేత నందినయది జాఱ
కుండఁబట్టి విజయ మొందవలయు ॥ 127

సీ॥ తాఁబేటిలీల యెంతయును ముడుంచుక
తనమీఁదవచ్చు బాధలకుఁదాళి
గట్టుకై వడి నిల్చి కదలక యోర్చుచు
ననువుగాకుండెడియట్టివేళ
యరిని మూపునఁబెట్టియైన మోవఁగనేర్చి
ప్రియభాషణంబులఁ బేలుపఱచి
కడుఁబ్రసన్నాత్ముఁడై పుడమివార్త లెఱింగి
యరియంతరంగంబునందు నిల్చి

ఆ॥వె॥సమయమెఱిఁగి కృష్ణసర్పంబుగతిఁ జిఱ్ఱు
మనుచు నొడిసి యగ్నియటుల భగ్గ
రనఁగ నెగసి నీతియనుచేత ముందలఁ
బట్టి తివియవలయుఁ బరులసిరుల ॥ 128

చం॥ నిలుకడఁగాంచి మేలెఱుఁగనేర్పు వహించి పరాక్రమంబునన్
గులమున మించి సత్యమొనఁగూడఁగ ధైర్యదయాతిదాన స
త్కళల వరించి యూర్జితుఁడు గౌరవశాలియునైనరాజు ని
చ్చలు నిలశత్రురాజుల కసాధ్యుఁడగున్ మదినెంచిచూడఁగన్ ॥ 129

చం॥ పరుసముఁబల్కి మేల్మఱచి బాసలుదప్పి భయంబుఁ జెందుచున్
గరువము దుఃఖమోపమియుఁ గల్గి ప్రమాదము జాగుచందమున్
విరసముఁజెంది జూదముల వేఁటల నింతులఁ బానలీలలన్
నిరతము నాచరించు నవినీతుఁడు సంపదఁజెందనేర్చునే ॥ 130

చం॥ గెలువగఁ గోరునట్టి దొర కీడుగుణంబులు గల్గుశత్రుపై
నలవుమెయిం ద్రిశక్తియుతుఁడై చనఁగాఁదగు నట్లుగాక ని
శ్చలగుణశాలియై తనరుశత్రుని మీఁదట నెత్తువాఁడు నే
ర్పులఁదనుదానె చంపుకొనఁ బూనుచునుండును నిందకర్హుఁడై ॥131

చం॥ ఘనమగు రాజ్యసంపదలు గైకొను నిచ్చఁజెలంగి బుద్ధిచే
ననువగుమండలక్రియలనన్ని యెఱింగి దృఢప్రయత్నుఁడై
పనివడి విగ్రహస్థితులఁ బాగులఁజెందుచుఁ గార్యసిద్ధికై
యనిశముఁ బూనఁగావలయు నద్భుతశౌర్యసమగ్రచర్యలన్ ॥ 132

వ॥ ఇదియు విగ్రహస్వరూపంబు. ఇంక యానప్రకారంబెట్లనిన. 133

యానప్రకరణము

గీ॥ అధికబలవిక్రమంబుల నలరి ప్రకృతు
లాత్మగుణముల ననురక్తి నంది కొలువ
విజయమందుట కలమహీవిభుఁడు రిపుల
నడఁచుటకు దండువెడలుట యానమండ్రు ॥ 134

వ॥ అదియును విగృహ్యాయానంబును, సంధాయయానంబును, బ్రసంగ యానంబును సంభూయయానంబును, నుపేక్షాయానంబు ననియైదు తెఱంగులయ్యె వాని స్వరూపంబులు గ్రమంబున వివరించెద. 135

సీ॥ బలవంతుఁడరిప్రధానుల నిగ్రహించి దం
డెత్తుటయును దన హితులచేత
నరిమిత్రులను నొంచి యరిమీఁద దండెత్తు
నదియును విగ్రహయానమండ్రు
వెనుక శత్రులసంధి నొనరి యన్యుల మీఁద
నరుగుటయును దను నడ్డకట్టు
విమతులు సంధించి వేఱొక్క యరిమీఁద
నరుగుట సంధాయయాన మందు

గీ॥ రొక్కచోటికిఁ గదలి వేఱొక్కయెడకు
శల్యురీతిఁ బ్రసంగవశంబు కతనఁ
జనినయది ధాత్రియందుఁ బ్రసంగయాన
మంద్రు నయశాస్త్రవిదులైన యార్యులెందు ॥ 136

సీ॥ శౌర్యశక్తులమించి చాల మూఁకలగూల్పఁ
గలిగిన సామంతగణముతోడఁ
గలసి శాత్రవులను గదుమ నుద్యోగించి
కదలిపోవుట చూడ నదియుఁగాక
ఫలమిత్తునని ప్రతినలు వల్కి కొంచెపు
దొరలతోఁగూడుక యరుగునదియుఁ
దమప్రకృతుల నొంపఁ దా రిరువురు గూడి
యిరువురు శత్రుల నేపడంప

గీ॥ మునుపు సూర్యాంజనేయులు సనినరీతి
నరుగుటఁ దలంప సంభూయయాన మందు
రిట్టి యానప్రకారంబు లెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 137

సీ॥ శత్రుపై దండెత్తి చనుచోట నహితున
కపుడు సహాయుఁడై యతనికంటె
బలవంతుఁడగురాజు పై నెత్తివచ్చిన
మునుపటిశత్రుపైఁ జనక తాను
వాని నుపేక్షించి వాని సహాయుపైఁ
జన నుపేక్షాయాన మనఁగఁ బరగు
వాసవసేతి నివాతకవచులపైఁ
జని యుపేక్షాయానముననె తొల్లి

గీ॥ ప్రబలులై మించినట్టి హిరణ్యపురని
వాసులను గెల్వఁగదలిన వైపు దనర
నిట్టియానప్రకారంబు లెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 138

గీ॥ అరికి వ్యసనంబు గల్గినయట్టివేళ
నరికి దైవంబు దోడుగానట్టివేళ
నదనుఁ జేకొని దండెత్త నర్హమంద్రు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరునకు ॥ 139

ఆసన ప్రకరణము

వ॥ ఆసన ప్రకారంబు. 140

కం॥ అరియును విజిగీషుధరా
వరు లిరువురు బలిమికలిమి వడినొండొరులన్
దెరలింపలేక యుండుట
ధర నాసన మనఁగఁ బరగుఁ దజ్జ్ఞులచేతన్ ॥ 141

వ॥ అదియును విగృహ్యాసనంబును సంధాయాసనంబును బ్రసంగాసనంబును, సంభూయాసనంబును, నుపేక్షాసనంబును నన నైదు తెఱంగులయ్యె వాని స్వరూపంబులు గ్రమంబున వివరించెద. 142

సీ॥ ఒక్కొరొక్కరిసీమ లొండొరుల్ గైకొని
మెండొడ్డి యెత్తిపోకుండుటయును
గడువైరితోడ విగ్రహమంది వాఁడు దు
ర్గస్థుఁడై సాధ్యుండు కాని వేళ
ధాన్యాదికము మిత్రతతులను గట్టియల్
గసవును జొరకుండఁ గాఁచియుండి
ముట్టడిగాఁ జుట్టుముట్టుకొనుచునుండు
నట్టిదియును విగృహ్యాసనంబు

గీ॥ వైరిపైనిట్లు ముట్టడి వైచి యెంచి
ప్రకృతులన్నియుఁ బెడఁబాపి పగఱఁ దనకుఁ
గైవసము చేసికొనఁదగు కాలమెఱిఁగి
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 143

సీ॥ రావణాసురుఁడు పూర్వమున నివాతక
వచులతోఁ బోరాడి వారుఁ దాను
నలసి చతుర్ముఖు నంపి సంధి యొనర్చి
నట్టులు విజిగీషు నరియుఁ బోరి
యలసి సంధియొనర్చి కలసియుండుటయు సం
ధాయాసనంబనఁ దనరుచుండు
నది గాక యరిమీఁద నలపునఁ గదలి వే
ఱొక ప్రసంగము చెంది యొరునిమీఁద

గీ॥ కదఁగి దండెత్తిపోయి తా విడిసియుండు
నది ప్రసంగాసనంబన నమరుచుండు
నిట్టి చందంబులెల్లఁ దాన నెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 144

సీ॥ అరిజిగీషువులఁ దా నాక్రమించుటకు మ
ధ్యముఁడు పై దండెత్తఁ దలచినప్పు
డరియును విజిగీషు వన్యోన్యమైత్రిచే
నొనగూడి బల్మిచే నుండు టొప్పు
నదిగాక ఘనుఁడైన యల యుదాసీనుండు
గినిసిన నరి విజిగీషువులను
దక్కినవారెల్ల నొక్కటైయున్న సం
భూయాసనం బనఁ బొలుపుమీరు

గీ॥ నిట్టిభేదంబులెల్లను నెపుడు చిత్త
మందెఱుఁగనుండ నేర్చిన యట్టిరాజు
మదరిపుల గెల్చి సకలసంపదలఁ బొల్చి
జనులు వినుతించ మించి యిజ్జగతి నేలు ॥ 145

సీ॥ బలియుఁడై కృష్ణుండు పారిజాతముఁ దెచ్చు
చోట నుపేక్షించి సురవిభుండు
పదరకయున్నట్లు పగతుఁడు బలియుఁడై
యున్నచోఁ దా నూరకుండునదియు
నొకహేతువునఁ జేసి యొకశాత్రవుఁడు పేర్చి
తను నుపేక్షించిన దానిఁగొనుచు
మును రుక్మియుండిన యనువున నుండుట
యది యుపేక్షాసన మనఁగఁ దనరు

గీ॥ నిట్టిభేదంబు లెల్లఁ దా నెపుడు చిత్త
మం దెఱిఁగియుండ నేర్చినయట్టి రాజు
మదరిపుల గెల్చి సకలసంపదలఁ బొల్చి
జనులు వినుతించ మించి యీ జగతినేలు ॥ 146

ద్వైధీభావ ప్రకరణము

వ॥ మఱియు ద్వైధీభావంబు స్వతంత్రపరతంత్ర భేదంబున రెండు దెఱంగు
లయ్యెనందు స్వతంత్ర ద్వైధీభావం బెట్లనిన. 147

సీ॥ ఇరుదిక్కులకుఁ దన కిద్దఱుశత్రులు
బలవంతులై యున్నఁ గలఁకపడక
వారివారికిఁ జూడ వారివాఁడును బోలెఁ
దన్నుఁ దక్కోలుగా నెన్నిపల్కి
కాకాక్షివలె నిరుగడల వర్తింపుచు
నందుఁ జేరువదాన నధికయత్న
మున గడుపుచు నిద్ద రెనయక యొత్తిన
నందులో బలవంతు నాశ్రయించి

గీ॥ వారలిద్దఱు వదలిన వారియరులఁ
దాన బలవంతు నొక్కనిఁ బూని కొలిచి
నడవఁగా నేర్చి కాలంబు గడపెనేని
యది ద్విధాభావగుణమని యండ్రు బుధులు ॥ 148

కం॥ సాధారణుఁడై యిరుగడ
భూధవులకు నెనసి ధనముఁ బొరయుట యది దా
నీధారుణిఁ బరతంత్ర
ద్వైధీభావంబనంగఁ దగుఁ దజ్జ్ఞులచేన్ ॥ 149

సమాశ్రయ ప్రకరణము

వ॥ మఱియు సమాశ్రయగుణంబు బలవంతుండగు నితరునైననుగాక తన శత్రువునైన నాశ్రయించుటంజేసి రెండు విధంబులై యుండుఁ దత్క్రమం బెట్లనిన. 150

సీ॥ బలవంతుచే నొంపఁబడి నిరుపాయుఁడై
ప్రతిసేయఁగా లేక బడలినపుడు
కులమును సత్యంబు బలమును గల్గిన
యార్యుని నొక్కని నాశ్రయించి
వినయంబుతో నిత్యమును బొడగని చేరి
యతని భావంబెల్ల నాత్మ నెఱిఁగి
చెప్పినకైవడిఁ జేసి వినీతుల
గతి గురువులఁ గొల్చుకరణిఁ గొల్చి

గీ॥ యతనిదయచేతఁ బరిపూర్ణుఁడై స్వతంత్ర
వృత్తిఁ జెందుచుఁ గ్రమమున వెలయు టొప్పు
నిట్టి యన్యసమాశ్రయం బెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 151

సీ॥ అహితులచే నొచ్చి యార్తుఁడై యాశ్రయ
హీనుఁడై తగు సంధిలేనివాఁడు
భండారమైనను బలమునైనను భూమి
యైనను భూఫలంబైన మఱియు
సకలంబునైన నిశ్చలతఁ జెందుచు నిచ్చి
యతివినయంబున నతనిఁజేరి
తా బల్మిచెందినతఱి నైన శత్రువుఁ
డాపదఁ జెందిన యప్పుడైన

గీ॥ వేళ యెఱిఁగి విజృంభించి విమతుఁ ద్రుంచి
యైనఁ గొలిపించికొనియైన నలరు టొప్పు
నిట్టి శత్రుసమాశ్రయం బెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 152

చం॥ తనకటు వేళగానితఱిఁ దాఁ బగవారలకెందు సర్వముం
గినియక యిచ్చి, నిచ్చలును గ్లేశము వచ్చిన నైన నోర్చి యే
యనువుననైనఁ దాళికొని యన్యునినైనను జేరి క్రమ్మఱన్
మనుచు ధరిత్రిఁ గైకొనుట మంచిది యెంచగ ధర్మజుంబలెన్ ॥ 153

ఆ॥వె॥ కారణంబు లేక కదిసి కూడఁగరాదు
ఘనునినైన నీచజనునినైన
కారణంబు లేక కలసిన క్షయమును
వ్యయము దోషములును వచ్చుఁగాన ॥ 154

మ॥ ఇలఁతేఁ డొక్కొకకారణంబుననె తా నెవ్వారితోనైన నే
ర్పులఁగూడందగుఁగూడియుండిన యెడం బొల్పొంది చిత్తంబులో
పల నమ్మంగొఱగాదు తండ్రినయినం బాటించి దుష్టాత్మకుల్
దలఁప న్నమ్మినయట్టి సాధుజనులం దారెందు హింసించుటన్ ॥ 155

వ॥ ఇది షడ్గుణస్వరూపంబు. వీనిం గొందఱు మతస్థులు ద్వైధీభావ సమాశ్రయంబులు సంధిమూలంబులె కావున, సంధిగుణం బొక్కటియును దండువెడలుటయును విడియుటయు విగ్రహమూలం బగుటంజేసి యానాసనంబులు విగ్రహభేదంబులే కావున, విగ్రహగుణం బొక్కటియునుం గూడ నిట్టి సంధివిగ్రహంబులు రెండుగుణంబులే యని పలుకుచుండుదురు. మఱియు బృహస్పతి మొదలయిన కొన్నిమతంబులవారు శత్రువునిచేత బాధింపంబడినవాఁ డితరుని నాశ్రయించుటంజేసి సమాశ్రయగుణంబుఁ బ్రత్యేకంబు గావున, నా సంధివిగ్రహంబులు రెండును నిట్టి సమాశ్రయంబునం గూడి మూఁడు గుణంబులే యని పలుకుచుండుదురు. మఱియుఁగొన్ని మతంబులవారు సంధ్యాదిగుణపంచకంబును విగ్రహమూలంబె కావున,

విగ్రహగుణంబొక్కటియ న్యాయంబని పల్కుచుండుదురైనను వీని
కన్నిటికిఁబ్రత్యేకంబైన యవస్థాభేదంబులు గలుగుటంజేసి యీ
కామందకమతంబునకు షాడ్గుణ్యంబె సమ్మతంబు ॥ 156

కం॥ ఈ రీతి షడ్గుణంబుల
నేరుపుతోఁ దెలియునట్టి నృపవరుఁడెలమిన్
వైరులను గెలిచి పారా
వారావృతమైనధరణి వలయంబేలున్ ॥ 157

చం॥ సరసవిహార సారయుతసద్గుణ సింధుగభీర నీతి సు
స్థిరరుచికీర్తిహార సుదతీజనమన్మథ సూర్యవంశభా
స్వరతర సేవితార్యజనసైన్యవిరాజిత సోమవారిభృ
చ్ఛరనిధిదాన సౌమ్యహిత సంతతశోభన సర్వసన్నుతా ॥ 158

కం॥ మండలశోధన సాధన
పాండిత్య షడ్గుణప్రభావజ్ఞ ధరా
మండల పాలనఖేలన
దండితమత్తారిభూప దానకలాపా ॥ 159

భుజంగ ప్రయాతము.

ధరాధర దోర్దండ దానప్రచండా
పరాభేద్యమంత్రప్రభావ స్వతంత్రా
స్ఫురద్గాంగ భంగాహిభూషాంగవాణీ
తురంగాబ్జ శీతాద్రితుల్య స్వకీర్తీ ॥ 160

గద్యము ॥ ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వత భారద్వాజ గోత్ర జక్కరాజయెఱ్ఱనామాత్యపుత్ర సుకవిజనవిధేయ శ్రీరామకృష్ణభక్తి వైభవ భాగధేయ వేంకటనామధేయ ప్రణీతంబైన కామందక నీతిశాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునందు మండల శోధన ప్రకారంబును షడ్గుణప్రచారంబు నన్నది చతుర్థాశ్వాసము.

ఆంధ్రకామందకము

పంచమాశ్వాసము

కం॥ శ్రీవినుతాలోక జగ
త్పావన రఘురామ పాదపంకజయుగళీ
సేవాధురీణ శాంత
ప్రావృత కొండ్రాజువెంకటాద్రి నరేంద్రా ॥ 1

వ॥ అవధరింపుము. 2

మంత్రవికల్ప ప్రకరణము

గీ॥ నృపతి షడ్గుణతత్త్వంబు నిశ్చయించి
గూఢమగు చర్యఁ దగ మంత్రకుశలుఁ డగుచు
మంత్రివర్యులతోఁగూడి మంత్రరీతు
లమర నూహింపఁదగు రహస్యంబుగాఁగ 3

కం॥ తన కాప్తుండై తగుప్రా
జ్ఞునితో మంత్రం బొనర్పఁ జొప్పడుఁ బతికిన్
దన కాప్తుండౌ మూర్ఖునిఁ
దన కాప్తుఁడుగాని ప్రాజ్ఞుఁ దా విడువఁదగున్ ॥ 4

కం॥ ధర యెల్ల ననుభవించును
నరనాథుఁడు మంత్ర మెఱిఁగినం గాకున్నన్
బరిభవ మొందు స్వతంత్రతఁ
బరగియు మంత్రంబునెఱుఁగుప్రాజ్ఞులచేతన్ ॥ 5

కం॥ పగతులచే దుర్మంత్రుం
డగుదొర చెడు దుష్టమంత్రమగు యజ్ఞము దై
త్యగణముచే బలెఁ గావున
జగతిన్ సన్మంత్రమునఁ బొసంగఁగవలయున్ ॥ 6

చ॥ అనిశము ధర్మమార్గములయందె చరించినవారు సిద్ధమై
యొనరినయట్టి కార్యముల నూర్జితులై తగువారు పెద్దలై
తనరినవారు నైనగుణధన్యులు చెందినశాస్త్రమార్గ మెం
దును వదలంగ రాదు నయధుర్యులకున్ నిజకార్యసిద్ధికిన్ ॥ 7

కం॥ జనపతి శాస్త్రముతో నెడ
సినచర్యల వేగిరమునఁ జెంది మెలఁగినన్
దనశత్రునిచే ఖడ్గం
బునకున్ గ్రాసంబు గాకపోవం గలఁడే ॥ 8

కం॥ బలిమిఁ ద్రిశక్తులలోపల
నల మంత్రము మంత్రశక్తి ననువొందక కే
వలము ప్రభావోత్సాహ
మ్ములఁ గల్గియు శుక్రుఁ డోడె మును గురువునకున్ ॥ 9

ఉ॥ నీతి యొకింతయుం దెలియనేరని సింగము బల్మిచేతఁ దా
నేతఱియందు నేనుఁగుల నెల్ల వధింపుచు నుండు బుద్ధియున్
నీతియుఁ గల్గినట్టిపతి నేర్పున సింగపుగుంపులం గరి
వ్రాతము నుక్కునం గెలిచి వర్ధిలకున్నె ధరాతలంబునన్ ॥ 10

గీ॥ మునుపు సామాద్యుపాయముల్ మొనపవలయు
కాల మెఱుఁగుచు వైరిపైఁ గదియవలయుఁ
గాక మఱి కేవలంబు విక్రమముఁ బూని
మెలఁగువాఁ డెందు వగఁజెంది కలఁగకున్నె ॥ 11

చ॥ చల మెడలించి భూవిభుఁడు శక్య మశక్యమునౌ పనుల్ గడుం
జెలఁగెడిబుద్ధిచే నెఱిఁగి చేసిన మేలగునట్లు గానిచో
నలవునఁ గొండ డీకొనినయమ్మదదంతికి దంతభంగమౌ
పొలుపున హాస్యరీతులను బొందక యెందు శుభంబుఁ జెందునే ॥ 12

కం॥ తొడరి యశక్యపుఁ బనికై
బడలినచోఁ గీడు కాక ఫలమొందునె యె
య్యెడ విన్ము సవిఁగొనంగాఁ
గడఁగెడి పెనువెట్టికందు కడిఁ గొనఁగలదే॥ 13

ఆ॥వె॥ మిడుత యగ్నిలోనఁ బడునటు నాశంబు
వచ్చుపనులఁ బూన వలవ దెపుడు
తగినపనులె పూనఁదగు నగ్నిలోఁబడు
మిడుత కేమి కలదు చెడుటకంటె ॥ 14

కం॥ ఇలలో దుర్లభమగుపని
బలియుఁడు మోహమునుఁ జెంది పదరిన నందున్
గలిగినయాపద లతనిం
గలకాలముఁ దాప మొందఁగాఁ జేయుఁదుదిన్ ॥ 15

కం॥ అనుపమమతిచే సిరులను
జనపతి దా నాక్రమింపఁ జను నేర్పున మె
ట్టనువుగ మెట్టెడునాతఁడు
ఘనమగు గిరిశిఖరమెక్కు కై వడి మెఱయున్ ॥ 16

ఉ॥ అందగ దుర్లభంబగుచు నందఱు మ్రొక్కులు మ్రొక్క నిక్కి పెం
పొందినయట్టిరాచఱిక మొక్కడ నించుక దుష్టవర్తనం
జెందినయేని నాశనముఁ జెందదె యెందపచార మింత దాఁ
జెందిన బ్రాహ్మణత్వము గృశింపుచు నిందల నొందుకైవడిన్ ॥ 17

కం॥ విమలమతులెంచి శాస్త్ర
క్రమమున నొనరించునట్టికార్యంబులు వే
గమె మంచిఫలము లిడుఁ దా
నమరంగాఁ బ్రోదిఁగనిన యల వనమనఁగన్ ॥ 18

కం॥ అనువుగ నొనరించినపను
లనిశము ఫలియింపుచుండు నది కాకున్నన్
మనమునకుఁ దాప మొసఁగవు
మును దెలియక సేయుకార్యములుబలెఁ బతికిన్ ॥ 19

గీ॥ నేర్పు మీఱంగ లెస్స యొనర్పఁబూని
కార్య మొకరీతి సఫలంబు గానివేళ
వాఁడు నిందకుం దగినట్టివాఁడు గాడు
తానె దైవంబు కడుఁదోడుగాని కతన ॥ 20

కం॥ ఫలములకై నిర్మలమతి
గలవాఁ డుద్యోగశాలి గావలె నెందున్
ఫలవిఘ్న మదరకుండన్
బలవద్దైవంబు నెఱిఁగి ప్రార్థింపఁదగున్ ॥ 21

కం॥ తన బలిమి నెదిరి బలిమిం
గనుగొని యరిమీఁద గదలఁగాఁదగు నెదురుం
దను నెఱుగుటెద్ది మదివో
జనపతులకు నెఱుక నీతి చాతుర్యంబుల్ ॥ 22

కం॥ ఆర్యులు విడుదురు నిష్ఫల
కార్యము నిశ్చితఫలంబు గలుగక యెడరౌ
కార్యము బహువైరముఁ గల
కార్యము కడుగ్లేశమదరుకార్యముఁ బుడమిన్ ॥ 23

కం॥ తగుకార్యములె విహితమునఁ
దగిలినయవి యెపుడు మీఁదఁ దా మంచివియై
తగు నవి తొలుతన్ సజ్జను
లగువారిక్రమాగతంబు లైనవి పతికిన్ ॥ 24

గీ॥ ఎట్టికార్యంబు దనకును హిత వొనర్చు
నెట్టికార్యంబుచే నింద లెనయకుండు
నట్టి కార్యంబె పూని చేయంగవలయు
నప్పు డించుక కఠినమై యడరెనేని ॥ 25

కం॥ సులభమునఁగార్యసిద్ధులు
గలుగుటకై బుద్ధిచేతఁగార్యము బూనన్
వలయుఁబతి మంచిమిత్రులఁ
గలిగినచో సింహవృత్తి కడు మేలౌకటన్ ॥ 26

చం॥ తొడిఁబడ మించి పైకుఱికి దుష్టవిరోధుల వంచి సంపదల్
వడయుట లెంచ దుష్కర ముపాయబలమ్మున నేదియైనచొ
ప్పుడి తగుమావటీఁడు బలభద్రగజంబుశిరంబుమీఁదటన్
దొదరియువాయుమార్గములతోడఁ బదం బిడు టెందుఁ జూడమే ॥27

ఆ॥వె॥ చతురమతి కుపాయసరణిచే సాధ్యంబు
గాని వస్తువించుకయును గలదె
యినుపముద్ద యైన నిలలోన నీరుగా
కఱఁపఁ బడును చెఱిపి విఱుపఁబడును ॥ 28

కం॥ జల మింగలంబు నార్చుట
యిలమీఁదటఁ గడుఁబ్రసిద్ధి యీ యింగలమే
బలువగు నుపాయశక్తిని
జలచలచలఁ దెరలఁజేసి జలమిగిరించున్ ॥ 29

వ॥ మఱియు మంత్రంబునకు జ్ఞానంబును, రక్షణంబునుఁ, బ్రకాశంబునుఁ బ్రశస్తియు సంగంబులును వ్యాపారంబు నుత్పత్తి క్రమంబునుఁ బరిశుద్ధియు ఫలసిద్ధియు నావర్తనంబును, ధారణంబును, మొదలయిన యవస్థాభేదంబులు గల వందు విభుండు సాక్షాత్కారంబునం దెలియనియర్థంబు లెల్లందెలియుట యనెడి యవిజ్ఞాతవిజ్ఞానంబును దెలిసినయర్థంబు కక్ష్యాపూర్వకంబుగా

నిర్ణయంబుఁ గావించుటయనెడి విజ్ఞాతనిశ్చయంబును నందు రెండు కార్యంబులు బ్రసక్తంబులైన నొకటి గాదనుట యనెడి సందేహ భేదనంబును, వెండియు సంధివిగ్రహంబులలోన వృద్ధ సమ్మతంబున సంధియ మంచిదగుటఁ దెలిసి యదియును భేద పూర్వకంబైన లెస్సయని తెలిసికొనుట యనెడి శేషదర్శనంబును నను నిట్టి చతుర్విధ భేదంబులుగల జ్ఞానంబు మంత్రుల వలననె సంభవించుంగావున. 30

సీ॥ మంత్రులుఁ దానును మతులందు లెస్సగాఁ
బరిశుద్ధిసేయు టుత్పత్తియంద్రు
తనరు నుత్పత్తిచేఁ దనమంత్ర మది లెస్స
తెలిసి రక్షించుట స్థితియటంద్రు
చాల దానినిఁ బ్రకాశంబుగాఁ జేయుటే
మఱి లయమని యంద్రు మంత్రమునకు
నిన్నియు నెఱుఁగుచు నిది దేశ, మిది కాల,
మిది యాయ మిది వ్రయం బిది బలంబు

గీ॥ దీని కిది యుక్త మంచును దెలివితోడ
మంత్రవిదులను గూడి నెమ్మదిఁజెలంగి
శాస్త్రమార్గంబు వదలక చతురుఁడగుచు
మంత్ర మూహింపవలయును మనుజవిభుఁడు ॥ 31

కం॥ జనపతి తనమంత్రులయా
జ్ఞనె మెలఁగుచు నుండి యెట్టిజనులను దాఁ గా
దనక మఱి యన్ని పలుకులు
వినవలయును మంచిమాట వెదకెడికొఱకై 32

కం॥ తనమది మదించి పనియెడఁ
దనమంత్రుల మీఱుపతి వృధామంత్రుఁడు వీ
డని నింద నొందు నతనిని
గనుఁగొని రిపు లాక్రమింపఁ గడఁగుదు రెపుడున్ ॥ 33

కం॥ మంత్రము రక్షింపఁగవలె
మంత్రము మూలంబు మిగుల మనుజేంద్రునకున్
మంత్రము నెడఁదాఁజెడుఁ ద
న్మంత్రము రక్షింప రక్షణముఁ గనుఁ దానున్ ॥ 34

కం॥ చతురుఁడయి కాలమెఱుఁగుచు
నతులితగతి సింహవృత్తి నడరెడుధరణీ
పతి కార్యము సేయుతఱిన్
హితులును నది యైన నహితు లెఱుఁగఁగవలయున్ ॥ 35

కం॥ ఫల మెవ్వేళ నొసంగన్
గలుగుచు గడువేగఁ గోర్కి ఘటియింపంగాఁ
గలుగుచుఁబశ్చాత్తాపము
గలిగించనియట్టి మంత్రిగతి మంచిదగున్ ॥ 36

మంత్రాంగములు

ఆ॥వె॥ దేశకాలగతులు దెలియుట, సాధనో
పాయచింతయును, సహాయవితతి
నాపదలకుఁ బ్రతిక్రియయుఁ, గార్యసిద్ధియు
నైదు మంత్రమునకు నంగములగు ॥ 37

కం॥ పూనినపనిఁ జేయవలెన్
బూనినపను లెల్లఁ దొడరి పూనఁగవలయున్
బూని యొనరించునాపని
దా ననువుగ విరివికొనఁగఁదగు నాయమునన్ ॥ 38

కం॥ ప్రారంభింపక యుండుట
పూరుషునకుఁ బ్రథమబుద్ధి పూనికతోడం
బ్రారంభించినపని యీ
డేరుచుట ద్వితీయబుద్ధి యీ ధరలోనన్ ॥ 39

కం॥ సారెకు బహుమంత్రులతో
భూరమణుఁడు కార్యమార్గములు దలఁపఁదగున్
వారలకును సమ్మతమగు
సారపుఁగార్యంబుఁ బూనఁ జను నేర్పొనరన్ ॥ 40

గీ॥ ఎందు సజ్జనులగువారు నింద సేయ
రెందుఁ దనమది సందేహ మందకుండు
నెందు మంత్రులు సమ్మతిఁ జెంది యుంద్రు
తలఁప నటువంటిపనిఁ బూనవలయు విభుఁడు ॥ 41

కం॥ మంత్రులచే నిశ్చితమగు
మంత్రముఁ జింతింపవలయు మదిఁ బలుమారున్
మంత్రజ్ఞుఁడగుచుఁ బతిఁ దన
మంత్రముచేఁ దనదుపనులు మఱి చెడకుండన్ ॥ 42

కం॥ వారలు మొగియక యుండన్
దా రొనరింపుదురు మంత్రితతి దడవదరన్
బోరులు మొగియక యుండన
సారపుభోగములు దమకు సమకొనుకతనన్ ॥ 43

కార్యసిద్ధి సూచకములు

గీ॥ పౌరుషంబు సహాయసంపద మనఃప్ర
సన్నతయు దేహదార్ఢ్యంబు సమకొనుటయు
బుద్ధి విశ్వాసమును జాలఁబొడముటయును
గార్యసిద్ధికి గుఱుతులై కానుపించు॥ 44

కం॥ సులభములగు యత్నంబులు
గలుగుట, తగుసాధనములు గలుగుట, విఘ్నం
బులు లేకుండుట, కార్యం
బులకున్ ఫలసూచకములు భువి నివి తెలియన్॥ 45

కం॥ పలుమరు మదిలోఁ దలఁపఁగ
వలయున్ మంత్రము ధరింపవలయును యత్నం
బలరఁగ నటుగాని యెడం
జలియింపుచు నగ్నిలీలఁ జాల దహించున్ ॥ 46

కం॥ వెలివడు మంత్రం బాప్తుల
వలనన్ రక్షింపకున్న వసుధాపతికిన్
దెలిసి యటుగాన నాప్తుల
వలనను మంత్రంబుఁ బ్రోవవలె యత్నమునన్ ॥ 47

ఆ॥వె॥ కలువరింతపలుకువలనఁ గామమువల్ల
మదమువలన మఱి ప్రమాదములను
గదిసి గుట్టుఁదెలియుఁ గామినీవితతుల
వలన మంత్రమదియు వసుధలోన ॥ 48

గీ॥ కంబములు లేక సోరణగండ్లు లేక
నడుమ గోడలు లేక పెంపడరుచోట
మేడపైఁ గానలో నైన మెలఁకు వలర
మంత్ర మూహింపవలయును మనుజవిభుఁడు ॥ 49

మంత్రిమండల వృత్తము

సీ॥ తొలుదొల్త మంత్రిమండలముతో మంత్ర మూ
హింపఁగాఁ దగు నభివృద్ధికొఱకు
నది యెట్టులన్న దేవాచార్యమతము వా
రఖిలసమ్మతిఁబదియార్వు రంద్రు
మనువు పన్నిద్దరైనను జాలునని పల్కు
మఱియు శుక్రాచార్య మతమువార
లిరువదియగుసంఖ్య నెంతు రీ మంత్రుల
నితర మతంబు వారెటులనైనఁ

గీ॥ గలిగినందఱె చాలు మంత్రులని యందు
రిటుల మంత్రులసంఖ్యఁ దా నెఱుఁగ నేర్చి
వారిఁ దెలియంగఁదగు వేళు వేళ సారె
శాస్త్రమార్గంబు వదలక జనవిభుండు ॥ 50

చం॥ హితుఁడయి మంచిపక్షమున నెన్నిక కెక్కుచు నీతిశాస్త్రసం
గతముగఁ గార్యచర్యలఁ దగం జరియించినవాఁడు నాత్మ స
మ్మతుఁడగు వాఁడునైన తన మంత్రిశిఖామణి పల్కునట్టి యా
మతమె యొనర్పఁగా నగును మానవనాథున కెట్టివేళలన్ ॥ 51

కం॥ మును మంత్రనిశ్చయంబున
నెనసి నృపుల్ కార్యకాల మెఱిఁగి మెలంగన్
జనుఁ గాలము మీఱినచో
ననువుగఁ గల్పింపవలయు నది మగుడంగన్ ॥ 52

కం॥ అదను మదిఁ గోరుచుం దగు
నద నొక్కొకవేళ దొరకునపుడు దనపనుల్
కొదవయిడికొనినఁ గ్రమ్మఱ
నద నబ్బుట దుర్లభం బటంద్రు నయజ్ఞుల్ ॥ 53

కం॥ మతిమంతుఁడు సన్మార్గము
గతిచే నద నెఱిఁగి సేయఁగాఁ దగుఁ గార్యం
బతినియతి నెటులనైనన్
క్షితిలోపల మంచిఫలమె చేకొనుచుండున్ ॥ 54

మ॥ ఇది యీ రీతిది దీని కిట్లనుచుఁ దా నెంతే విశుద్ధాత్ముఁడై
యదనన్ దేశమునందు భూపతి సహాయశ్రేణితోఁ గూడి స
మ్మద మొప్పన్ బరిశుద్ధపార్శ్వుఁడగుచున్ మత్తారివీరావళిం
జదుపంగాఁ దగుఁ గాక చాపలగుణేచ్ఛన్ వర్తిలంజెల్లునే ॥ 55

చం॥ అహితములైనఁ గార్యములయందు హితంబును బుద్ధి నేర్చి యీ
మహిపయి మూఢుఁడౌనతఁడు మంత్రులమాటఁ దిరస్కరించి తా
నహితులమీఁదటం జపలుఁడై కడు వేగమె పోయి వారునున్
మహితకరాసులెత్తి పరిమాఱినచోఁ దెలియు న్మనంబునన్ ॥ 56

చం॥ ఎదిటిబలాబలంబు లొకయింత యెఱుంగక మంచిసాహసం
బొదవ మదించి మించి బలియుండను నేనె యటంచుఁ గొంచమౌ
మదిఁ దమకించుభూపతి సమంచితచంచలవృత్తి శత్రుపైఁ
గదలి దురంబులోనఁ బడుఁగాక సుఖస్థితి నుండ నేర్చునే ॥ 57

మ॥ అమితోద్యోగముఁ గల్గినట్టిరిపురాజానీకముం గ్రూర స
ర్పములం బోలె నయప్రవర్తనలచే భాసిల్లుభూపాలకుం
డమర న్మంత్రబలంబుచేఁ దనకు లోనై యుండఁగాఁ జేయుట
ర్థమగున్ ధారుణి నట్లొనర్చిన నృపాలాగ్రేసరుండై తగున్ ॥ 58

వ॥ ఇది మంత్రస్వరూపం బింక దూతచారుల ప్రకారం బెట్లన్నను. 59

చం॥ అనువుగ మంత్రముం దెలిసి యందలి యర్థము లాచరించురా
జనిశము దూతకృత్యములయం దభిమానముఁ గల్గి మంత్రులౌ
జనులకు నెల్ల మంత్రమున సమ్మతుఁడై తగుదూతఁ బంపఁగాఁ
జను సమయంబుఁ ద్రొబ్బుటకు శాత్రవమర్మవిభేదశాలియై ॥ 60

కం॥ తలఁచుకొనుశక్తి ప్రౌఢిమ
పలుకులనేర్పులును శాస్త్రపరిచితిఁ గార్య
మ్ములయభ్యాసము నాయుధ
ములతెలివియుఁ గలుగువాఁడు భువి దూత యగున్ ॥ 61

దూతభేదములు

సీ॥ కార్య మెంతయు హత్తఁగాఁ జేయఁజాలిన
యతఁడు నిసృష్టార్థుఁ డనఁగఁ బరగుఁ

జెప్పినట్లే పోయి సేయఁగా నేర్చిన
యతఁడరయ మితార్థుఁడనఁగఁ బరగు
నేమియు నెఱుఁగక యేలినాతనికమ్మ
లందించ శాసనహారకుండు
జగతిలో నీరీతిఁ దగి మూఁడు దెఱఁగులై
చరియింతు రీదూతజనులు వరుసఁ

ఆ॥వె॥ బరజనంబులలిటులఁ బలికినఁ దానిట్లు
పలుకవలయు ననుచుఁ దలఁచికొనుచుఁ
బోవఁదగినయెడకుఁ బోవఁగా వలయును
క్షితిపవరు నసుజ్ఞచేత దూత ॥ 62

కం॥ అలజడివారల నాటవి
కులఁ దనకున్ లోనుజేసికొనఁదగు మఱియున్
జలములపెక్కులు త్రోవలు
దెలియఁగఁదగు దనదు సేనఁదెచ్చుట కొఱకై ॥ 63

కం॥ అరిపురము నతని సభయుం
జొరవలయుఁ బ్రకాశరీతిఁ జొప్పడ నరిచేఁ
బరికింప ననుమతుండై
యిరవుకొనం జనఁగ నొప్పు నిల దూతలకున్ ॥ 64

ఆ॥వె॥ శత్రు నతని రాష్ట్రసారంబు నతని దు
ర్గంబు దుర్గరక్షణంబు మిత్ర
వితతి యతని కినియువేళ భండారంబు
లెస్సఁ దెలియవలయు లీల దూత ॥ 65

చం॥ తన విభుఁడెట్లుపల్కు మన దా నరితోడుత నట్ల పల్కఁగాఁ
జనుఁ దన మీఁదఁ గైదువలు సాఁచిన నించుక భీతిలేక చూ
పున ముఖచేష్టవల్లఁ దలపోయుచు రాగవిరాగభావముం
గనుఁగొనఁగాఁదగున్ మఱియుఁ గార్యమెఱుంగఁగ దూతచాతురిన్ ॥66

చం॥ తనకు ననిష్టవాక్యములు దాళుకొనన్ జనుఁ గామమున్ మదం
బును మఱి క్రోధము న్విడచి పోఁ దఱుమం దగు నిద్రవోవగాఁ
జన దొరుతోడఁ గూడుకొని చాలఁబరేంగితముల్ గనుంగొనన్
జనుఁ దనభావమెయ్యడఁ బ్రచారము సేయఁగ రాదు దూతకున్ ॥67

గీ॥ వైరులందు నమాత్యాదివర్గ మనెడి
ప్రకృతులకుఁ గల్గురాగాపరాగములకుఁ
దెలియఁ దగు మఱి భేదింపవలయు వారి
నరసి భేదింపఁ దగు రహస్యంబుగాఁగ॥ 68

కం॥ తనపతి గుణములఁ బ్రకృతులఁ
దను నడిగినఁ బలుకవలదు ధరణీశులతో
డను సర్వము మీ రెఱుఁగరె
యని పల్కఁగ వలయు మంచివగుపల్కులచేన్ ॥ 69

కం॥ కులమునుఁ గడుఁ బేరెన్నిక
గలుగుట ఘనమైనయట్టి కార్యపుసేతల్
కలిమి యన నాల్గుదెఱఁగులఁ
గల వినుతులఁ బతిని రిపుని గణుతింపఁ దగున్ ॥ 70

ఉ॥ జీతము రెండు దిక్కులను జెందెడివారలచేత శిల్పముల్
చాతురి గల్గువిద్యలు విచారము సేయునెపంబుతోడఁ దా
నేతఱి శత్రురాజు ఘటియించినకార్యము భేద్యకోటి ధా
త్రీతలభర్త సేయఁ దగురీతులు దూతయెఱుంగఁగాఁ దగున్ ॥ 71

గీ॥ తీర్థముల నాశ్రమంబుల దేవతాల
యములయందుఁ దపస్వివేషముల మెలఁగు
నట్టిచారులతో మాటలాడవలయు
శాస్త్రరీతులు దెలియువ్యాజంబుచేత ॥ 72

కం॥ తన విభుఘనత ప్రతాపం
బును మంచితనమ్ము సత్యమును గలిమి కులం
బును దానము నుత్సాహముఁ
బెను పొందఁగఁ బలుకవలయు భేద్యులతోడన్ ॥ 73

కం॥ ఇల నిదురపోతు మత్తుఁడు
గలభావమె బలుకుచుండుఁ గన దూత యొరుం
గలయక నిద్దురపోఁ దగు
వల దెప్పుడు బోనములను వనితలఁ దగులన్ ॥ 74

కం॥ తనకార్యసిద్ధికొఱకై
ఘనముగఁ దడవైనయపుడు గడు వెతఁబడఁగాఁ
జన దెపుడు దూతవర్యుఁడు
తన కార్యము పొసఁగువిధమె తలఁపగ వలయున్ ॥ 75

వ॥ మఱియు రాయబారియగునతండు శత్రురాజులనుసరింపుచు నుండునెడఁ దమయేలికరాకయును నొడంబడిక యాలస్యంబైన యెడఁ గ్రమంబున మంచిదనంబు మించ వంచనావాక్య ప్రపంచంబులఁ గాలంబుఁ గడపుతెఱఁగెట్లన్నను, దన విభునకునొక యించుక వ్యసనంబుఁ గలిగియున్నకతనను, నొరులతో నొకయించుక వ్యాజ్యంబుగలుగు కతనను, దమబంధువులలోనఁ గలహంబుఁబుట్టిన నీతిపరుండు గావున, నివియు వారించు కతనను, ఫలకాలంబు గాన ధాన్యాది సంగ్రహంబు సేయుచుండు కతనను, దుర్గంబునకు సవరణలు సేయించు కతనను, దన సైన్యంబులకు క్షేమంబుఁ గోరువాఁడై వర్షాదికాలదేశ విషయంబుల వలనఁదా రాకయున్నకతనను, దాన ధనాదికంబు వట్టించుకొని వచ్చువాఁడై యున్నకతనను, వెలిగుడారంబులు వేసి పయనంబునకు సామగ్రి యొనఁగూర్చుకొనుచుండు కతనను, నాలస్యంబయ్యెనని యుచితరీతులఁ గాలంబు గడుపుచు నుండి, శత్రువునకుఁ గార్యకాలంబు లోనఁ గూడకయుండుట లెస్సఁ దెలిసి మగుడివచ్చియైనను రాకయుండి యైనను శత్రువార్తలన్నియు లెస్సగాఁ దన యేలికకు నెఱింగించవలయు మఱియును. 76

సీ॥ పగఱసామర్థ్యంబు బలమును దుర్గంబు
భండారమును మిత్రబంధుతతుల
నతఁడు పూనుచునుండు నట్టికార్యంబుల
తెఱఁగులు లెస్సగాఁ దెలియుటయును
గడలఁ గావలివారి నడవులకడవారిఁ
దనవారిగాఁ జేసికొనుట మఱియుఁ
దమ కనిసేయఁగాఁ దగుచోట మగుడి పో
నసువైనచోటుల నరయుటయును

గీ॥ దూత యొనరించుపనులంద్రు దూతజనుని
వలన నెఱుఁగంగ వలయును వైరిచర్యఁ
దన జనమ్ములయందును ధరణినాథుఁ
డరివరులదూతచేష్టల నరయ వలయు ॥ 77

దూతచరవికల్ప ప్రకరణము – దూతలక్షణము

చం॥ తలఁపున మించి క్లేశములు దాళి ప్రయాసము నోర్చి దక్షుఁడై
చెలఁగుచుఁ బోవ రాఁ గలిగి శీలముఁ జెంది పరేంగితంబు నూ
హలు దనలో నెఱింగి కఠినాత్ముఁడుగా కటు యుక్తిపెంపునున్
గలిగినవాఁడు దూత యనఁగా నుతకెక్కుచునుండు నెచ్చటన్ ॥ 78

వ॥ ఇది దూతలక్షణంబగు నింకఁ జారలక్షణంబు వివరించెద. 79

చారలక్షణము

కం॥ మునులును జారులు శిల్పులు
ననఁ దగి దిశలందు ధూర్తులై తిరుగంగాఁ
జను వేగువారు వార్తల
ననువుగఁ దెలియుచును బతికి నవి తెల్పుటకై ॥ 80

చం॥ ఇలఁగల దూరకార్యములనెల్లఁ గనుంగొనఁ జాలునట్టి క
న్నులు పతి కెందు నెంచఁగ వినూతనచాతురిఁ బొల్చువేగు వా
రలె కద కాన వారలు ధరాతలమందుఁ జరించుచు సర్వవా
ర్తలు దెలుపం జనున్ బతిహితంబుగ వచ్చుచుఁ బోవుచుండఁగన్॥ 81

చంII చెలఁగెడు సూక్ష్మసూత్రములచేత బలెం దన వేగువారిచే
నిలఁ గల సర్వవార్తలు మహీపతి దా నెఱుఁగంగ నొప్పు ని
ట్లలవునఁ జారచక్షుఁడయి యందము నొందినరాజు నిద్రచే
నలరినవేళ మేల్కనినయట్టివిధంబున మించు నెంచఁగన్ II 82

గీII కదలుటలచేత వ్యాపించు గాలిలీలఁ
గిరణములచేత వ్యాపించు తరణికరణి
నరపతికి లోకసమ్మతులైన వేగు
వారిచేతనె వ్యాపించవలయు జగము II 83

చంII కనుఁగొన వేగువారనెడి కన్నులు గల్గినవాఁడు గాఁదగున్
జనపతి వారిచేతనె దిశాతతియందుఁ జరింపుచుండఁగాఁ
జను నటుగాక మూఢుఁడయి చారులచే నిల సంచరించకుం
డినఁ బడు నంధుఁడో యన వడిన్ సమమై తగునట్టి పట్టునన్ II84

కంII వైరులకుఁ గలుగుసంపద
వైరులవర్తనల తెఱఁగు వైరులయవి యౌ
ధారుణి జనములకోరికె
సారెకుఁ బతి దెలియవలయుఁ జారులచేతన్ II 85

వII ఇట్టి చారులు బ్రకాశుం డప్రకాశుండు నన రెండు దెఱంగులై యుండుదు రందుఁ బ్రకాశుండు దొలుతఁ జెప్పంబడిన దూతయనం బరంగుచుండు, నప్రకాశుండై గూఢచారి యనంబరంగు నంద్రు, యజ్ఞంబునందు ఋత్విజుండు సూత్రంబుచేతనే మెలఁగు చందంబున నరవరుండును జారులచేతనే ధరాతలంబునం దెల్ల సంచరింప వలయు, నందుఁ దొలుతఁ జెప్పంబడినదూతచేతనే శత్రురాజుం సంధికార్యంబులు మొదలైన రహస్యప్రచారంబులెల్లను దెలియ వలయును. గూఢచారుల చేతనే శత్రురాజుల బాహ్యప్రచారంబు లెల్లను దెలియవలయు, నిట్టి

గూఢచారులు సంస్థలు, సంచారులు నన రెండుదెఱంగులై యుండుదురు. అది యెట్లనఁ గ్రమంబున వివరించెద. 86

సంస్థగూఢచార లక్షణము

సీII ఒకరివారై వేఱె యొకరివారగువారు
దానల్లరూపునఁ దనరువారు
సన్యాసులై కడు శాంతిఁ జెందినవారు
వేదముల్ సెప్పెడి విప్రవరులు
బహువేషధారులై పరగెడివారలు
మంత్రముల్ మంత్రించు మంత్రవిదులు
గుత్తకోర్లకు దున్నికొనియెడివారలు
కోమటులై యమ్మికొనెడివారు

గీII నగుచు వైరులపురములయందు నిలిచి
విభునిచేతను ధనమొంది వేగువారు
చాలసుఖలీలచేఁదమచరులకెల్ల
నొరిమ నాధారరీతుల నుండవలయు II 87

గీII ఇటుల శత్రుపురంబులందెపుడు నిలిచి
యుండు సంస్థులయొద్దకు నొక్కచరుఁడు
పరులదేశంబునందుఁ గొందఱను దఱుమ
వలయు విభునకునవ్వార్తఁ దెలుపుటకును II 88

వII ఇట్టు దేశవార్తలరయం దిరిగెడివారు, సంచారులు, తీక్ష్ణులు, ప్రవ్రజితులు, శస్త్రులు, రసదులు, ననంబరగుచుండుదురు. తత్ప్రకారం బెట్టన్నను. 89

సంచారగూఢచారలక్షణము

సీII అడ్డఁబెట్టుచు నూళ్ళయందు గ్రాసముఁజెంది
తీక్ష్ణులు జోగులై తిరుగుచుంద్రు

ప్రవ్రజితులపేరఁ బరగెడిచరులు స
న్యాసివేషాదులనంది యుండ్రు
శస్త్రవైద్యముఁ జేసి చరియింపుదురు కొంద
ఱఖిలభూముల శస్త్రులనెడివారు
రసవైద్యములు చేసి రసికులై తగు చుండ్రు
రసదులపేరింటఁబొసఁగు వార

గీ॥ లవనిపతి యిట్లు తిరిగెడియట్టిచారు
నొక్కొ రొక్కరిగుఱుతులు నొక్కొ రొకరు
దెలియకుండఁగఁ బంపఁగా వలయు నెపుడుఁ
బదరుకొని యందఱొకరీతిఁ బలుకకుండ ॥ 90

చం॥ తనయెడ శత్రునందు నవధానముతోడుతఁబూని చేయఁగా
ననువగు యత్నముల్ మనసునందు నెఱుంగని యట్టిమందరా
జనిశము నిద్రఁబోనియతఁడైనను నిద్దురఁ జెందువాఁడె యై
కనఁదగు మేల్కనన్ బొరయఁగానడు దా మఱిక్రమ్మఱన్ ధరన్ 91

సీ॥ కారణంబేమియుఁగలుగక కోపించు
వారల దండింప వలయు నెపుడు
కారణంబులఁ గోపగతిఁ జెందువారలఁ
దన వారిగాఁజేసికొనఁగ వలయు
నరికిఁ బ్రవేశింప నది సందు గావునఁ
దన యందుఁగలుగు ఛిద్రమును దెలిసి
దానమానములచేఁ దా మాన్పఁగాఁ దగు
నల రాజ్యకంటకులైన వారి

గీ॥ మొగములెంతయుఁజెదరఁగా మొత్త వలయు
జనవిభుండిట్లు మిగుల నెచ్చరిక గల్గి
యమరికైనట్టి సామదానముల సందు
పడి చెడినభూమి నిండింపఁబాడి యండ్రు ॥ 92

కం॥ ఇంచుక సందొనఁగూడిన
మించిన రిపురాజ్యమాక్రమించఁగఁ దగు రా
జించుక సందొనఁగూడిన
మించి జలము కలము నాక్రమించినరీతిన్ ॥ 93

వ॥ మఱియు నందులలోని భేదంబులెనయందగి శత్రురాజుల యంతః
పురవార్తలెఱుంగఁజేయు వేగులవారివిధంబెట్లన్నను. 94

సీ॥ కాననివారలకైవడి వినకుండు
వాని రీతుల మూఁగవానికరణి
మెలఁగువారు నపుంసకులు జడవేషులు
గూనుబోయినవారు గుఱుచవార
లటువంటిరీతుల యాకారములు గల్గు
కాయలు పండ్లమ్ముబోయవారు
చాకలవారు బిచ్చాలవారలు నట్టు
వలు మఱి శిల్పముల్ గలుగువార

గీ॥ లింటి బిడ్డలు బూదండ లిచ్చువారు
విమతరాజులయంతఃపురములలోని
వార్తలెల్లను దెలియంగ వలయు నెపుడు
వేగువారలు గుఱిఁగానివిధముతోడ ॥ 95

గీ॥ గొడుగులును, గిండ్లు, సురటులు, గుఱ్ఱములును
బట్టువారలు పల్లకీ ల్వట్టువారు
నగుచు వేగులవారలు పొగడవార్త
వెలినిఁ గలవార్తఁ దెలుపఁగా వలయుఁ బతికి ॥ 96

సీ॥ పంటలవారలు వైద్యులు తపసులు
జ్యౌతిషికుల్ వ్రతుల్ హాస్యపరులు
నాంద్రవారలు నీళ్ల నందించు వారలు
జెట్టులు భుజియింపఁ బెట్టువారు

వీడెముల్ సొమ్ములు విరులొసంగెడివారు
కలపముల్ గూరిచి యలఁదువారు
సింగారములు సేయు సంగడికాండ్రును
నామతీర్థమువారు సామువారు

గీ॥ నాదియగువారి శత్రులయంద నిలిపి
యింగితాదుల నితరులెఱుంగనీక
దాయకెందును రసమిడఁ జేయవలయు
నీతిమార్గంబెరింగిన నృపవరుండు ॥ 97

చం॥ పనుపడ నింగితాకృతుల భాషల నన్యులెఱుంగకుండ నే
ర్పున మును బందుకట్టినలిపుల్గల కమ్మలచేత శత్రువ
ర్తనముల నొండొరుల్ గడుఁదిరంబగురీతి నెఱింగి వేగువా
రనువుగఁదెల్పఁగాఁ దగు ధరాధిపవర్యునకాప్తులై తగన్ ॥ 98

చం॥ రవికిరణంబులెల్లెడల రాజిలి నీరముఁ బీల్చుకైవడిన్
భువిఁగల వార్తలెల్లఁ దమబుద్ధిబలంబున సంగ్రహింపుచున్
వివరముతో రహస్యగతి వేగులవారు చరింపఁగాఁ దగున్
వివిధములైన వేషములు విద్యలు శిల్పములుం బొసంగఁగన్ ॥ 99

కం॥ ఏ రీతి సిరులకొఱకై
వైరులఁదా నాక్రమించు వారు నటులనే
చేరి యొనర్చు నుపాయ ము
దారగతిం దెలియ వలయు ధరణీపతికిన్ ॥ 100

శా॥ లక్ష్మీసంయుతనీతివిక్రమకళాలంకార లంకారణా
సూక్ష్మప్రాభవ రామభద్రసుగుణస్తోత్రోల్లసన్మంత్ర మం
త్ర క్ష్మారక్షణదక్ష దక్షవిమతప్రఖ్యాతశౌర్యక్రియా
లక్ష్మప్రస్తుతచార చారవరజాలజ్ఞాతవార్తోజ్వలా !॥ 101

కం॥ శ్రీ కర్ణాటాధిపద
త్తాకలితనవీనచామరాదిక నృపచి
హ్నాకల్పవరశుభాంకా !
శ్రీకరమహనీయరూపజిత మకరాంకా !॥ 102

తరలము ॥ వినయహార ! ననయచార విదిత ధీరమండలీ
వినుతిహార కీర్తిపూర విజిత తారకా శర
ద్వనదవార! మథిత ఘోరవైరి వీరశౌర్య ఖే
లన గభీర గుణవిహార లలితశూర సేవితా ॥ 103

గద్యము ॥ ఇది శ్రీమన్మదనగోపాల వరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వత భారద్వాజస గోత్ర జక్కరాజు ఎఱ్ఱనామాత్యపుత్త్ర సుకవిజన విధేయ శ్రీరామకృష్ణ భక్తివైభవ భాగధేయ వెంకటనామధేయ ప్రణీతంబైన కామందక నీతిశాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునందు మంత్ర ప్రభావంబును, దూతచారస్వభావంబు నున్నది పంచమాశ్వాసము.

ఆంధ్రకామందకము

షష్ఠాశ్వాసము

కం॥ శ్రీదశరథ నృపనందన
పాదాబ్జస్మరణకరణపటుమానస స
మ్మోదితసజ్జన విదితన
యాదిక కొండ్రాజు వెంకటాద్రినరేంద్రా ॥ 1

వ॥ అవధరింపుము 2

ఉత్సాహప్రశంసా ప్రకరణము

ఉ॥ శ్రీరమణీయుఁడై నృపతిశేఖరుఁ డన్నిట బుద్ధిమంతుఁడై
చారులచర్యచే నెపుడు శత్రులబల్మి యెఱింగి యెంతయుం
గౌరవమెంచ దూతలముఖంబునఁ గార్యము గాని పిమ్మటన్
వైరుల ఖేదపెట్టుచు నవారితలీలల దండు పోఁదగున్ ॥ 3

కం॥ సమకొను ప్రయత్నమును స
త్త్వము చెందుచు సూక్ష్మధారఁదగి నిల్కడయై
యమరినమతి ఫలసిద్ధిం
గ్రమమునుఁ గను నరణి యగ్నిఁగను చందమునన్ ॥ 4

ఉ॥ జేగురుఱాలఁ గుందనముఁ జెందినమాడ్కి దధిన్మథించినన్
వేగమె వెన్నవుట్టుసరణిన్ వరబుద్ధిసమేతయత్న సం
యోగముగల్గి నిల్కడల నొందుచు నుండెడు నట్టి మంచి యు
ద్యోగముచేత నెల్లపుడు నొందు ఫలంబులు నిశ్చయంబుగన్ ॥ 5

కం॥ అల యుత్సాహము బుద్ధియుఁ
జెలఁగగ నుద్యోగియైన క్షితిపతి యిలలో
పల సిరులకు నిలుకడ యగు
జలములకును టెంకియైన జలనిధివోలెన్ ॥ 6

కం॥ జలములచేఁ బాలితమగు
జలజినిగతి బుద్ధిచేత సంపదఁ బ్రోవన్
వలయును యత్నోత్సాహ
మ్ములచే నది యెపుడు ప్రబలముగఁ జేయఁదగున్ ॥ 7

ఉ॥ ఇల నుత్సాహగుణంబునం బొదలి తా నెవ్వేళలన్ బుద్ధిచే
మెలఁగం జాలినయట్టి రాజువలన న్మేలౌ సిరుల్వాసి పో
కలరు న్మేనులతోడ నీడ లెడబాయం జాలకున్నట్టిలీ
లల విస్తారముఁ జెందుచుండు నవి చాలన్నిక్కి పెంపెక్కుచున్ ॥ 8

కం॥ అలయక వ్యసనములకుఁ గడుఁ
దలఁగుచు నుత్సాహమతులఁ దనరెడువిభునిన్
బలుసిరులు తామె చెందున్
జలనిధిలో నదులు చెందుచందం బందన్ ॥ 9

కం॥ జనపతి మతిఁగలిగియు దా
ననిశము వ్యసనములచేత నలసుండైనన్
దనసిరులు దన్ను విడుచును
వనితలు లేపంబులేనివానిం బోలెన్ ॥ 10

మ॥ ఘనమౌ కట్టియచేత నగ్ని బలియంగాఁ జేయుచందంబునన్
దన యుత్సాహముచేత సత్త్వమభివృద్ధంబై కనం జేయఁగాఁ
జను నిద్ధారుణి నట్లకా విలసితోత్సాహంబు నిత్యంబు జెం
దిన యాదుర్బలుఁడున్ సిరిం గని సముద్దీపించుఁ జంచద్గతిన్ ॥11

మ॥ తలఁపన్ సంపదనెల్ల ధూర్తయగు కాంతంబోలె భూజాని ని
చ్చలుఁదాఁ బౌరుషయుక్తుఁడై యనుభవించంగోరియత్నంబు భూ
స్థలిఁ జెందందగు నిట్లుగాక మఱి యుత్సాహంబుతోఁబాయుచున్
వలదెవ్వేళ నపుంసకుండువలె నుండంగా మహీభర్తకున్ ॥ 12

కం॥ అందంద ధూర్తయై తగు
మందగమనఁ గూడునట్లు మఱి సిరి దగుఁ బో
యెందు నల సింహవృత్తిన్
ముందల పట్టీడ్చి తెచ్చి ముదమును జెందున్ ॥ 13

చం॥ ధళధళమంచు మించులను దార్కొను సారకిరీటరత్నపం
క్తులఁ దులలేనిచిత్రములతోఁ దగువైరిశిరంబులందు ని
చ్చలుఁ జలమెచ్చఁ బాద మవిషాదముగా నిడకుండెనేని కే
వల వలమానమానసుఁడవశ్యము దా శుభమంద నేర్చునే ॥ 14

కం॥ పసగల యుద్యోగముచే
నెసగొలిపెడు చిత్తమనెడియేనుఁగుచే ని
వ్వసుమతిఁ బరులను దరువుల
వెస గడపక నృపతి కెందు విభవము గలదే ॥ 15

చం॥ చెనకినవైరిపైఁ జికిలిచేసిన భాసిలుపెద్దకత్తి దూ
సిన జనియించు చాయలు విచిత్రములై మదహస్తిహస్త ఖే
లనకరదండయుగ్మమున లావునఁ బట్టినఁ జిక్కుఁగాక మిం
చిన ఘనరాజ్యలక్ష్మి దనచేతికి నూఱక చిక్కిదక్కునే ॥ 16

ఉ॥ ఉన్నతమై చెలంగు పదమొందఁ దలంచియట్టివాఁడు దా
నున్నతమై చెలంగు పదమొందుచునుండును, గాక నీచమై
యున్న పదంబుఁ గోరుకొనుచుండెడినీచుఁడు చెందు నీచమై
యున్నపదంబుఁదాఁబడుట నొందెడు శంకదొలంక నెల్లచోన్ ॥ 17

మ॥ తనకంటెన్ బొడవైనయేనుఁగులమీఁదన్ విక్రమంబొప్పఁ జెం
గన సింగంబు పదంబుఁ బెట్టుగతి రాజాగ్రేసరుండెల్లచోఁ
దన యుత్సాహముచేత విక్రమముచేత న్మించ నత్యున్నతిన్
ఘనమైనట్టిపదంబుఁగైకొను ధరాకాంతుల్ నుతుల్ సేయఁగన్ ॥ 18

కం॥ భయమెడలిన పామొరులకు
భయముగఁ దనపడగఁ జూపు బాగునఁ బతియున్
భయమునఁ బొరయనివాఁడై
నయగతిఁ దేజంబుఁ జూప నాయంబెందున్ ॥ 19

వ॥ ఇది యుత్సాహ ప్రకరణం బింక స్వామ్యాది సప్తాంగంబులకుఁ గల ప్రయోజనంబులును, వ్యసనంబులునుం గ్రమంబున వివరించెద నందు రాజప్రయోజన మెట్లనిన. 20

ప్రకృతికర్మ ప్రకరణము – రాజచర్య

సీ॥ విద్యలన్నియు లెస్స విని యర్థము లెఱింగి
వర్ణాశ్రమంబుల వరుసఁ బ్రోచి
శస్త్రశాస్త్రంబులచందముల్ గనుఁగొని
యనిసేయునేర్పుల నభ్యసించి
యలవుమై నెపుడు వాహ్యాళి వెళ్ళగ నోపి
కార్యపద్ధతుల సంగతులు దెలిసి
రథములఁ గరులఁ బోరగ నేర్చి యెంతయు
బాహుయుద్ధమురీతి పదిలపఱచి

ఆ॥వె॥ మాయలెఱిఁగి పరుల మనసులు గనుగొని
కైదువుల పరీక్షఁ గనఁగఁజాలి
సకలజనులు మెచ్చ జయపెట్ట మెలఁగుట
రాజచర్యలివి ధరాతలమున ॥ 21

సీ॥ మంచివారికినెల్ల మంచివాఁడగుటయు
ధూర్తుల యెడఁ గడు ధూర్తగుటయు
సామదానంబులచందంబు భేదంబు
దండంబుపేక్షయుఁ దగ నెఱుగుట
మంత్రవిచారంబు మఱవక సేయుట
మంత్రమార్గమున సమ్మతి మెలఁగుట

మంత్రంబు రక్షించి మంత్రస్థిరుం డౌట
దుష్టజనంబుఁబోఁ దోలుటయును

గీ॥ మఱియు దళవాయి లధికార్లు మంత్రివరు ల
మాత్యులుఁ బురోహితాదులు నిత్యలీల
మెలఁగు గతులన్నియును లెస్స దెలియుటయును
రాజు చరియించుచర్య ధరాతలమున ॥ 22

సీ॥ అరసి యమాత్యాదు లైనట్టి సప్తాంగ
మందలివ్యసనంబు లడఁచుటయును
గోపమందినవారి కోపంబు మాన్చుట
గురువు చెప్పినబుద్ధిఁ దిరుగుటయును
బూజార్హులగువారిఁ బూజింప నేర్చుట
ధర్మాసనము వెట్టి తప్పకుంట
రాజ్యబాధకులను బ్రహరించుటయు బంట్లు
జీతముల్ చెందుట చెందకుంట

గీ॥ చేసినవి సేయనివి పరీక్షించి యుంట
యెపుడు పేదరికంబున నెనయువారిఁ
గలిమిగలయట్టివారిని దెలియుటయును
రాజు చరియించుచర్య ధరాతలమున ॥ 23

సీ॥ మధ్యమోదాసీన మానవేశుల మార్గ
మరసి వారల సంధియందుటయును
వచ్చువారిని బోవువారి నెఱుంగుట
హితులఁ గూర్చుట వైరితతి నడఁచుట
యాండ్రు బిడ్డల లెస్స యరసి రక్షించుట
నలుదిక్కులకును దూతలఁ బనుచుట
తనకు జీవనములై తగు గనుల్ పనులును
గరులును గృషులాది గాఁగఁ గల్గు

గీ॥ నట్టి వన్నియుఁ జేకూర్చి యలరుటయును
దుష్టులగునట్టివారలఁ ద్రోయుటయును
మంచివారలఁ జేపట్టి మించుటయును
రాజు చరియించుచర్య ధరాతలమున ॥ 24

సీ॥ సకలజంతువుల హింసలు చేయకుండుట
యెందు నధర్మంబుఁ జెందమియును
మంచికార్యము లొనరించగాఁ బూనుట
దుష్టవాక్యములెల్లఁ ద్రోచియుంట
యియ్యంగఁ దగుచోట నియ్యంగ నేర్చుట
పుచ్చుకోఁదగుచోటఁ బుచ్చుకొనుట
దండించఁదగనిచో దండించకుండుట
దండార్హులగువారిఁ జెందుటయును

గీ॥ దెలియఁ దగినవి తెలియుట, తెలియఁదగని
యర్థములు విడుచుటయు, నిరర్థకములు
మాను టర్థంబుగలయవి పూనుటయును
రాజు చరియించుచర్య ధరాతలమున ॥ 25

సీ॥ అరిఁగోర్ల నెపుడు న్యాయంబుగాఁ గొనుటయు
నెఱిఁగి న్యాయంబుగా నిచ్చుటయును
దన ప్రధానజనంబు ఘనముగాఁ బ్రోచుట
విడువగాఁ దగువారి విడుచుటయును
వైరంబు లడగించి వర్తించుటయు బంట్ల
తోడి విరుద్ధంబుఁ ద్రోయుటెందు
నెఱుఁగకుండిన యర్థ మెఱుఁగఁగా నేర్చుట
యెఱిఁగి యర్థము నిశ్చయించుటయును

గీ॥ సకలకార్యంబులందును జతురుఁడగుచుఁ
బూనిసేయుచు నుండుట, బూనినట్టి
పనులఁ గడవెళ్ళగాఁ జేసి పరగుటయును
రాజు చరియించుచర్య ధరాతలమున ॥ 26

సీ॥ నీతి మించఁగఁ జెందనిది చెందఁగోరుట
చెందిన దభివృద్ధిచేసికొనుట
యభివృద్ధిచెందినయర్థంబు శాస్త్రోక్త
మగురీతి సత్పాత్రమందు నిడుట
మఱియు నధర్మముల్ మాన్చుట యనునీతి
విడువ కెవ్వేళల నడచు టెందు
నుపకారయోగ్యులై యుండెడువారికి
నుపకారములు సేయుచుండుటయును

గీ॥ ధర్మమెప్పుడు ధనముగా దాఁచికొనుట
యెంచఁదగుఁ గీర్తి మించి వర్తించుటయును
దైవమును బ్రాపు దాపుగాఁ దలఁచికొనుట
రాజు చరియించుచర్య ధరాతలమున ॥ 27

వ॥ అమాత్యప్రయోజనము. 28

మంత్రిచర్య

సీ॥ ఆదాయములు గల్గ హరువుఁ గల్పించుట
యెఱిఁగి వెచ్చంబు సేయించుటయును
పైకొని పగవారి రాకుండఁజేయుట
క్షితిపతి నెపుడుఁ బోషించుటయును
దండనీతియును మంత్రంబు నెఱుంగుట
యెఱిఁగి మంత్రఫలంబు నెనయుటయును
వ్యసనముల్ రాకుండ వర్తింప నేర్చుట
లెస్సగాభూమిఁ గాలించుటయును

గీ॥ మీఁదట ఫలంబు గలుగఁ దా మెలఁగి చెలఁగు
టాదిగాఁ గల్గియుండెడునట్టి వెల్ల
మంత్రిజనములపనులంద్రు మహిఁదలంప
నిట్టి మార్గంబు నరవరుఁడెఱుఁగ వలయు ॥ 29

వ॥ రాష్ట్ర ప్రయోజనము. 30

రాష్ట్ర చర్య

కం॥ బలమును భండారము ధన
ములు వాహనములును ధాన్యములు దృణకాష్ఠం
బులు మొదలగువస్తుతతుల్
గలిగించుట రాష్ట్రమునకుఁగల పనులరయన్ ॥ 31

వ॥ దుర్గప్రయోజనము 32

దుర్గచర్య

సీ॥ ఆపద తఱిఁ బ్రజకాశ్రయంబగుటయు
భండారమున కున్కిపట్టగుటయు
నఖిలదేశంబులయందు నుండెడివార
లేయెడ నిలుకడ నెనయుటయును
బరులకుఁ బోట్లాట బాగుగాకుండుట
ఘనమైనవిజయంబు గనఁగలుగుట
శత్రులమిత్రుల సమకూర్చఁగలుగుట
బలముల రక్షించఁ గలుగుటయును

గీ॥ గడిదొరలచేత మఱి పాలెగాండ్రచేతఁ
బీడఁబొరయక యెందును బెంపుఁగనుట
మొదలుగాఁగల్గు నివి దుర్గమునకు బనులు
నృపతి యీ మార్గముల నెల్ల నెఱుఁగవలయు ॥ 33

వ॥ బలప్రయోజనము 34

బలచర్య

సీ॥ విమతులఁ జెండాడి విజయంబుఁ గనుటయు
మిత్రులఁజేకూర్చి మెలఁగుటయును

జగతి నెంతేనియు సాధింపఁగలుగుట
ధనముల నార్జించి తనరుటయును
దూరకార్యముల నెందును వేగచేయుట
చెందినదాని రక్షించుకొనుట
నిజబలతతుల నెన్నికమీఱఁ గూర్చుట
పరచక్రములఁ గీడుపఱచకుండు

గీ॥ టాదిగాఁగల్గుచుండెడు నట్టి వెల్ల
ప్రాజ్ఞులగువారు బలములపనులటందు
రిట్టి మార్గంబు లెల్లఁదా నెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గంబెఱింగిననృపవరుండు ॥ 35

వ॥ మిత్రప్రయోజనము 36

సుహృచ్చర్య

సీ॥ పగవారలను మట్టుపడియుండఁ జేయుట
మంచిమిత్రులఁ బ్రబలించుటయును
భండారములచేత బలములచేతను
క్షితిచేతఁబ్రాణంబుచేతనైన
నిల నుపకారములే చాలఁజేయుట
మిగులనెయ్యంబుతో మించుటయును
గణుతింపఁ బ్రత్యుపకారంబుఁ గోరక
మంచికార్యములు సాధించుకొనుట

గీ॥ యాపదలయందు మిగుల సహాయుఁడగుట
సంపదలు చెందియుండిన సంతసిలుట
యరయ మిత్రుని పనులంద్రు ధరణినాథుఁ
డిట్టి రాజ్యాంగముల పనులెఱుఁగవలయు ॥ 37

వ॥ వ్యసనములకు. 38

ప్రకృతి వ్యసనములు

ఆ॥వె॥ ఎందుచేత శుభము లెప్పుడు చెడిపోవు
నదియ తలఁప వ్యసన మనఁగఁ బరగు
వ్యసనియైనవాఁడు వెస నధోగతిఁ బడు
నటులఁగాన వ్యసనమడఁప వలయు॥ 39

కం॥ దైవంబును మానుషమును
దైవము మానుషము రెండు దగులుటచే సం
భావితమగు వ్యసనము తా
భూవరుఁడిదిమాన్చి దండుపోవఁగ వలయున్ ॥ 40

కం॥ జలమును దెవులును మారియు
నల దుర్భిక్షంబు చిచ్చు ననునైదు తెఱం
గుల వెలయు నెందుదైవిక
ములైన వ్యసనంబు లితరములు మానుషముల్ ॥ 41

కం॥ పౌరుషమున శాంతులచే
సారెవిభుఁడు దైవిక వ్యసనముడుపఁ దగున్
బౌరుషముచేత నీతివి
చారముచే మానుష వ్యసనముడుపఁదగున్ ॥ 42

వ॥ రాజవ్యసనము 43

కం॥ అతినిష్ఠురమగుమాటయు
నతిదండము వేఁట పాన మతివయు జూదం
బతిఘనమగుదుర్వ్యయమును
క్షితి నివి వ్యసనంబులంద్రు క్షితిపతికెందున్ ॥ 44

గీ॥ నిరత ముద్యోగవంతుఁడై నీతి నలరు
రాజు రాజ్యాంగములనెల్లఁ బ్రబలఁజేయు
నటులఁగాకెందు వ్యసనార్తుఁడయ్యె నేని
తనదు రాజ్యాంగములనెల్ల తలఁకఁ జేయు ॥ 45

కం॥ అలధర్మార్థంబుల నా
కులుఁడగుచో మనసు దొట్రుకొని చెదరినచో
నిలఁతేనికి సన్మంత్రులు
దెలుపఁగఁదగు రాజచర్య ధీరత చెందన్ ॥ 46

వ॥ మంత్రివ్యసనము. 47

కం॥ అలసత జాడ్యము గర్వము
గలహము దెచ్చుట ప్రమాదగతి యుద్ధతియున్
బలువగు సప్తవ్యసనం
బులు మంత్రులకెందు వ్యసనములు ధరలోనన్ ॥ 48

కం॥ తన మంత్రిజనము వ్యసనము
గనినయెడ న్విభుఁడు శక్తిఁ గలిగినవాఁడ
య్యును ఱెక్కలు విఱిగిన పులుఁ
గనఁగాఁ బొడవైన పదవి నందకయుండున్ ॥ 49

వ॥ భండారవ్యసనము. 50

ఉ॥ దూరమునందె యుండుటయు దొంగలచేఁ బడిపోవు టెంతయుం
దీరఁగ వెచ్చమౌట చెడదింటయుఁ బెక్కుగుచోట్లమన్కి నిం
డారగగూడబెట్టమి యనాదర భావముతోడ నున్కి భం
డారమునందునుండు వ్యసనమ్ములగున్ ధరణీ తలంబునన్ ॥ 51

కం॥ వసుధన్ భండారమునకు
వ్యసనంబులు చెందెనేని యందగు పనులుం
బొసఁగవు గన భండారము
వ్యసనము మాన్చంగవలె నవశ్యము పతికిన్ ॥ 52

కం॥ ధరభండారమె మూలము
నరపతికని నీతిపరులనంగా వినుటన్
దొర యెప్పుడు భండారము
గరిమ మెయిం బ్రబలుచుండగాఁ జేయఁదగున్ ॥ 53

వ॥ రాష్ట్రవ్యసనము. 54

చం॥ ఎలుకలు చిల్కలు న్మిడుత లెచ్చగువానలు వానలేమి దొం
గలు ప్రతిమూకలుం జనవు గల్గినవారల బాధ శత్రుమూఁ
కలు బసి చచ్చుటుల్ దెవులు గ్రమ్ముట భూపతిచేతిభంగముల్
బలువగు మారిదండుగకుఁ బట్టుటయున్ వ్యసనంబుభూమికిన్ ॥55

గీ॥ పాశుపాల్యంబు గృషియును బణ్యమనఁగ
బరగువార్తనె ప్రజలెల్లఁ బ్రతుకు చుంద్రు
వారు వ్యసనంబు చెందినవారు సేయు
పనులుచేకూడవంద్రు భూపతికి నెందు ॥ 56

వ॥ దుర్గవ్యసనము. 57

కం॥ కసవును గట్టెలు దవసము
బసలేకుండుటయుఁ గోటపడుట యగడ్తల్
రసములు యంత్రాయుధములు
నెసఁగమి దుర్గమునకెల్ల నివి వ్యసనంబుల్ ॥ 58

కం॥ ధర దుర్గమునకు వ్యసనము
పరగిన దుర్గంబు పనులు పసచెడు నివిలే
కిరవగు దుర్గముగల దొర
యరులకు మిత్రులకుఁ బూజ్యుఁడగు నెవ్వేళన్ ॥ 59

వ॥ బలవ్యసనంబులు. 60

వ॥ మఱియు వ్యసనయుక్తంబులగు బలంబులు పరిక్షిప్తంబును, విమానితంబును, వ్యాధితంబును, దూరాగతంబును, బరిక్షీణంబును, నభూాయిష్ఠబలంబును, నవిక్షిప్తంబును, నంతశ్శల్యంబును, భిన్నగర్భంబును, నపసృతంబును, బరిమృష్టంబును మిశ్రంబును, నుపనివిష్టంబును, శూన్యబలంబును, మిత్రవిక్షిప్తంబును,

బ్రహతాగ్రజనంబును, నస్వామిసంహితంబును, భిన్నకూటంబును, దుష్పార్ష్ణిగ్రాహంబును, నంధంబును, విచ్ఛిన్న వీవధాసారంబును, నుపరుద్ధంబును, నమానితంబును, శూన్యమూలంబును, నభృతంబును, బరిశ్రాంతంబును, నవాగతంబును, బ్రతిహతంబును, స్వవిక్షిప్తంబును, గ్రుద్ధమూలంబును, నన్నృత సంప్రాప్తియు, గళత్రగర్భంబును, నాశానిర్వేదియు, దూష్యయుక్తంబు ననవివి ముప్పదినాలుగు తెఱంగులై యుండు నందు వ్యసనంబులు పరిహరించరానివి యిరువది యొక్కటియును, వ్యసనంబులు పరిహరించవచ్చునవి పదమూడునుం గలవు. తత్ప్రకారంబు వివరించెద. 61

పరిక్షిప్తాది బలలక్షణము

సీ॥ అరిచుట్టుముట్టిన నటుత్రోవఁగానక
చిక్కియుండినఁ బరిక్షిప్తబలము
జనపతిచేఁ దిరస్కారంబు గడుఁజెంది
మదిరోషమంద విమానితంబు
నతిరోగములచేత నలసి యేపనులకు
నసమర్థమైనచో వ్యాధితంబు
నతిదూరగతిచేత మృతిఁజెందుగతి నా
ధావళి విడుచు దూరాగతంబు

గీ॥ గుఱ్ఱములు శూరులును ముసు గూలిపోవ
క్షీణమైయుండు నల పరిక్షీణ బలము
వ్యసనమును జెంది ముదుఁగుచున్నట్టికతనఁ
బతికినప్పటి కనిసేయఁ బనికిరాదు ॥ 62

సీ॥ అనిసేయ నిట్టట్టు చనరాక యిఱుకున
మెలఁగఁ గూడని యభూయిష్ఠబలము
బహుదేశముల కడపటనుండి వేళకుఁ
జేరనేరని యవిక్షిప్తబలము

దమమూఁకలోన నెంతయు శత్రులుండిన
సదరు నంతశ్శల్య మనుబలంబు
నన్యోన్య కలహంబు నంది యైక్యముగాని
భిన్నగర్భంబను పేరిబలము

గీ॥ నొక్కరి ప్రదేశమవ్వల నుండి చేర
ననుపుగానక యుండిన నపసృతంబు
వ్యసనమునుజెంది ముదుఁగుచున్నట్టి కతనఁ
బతికినప్పటి కనిసేయఁ బనికిరాదు ॥ 63

సీ॥ పిఱికిసంతంబునఁ బెగడెడుదళవాయి
నొనగూడుఁబరిమృష్టమనుబలంబు
విమతసైన్యముగూడి విడిసియుండుటఁజేసి
మించి రానేరని మిత్రబలము
మునుశత్రుల సమీపములనుండి యేతెంచు
నుపనివిష్టంబన నొప్పుబలము
తరతరంబును గొల్చి తగు ప్రాంతమూఁకలై
శూరత గల్గని శూన్యబలము

గీ॥ నదరిమిత్రసహాయార్థమనిపినట్టి
మిత్రవిక్షిప్తమని మొనమేటి భటులు
చాలఁగూలినఁ బ్రహతాగ్రజనబలంబుఁ
బతికి నప్పటికనిసేయఁ బనికిరాదు ॥ 64

సీ॥ అధిపులతోఁ బాసియాధారమెడలిన
యస్వామిసంహిత మనెడి బలము
నధిపులు గూలిన యప్పు డొండొరులకుఁ
గూటమొందని భిన్నకూటబలము

వెనుక శత్రులచేత వెతఁజెందు దుష్పార్ష్ణి
కగ్రాహమను పేరఁగలబలంబు
జగడంబులోన నెచ్చరికెకాఁడెడలిన
నటు ముందుఁగానని యంధబలము

గీ॥ ధాన్యసంప్రాప్తి చుట్టముల్ దనకు రాక
జడియువిచ్ఛిన్న వీవధాసారబలము
వ్యసనములయందె ముడుఁగుచున్నట్టికతనఁ
బతికి నప్పటి కనిసేయఁబనికిరాదు ॥ 65

వ॥ ఇంక వ్యసనంబులు పరిహరించి యనికిం బనికివచ్చు బలంబు లెవ్వియనిన. 66

బలవ్యసన పరిహార విధానము

సీ॥ రిపులు మార్గము గట్ట నుపరుద్ధ మది పెర
త్రోవ నేతెంచిన దురమొనర్చు
బహుమాన మొందని బలమమానిత మగు
నది యిచ్చి మన్నించనని యొనర్చు
నిలువఁగాఁ దాపులేనిది శూన్యమూలమౌ
నది తావుగల్పించనని యొనర్చు
నభృతంబు జీతంబు నందకుండినబలం
బదిజీత మిచ్చిననని యొనర్చు

గీ॥ నలసి యున్నఁబరిశ్రాంత మనఁగ బరగు
నలయికలు దీర్చనదియును నని యొనర్చు
నిట్టిబలముల వ్యసనంబు లిటుల మాన్పఁ
బనికి వచ్చును మగుడ భూపాలునకును ॥ 67

సీ॥ అడిగిన నీకున్న నాశచే వెతఁజెందు
నాశా వినిర్వేదియనెడి సైన్య
మది యడిగిన దెల్ల నప్పుడొసంగిన
నది బలంబులఁగూర్చి యని యొనర్చు
దూష్యులతోఁగూడ దూష్యయుక్త మటండ్రు
తద్దూష్యులగువారిఁ దలఁగ ననిచి
యైన నాప్తులు శూరులగువారితోఁగూర్చి
యనికిఁ బంచిననైన నని యొనర్చు

గీ॥ నధికమగునేర్పు లీరీతి నాత్మనెఱిఁగి
తనకు విజయంబు చేకూడఁ దలఁచెనేని
యిటుల బలముల వ్యసనంబు లెల్లమాన్పఁ
బనికివచ్చును మగుడి భూపాలునకును ॥ 68

కం॥ బలముల వ్యసనము లీగతి
నలవునఁ దా మాన్పఁడేని యందగు పనులున్
గలుగఁగ నేరవు గావున
బలముల వ్యసనములు మాన్చు పతి జయమందున్ ॥ 69

వ॥ ఇంక మిత్ర వ్యసనము. 70

కం॥ ఇల సప్తవ్యసనంబుల
వలనం జనియించునట్టి వ్యసనంబులు వై
రులచే నొచ్చుట దైవము
వలనన్ జెడు టివ్వి మిత్రవ్యసనము లరయన్ ॥ 71

కం॥ మిత్రుఁడు వ్యసనము నందిన
మిత్రుఁడు చేకూర్చుపనులు మిగులగఁజెడుఁ ద
న్మిత్రుని వ్యసనము మాన్చిన
ధాత్రీపతి యెట్టివేళఁ దా జయమందున్ ॥ 72

గీ॥ ధరణి రాజ్యాంగముల యందుఁ దగులు నిట్టి
వ్యసనములు మాన్పఁగాఁ దగు నద నెఱింగి
యిటుల మాన్పక మదమున నెనయు భూమి
పాలుఁ డరిరాజుచేఁ బరాభవము సెందు॥ 73

వ॥ ఇట్లు రాజు మొదలుగాఁ బలుకంబడిన యంగంబులకుఁ బ్రాప్తంబులైన వ్యసనంబులలోన మొదట మొదటఁ జెప్పంబడిన యంగంబుల వ్యసనంబులే గురుతరంబులగుచు నుండుఁగావున. 74

సప్తవ్యసనవర్గ ప్రకరణము.

కం॥ నరపతి దా వ్యసనంబులఁ
బొరయనిచో రాజ్యమెల్లఁబోవగ నోపున్
నరపతి వ్యసనము చెందిన
నరయుచు రక్షింప రాజ్యమసమర్థమగున్ ॥ 75

కం॥ తన సచివుని ప్రజ దుర్గం
బును భండారంబు సైన్యమును జుట్టము నెం
దును వ్యసనమందకుండగ
మనిచిన జనపతి త్రివర్గ మహిమన్ జెందున్ ॥ 76

ఆ॥వ॥ శాస్త్రదృష్టిలేని జననాయకుని నంధుఁ
డనుచు నంద్రు ప్రాజ్ఞులైనవారు
అంతకంటె నంధుఁడగు చదివియును గ
ర్వమున మంచినడక వదలునతఁడు ॥ 77

కం॥ జనపతి యంధుండగుచో
ననువగు మార్గంబు మంత్రులందింతురిలన్
మును జదివి మత్తుఁడైనన్
దనతోఁ గూడంగఁ బ్రకృతితతి చెడఁజేయున్ ॥ 78

కం॥ కావున నమాత్యమతమున
నేవలనను మెలఁగి శాస్త్రదృష్టి వెలయఁగా
దా విడువవలయు వ్యసనము
లావల ధర్మార్థహాని యడరక యుండన్ ॥ 79

సప్తవ్యసనములు

చం॥ పలుకుల వెట్టి యర్థములు పొరగవైచుట యెక్కు డాజ్ఞనాఁ
గలయవి క్రోధజంబులయి కన్పడుచుండు ధరాతలంబునన్
వెలఁదియు మద్యపానమును వేఁటయు జూదముఁ గామజంబులై
నలువు దలిర్చు నిట్టి వ్యసనంబులు భూపతి మానఁగాఁదగున్ ॥80

వ॥ అది యెట్లనినను దత్ప్రకారంబు గ్రమంబున వివరించెద వాక్పారుష్యమునకు. 81

కం॥ వెఱపొసఁగి నిరర్థకమై
కఱకరిగలపలుకు బలుకగాదెవ్వరితో
మఱి పగఱను మృదువాక్యమె
మఱవక దనవారిఁజేసి మనఁగా వలయున్ ॥ 82

కం॥ కారణములేకయే వా
క్పారుష్యము వెలయుఁగ్రోధగతిఁబలికెదు నా
క్రూరునకు వెఱచులోకం
బారయ మిణుగుర్లు చల్లునగ్నింబోలెన్॥ 83

కం॥ కఱగరి బలుకును గైదువ
మెఱయుచుఁబరమర్మభేదమే చూపినచో
గుఱుతగుఁ బ్రతాపవంతుఁడు
మఱిమఱియును దెరలికెరలి మహిఁబగఱ యగున్ ॥ 84

కం॥ ఇల జనులకుఁ బరుసనగాఁ
బలుకుచు వెఱపింపవలదు పతి తియ్యనిప
ల్కులె పలుకవలయు నటులం
బలికినచోఁ బేదనైనఁ బ్రజ సేవించున్ ॥ 85

కం॥ జగతిన్ దుర్జనసాధక
మగు నాజ్ఞయె దండమనఁగ నగు దండంబున్
దగినయెడఁజేయఁగాఁ దగుఁ
దగుదండము సేయఁబతిని ధర నుతియించున్ ॥ 86

మ॥ తెలియ న్వెక్కసమైన యాజ్ఞగల ధాత్రీపాలుఁడెందుం బ్రజన్
దలఁకంజేయుఁ, దలంకుచుండు ప్రజ సంతాపంబుతో వైరులం
గలయుం, దత్ప్రజఁగూడమించుసరి సంఘం బందుచేతన్ క్షయం
బలరుం గావున, భూప్రజం దలఁకఁ జేయంగాదు భూజానికిన్॥ 87

కం॥ ప్రజలను బాలించిన భూ
భుజుఁడు కడుం బ్రబలుచుండు భువి నెల్లపుడున్
ప్రజలు చెడఁబతియుఁ జెడు నా
ప్రజలు కడుం బ్రబలఁ బతియుఁ బ్రబలుచు నుండున్ ॥ 88

కం॥ ఎంతటి యపరాధుల ప్రా
ణాంతకమగు నాజ్ఞసేయు టనుచితమగు భూ
కాంతుఁడు రాజ్యముఁ జెఱచిన
హంతనె దండింపఁదగు నయస్థితి మెఱయన్ ॥ 89

వ॥ అర్థదూషణము. 90

కం॥ చెఱుపంగఁ దగినవారలఁ
జెఱిపెదనని కినుకఁ బ్రియముచేసిన నది తా
ధర నర్థదూషణం బనఁ
బరగున్ నీతిజ్ఞులైన ప్రాజ్ఞులచేతన్ ॥ 91

కం॥ కారణములేక కోపము
పేరినగల ధనము వెచ్చపెట్టుట కొఱగా
దారయ నాత్మ హితంబుల
నేరుపుతోఁ గోరునట్టి నృపతికి నెందున్ ॥ 92

వ॥ మృగయావ్యసనము. 93

సీ॥ వాహనం బెక్కుచో వచ్చిన బడలిక
వాహనంబులఁదోలి వడఁబడుటయు
వాహనంబులు దనవైపున రాక యొం
డొక దిక్కుఁజేర్చఁ జేటొదవుటెందు
నాఁకట దప్పిచే నలయుట ప్రజలకు
నన్నపానాదిక మమరమియును
జలిగాలి యెండచేఁ గలిగినపీడలు
ప్రతియానములచేతఁ బరగుపీడ

గీ॥ కసవుచే, ఱెల్లుచే, వెండి యిసుకచేతఁ,
జెట్లచే, గట్లచే, ముండ్ల పట్లచేత,
వేళ్ళచే, నీళ్ళచే, నాటవికులచేత,
వెలయుపీడలు వ్యసనముల్ వేఁటలందు ॥ 94

కం॥ పుట్టల మిట్టల గుట్టల
పట్టుల మఱి మోటలచెట్లపట్టున నెపుడున్
బెట్టుకొను వెతలు వేఁటన్
బుట్టెడు వ్యసనంబు లండ్రు బుధు లెచ్చోటన్ ॥ 95

వ॥ మఱియును 96

సీ॥ కానల నదులను గట్టుల గుహలందుఁ
బొదలచెంతల దక్కి పొంచియుండి

కినుకతోఁ బాళెగాండ్లను దోడి దొరలను
దను గడంగించినఁ దగులువడుట
యెంతయుఁ గినుకతో నెడసియుండెడుఁ దన
బలముచే దాయాదకులముచేతఁ
ద్రోవలఁగడు మోసపోవుట మఱియును
ద్రోవల భ్రమయుచుఁ దొట్రువడుట

గీ॥ యాది యగుదోషములు వేఁటలందు నెపుడుఁ
బొడము గావున, నెప్పుడుఁ బుడమిలోన
వేఁటలాడెడితమకంబు విడువవలయు
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 97

చ॥ ఎలుగులు సింగముల్ పులులు నేనుఁగులుం బెనుబాము లాదిగాఁ
గలిగినక్రూరజంతువులు గ్రమ్మి భయమ్ములు మీఱుఁ గారుచి
చ్చులువడిఁజుట్టికొంటయును జూపుల దిగ్భ్రమ మావహిల్లఁ దా
నలఁగుట వేఁటయందు వ్యసనంబులు రాజున కెంచిచూడఁగన్ 98

వ॥ వేఁటయందు షడ్గుణములు. 99

చ॥ నిలుకడ గల్గులక్ష్యములు నిల్కడలేక చలించులక్ష్యముల్
బలువిడినేయు, టామము కఫంబును గ్రొవ్వు నడంగిపోవుటల్
మెలఁగెడు వేళలన్ శ్రమము మించకయుండుట, జంతుజాతికిన్
గల భయరోషముల్ దెలియఁగల్గుట, వేఁటగుణంబులెన్నఁగన్ ॥100

వ॥ ఇట్లయ్యును. 101

కం॥ ఇలఁ బ్రాణహారకములై
బలసినదోషములు పెక్కు ప్రాప్తించుటచేఁ
దలఁప మహావ్యసనంబై
పొలుపొందుం గాన వేఁట పోఁదగ దెందున్ ॥ 102

వ॥ అయినను మఱి యొక్కతెఱంగైన సాధన మొదలైన యుచిత క్రియలచేతనే

వేఁటయందలి మంచి గుణంబులు గలుగుటకు నుపాయంబులు గలవు
గావునఁ, దత్ప్రకారంబు వివరించెద. 103

సీ॥ వేఁటాడగా నిచ్చ విభునకుఁ గల్గెనా
దన పురంబునకుఁ బ్రాంతమునఁగల్గు
మలచెంతనైన నేఱులచెంతనై నను
దగి మృగంబుల నెందు దాఁటరాని
యగడితఁజుట్టిరా ననువొంది రమ్యమై
పొదలు ముండులు గల్గు పొదలు లతలు
విషకారణములైన వృక్షబలములేక
జలము బచ్చికబైళ్ళు చాలఁగల్గి

గీ॥ యర్ధయోజన పరిమితంబైన వెళపు
నిడుపు గల్గుచుఁ దగునట్టి యడవి యొకటి
యాప్త తతిచేత నిర్మింప నర్హమంద్రు
వేఁట లాడెడుకొఱకు భూవిభునకెందు ॥ 104

సీ॥ కప్పుమబ్బుల యొప్పుఁ గప్పుచాయలు గల్గి
పలుచనై కాయలుఁ బండ్లు గల్గి
భుగులు కొల్పెడి తావి పూవుగుత్తులు గల్గి
గుఱుతు పేరెఱుగు మ్రాఁకులునుగల్గి
భృంగీతసంగీత భంగీతతులు గల్గి
శారికా కీరికా సమితిగల్గి
హరిణీ కలభజాల కరిణీకులము గల్గి
వల్లీమతల్లి కావళులు గల్గి

గీ॥ చాల లోఁతులులేక మొసళ్ళులేక
శోభితములైన కొలఁకుల చోట్లు గల్గి
మిగులఁ జెలఁగెడు వనము నిర్మింపఁజేయ
వలయు నాప్తులచేత భూవల్లభుండు ॥ 105

సీ॥ పోవఁగాఁగొట్టిన పుట్టలు మిట్టలు
శిలలు మొద్దులు ముండ్లచెట్లు గల్గి
నిండారఁ బూన్చిన నెఱియలు బొఱియలు
గుంటలు గోదముల్ గొబలు గల్గి
పరిఖవెంటనెయంటి పలుదెఱంగుల తీవ
లల్లిబిల్లిగ నిండ నల్లికొనిన
రాజితంబగు వనరాజిచేఁ జుట్టిరాఁ
జెలువొంది వెలిని ద్రిమ్మఁకులును లేక

గీ॥ మిగుల వెడలుపు చదురమై మెఱయునట్టి
భూమియును గల్గి తన శత్రు భూపతులకుఁ
జేరఁగా రాక రమ్యమై చెలఁగు వనము
బాగుసేయించవలయు భూపాలుఁడెపుడు ॥ 106

వ॥ మఱియు నాటవికతతుల మనంబు లెఱుంగంజాలి తనకు నాప్తులుం గ్లేశాయాస సహిష్ణువులైన జనంబులచేతఁ దద్వనరక్షణంబు సేయింపుచు నుండెడి మృగయాధ్యక్షుండైన యతండు వివిధ జాతుల మృగంబులం బట్టితెప్పించి యందు దుష్టమృగంబులైన వానికి గోళ్ళును గోఱలును గొమ్మలునుం గొట్టించి యందు విడిపించఁజేయ వలయు నంత. 107

కం॥ ఇతరంబగు పని మఱుపక
చతురత లివగల్గి యాప్తజనములతోడన్
బతి ప్రొద్దున వేఁటాడగ
నతి సన్నాహమున వనికి నరుగఁగవలయున్ ॥ 108

కం॥ జనపతి వేఁటాడగఁ ద
ద్వనసీమనుజెందు నట్టితతి నుండంగాఁ
జను నాప్తబలము ప్రాంతం
బునఁగడు నాయత్తపాటు పొదలుచునుండన్ ॥ 109

కం॥ అడవుల వేఁటాడంగాఁ
దొడరెడి సద్గుణములెల్ల దొరకుం దొరకున్

బుడమిం గల్పితవనముల
యెడలనె క్రీడించు నిచ్చ యెసఁగినచోటన్ ॥ 110

ఆ॥వె॥ వేఁటయందు నిట్టి విధము మంచిది యని
పలుకుదురు ధరిత్రిఁ బ్రాజ్ఞులెల్లఁ
నటులఁగాక వనికి నవనీశ్వరుండు దా
బోయరీతి వేఁట బోవరాదు ॥ 111

వ॥ జూదమునకు. 112

సీ॥ ఎంత ధనంబైన నిసుమంత సేపు లో
పల నాశమౌటయుఁ బరుసదనముఁ
గోప మందుటయుఁ బల్కులచేత జగడంబు
నాయుధంబులచేత నగు కలహము
దబ్బఱలాడుట ధర్మముల్ చెడుటయుఁ
జేయంగదగుపనుల్ సేయలేమి
యతిలోభ మందుట యార్యుల విడచుట
దుర్జనసంగతి దొరకుటయును

గీ॥ జేటునకుఁగారణంబులు చేకురుటయు
వైరములు చెందుటయు సిగ్గు వదలుటయును
మొదలుగాఁ గల్గు బహుదోషములను జెందు
హాళి జూదంబులాడెడి యాతతాయి॥ 113

సీ॥ కల యర్థములమీఁదఁ గాంక్షలు లేకుండు
టర్థంబు లేనిచో నాశపడుట
సంతోషమును మనస్తాపంబుఁజలమును
గడుఁబ్రతిక్షణమందుఁ గలుగుటయును
జలకంబు మొదలుగాఁ గలిగిన దేహర
క్షణములయందు భోగములయందు
నాదర మించుకయైన లేకుండుట
మెలఁగకుండుటచేతఁ గలిగినట్టి

గీ॥ దుర్బలత్వంబుచేఁజాలఁ దూలుటయును
మంచి శాస్త్రార్థముల నుపేక్షించుటయును
మొదలుగాఁ గల్గు బహు దోషములను జెందు
హాళి జూదంబు లాడెడి యాతతాయి ॥ 114

కం॥ మలమూత్ర నిరోధంబులఁ
గల పీడలు దప్పికొనుటఁ గల పీడలు నాఁ
కలిఁగొనుటవలనఁ బొడమెడి
యలమటలుం జూదమాడు నతనికిఁ జెందున్ ॥ 115

సీ॥ నలుఁడేల కోల్పడి కులకాంత నడవిలో
పల డించి తా నడబాలయయ్యె
ధర్మజుండాలిని ధర నోడి యిలనెల్ల
విడచి కంకుండన విరటు గొల్చె
దంతవక్త్రుండును దా బలభద్రుచే
గుఱుతుగా బండ్లూడఁగొట్టఁ బడియెఁ
గుండినపుర మేలుచుండురుక్మవిభుండు
జయము పోనాడి నాశనముఁ జెందె

గీ॥ జూద మాడియె కాదె యీ జూదమెంత
వాని నైనను భ్రమయించు వాసి చెఱచు
జూదము సకలగుణములఁ జూరలాడు
జూద మెంతటివానికిఁ గాదు ధరను ॥ 116

కం॥ జూద మనర్థముఁ దెచ్చుం
జూదంబున భేద మందుఁజుట్టఱికంబున్
జూదమున నెయ్య ముడుగున్
జూదమె పో కాని దెంచి చూడఁగఁ బతికిన్ ॥ 117

వ॥ స్త్రీవ్యసనానకు. 118

సీ॥ కార్యకాలంబులు గడచిపోవుటయును
నర్థంబు ధర్మంబు నలఁచిచెడుట

యెవ్వేళ నిలువెళ్ళ నెఱుఁగని కతన స
జ్జనులు మంత్రిజనంబు గినియుటయును
ధరణిపైఁ బక్షపాతంబునఁ జేయఁగా
రాని కార్యంబైనఁ బూనుటయును
దాల్మి లేకుండుటెంతయుఁ గోపమందుట
వైరంబు సాహసవర్తనంబు

ఆ॥వె॥ లాదిగాఁగఁ గల్గునట్టి దోషములెల్ల
వెలఁదివలన నెపుడుఁ గలుగుచుండు
నటులఁగాన నది మహాదోషయుక్తంబు
విభుఁడు దీనిఁదెలిసి విడువవలయు॥ 119

కం॥ చెలువల మోములె చూచుట
కలవడి వేగిరముచెందు నల్పాత్ములకుం
గల కోర్కులెల్ల జవ్వన
ములతోడంగూడ నాశముం గనకున్నే ॥ 120

వ॥ పానమునకు. 121

సీ॥ తెలివిలేకుండుట, పలుమాఱు బెగడుట,
కక్కుటయును, గోక కట్టమియును,
గల్లలాడుట, బంధుగరిమ పోనాడుట,
తలఁపు ప్రజ్ఞయు మతి తలఁగుటయును
బనిలేనితఱి వెతఁబడుట, నవ్వుటయును,
బ్రాణబాధయును, దంద్రయును గనుట
సత్పురుషులతోడిసంగతి వదలుట
దుర్జనసంగతి దొరకుటయును

గీ॥ గడగడ వడంకుటయు, జారిపడుట, కడు న
నర్థ మొందుట, స్త్రీగోష్ఠి యధికమగుట,
యాదియగు దుర్గుణంబుల నందుచుండు
మద్యపానంబుఁ దగిలిన మానవుండు ॥ 122

కం॥ పానవ్యసనముఁజెందిన
మానవుఁ డెచ్చోటనైన మదమున మెలఁగున్
బానమదంబున నెచ్చో
నైన బహిష్కార మొంది యధమతఁజెందున్ ॥ 123

కం॥ భృగుసముఁడను యోగీశ్వరుఁ
డగణితమతిశాలి షడ్గుణైశ్వర్యయుతుం
డగు శుక్రుఁడుఁ బానముచేఁ
దగి మదమున శిష్యవరుని దండిగఁ ద్రావెన్ ॥ 124

కం॥ కులమును బలమును వేదం
బులు శాస్త్రంబులును శీలమును సంపదలుం
గలవారైనను బానం
బలవడుటనె చెడరె యాదవాంధకవృష్ణుల్ ॥ 125

కం॥ సిరిఁ దొలఁగఁజేయు వ్యసనము
లరయంగా నేడుతెఱఁగులై యది యెపుడున్
ధర నిది యొక్కటియె నరుఁ
జెఱచున్మఱి యిన్నిగూడఁ జెఱచుట యరుదే ॥ 126

కం॥ మగువల నెంతయుఁ దగిలినఁ
దగురీతుల మద్యపాన తత్పరుఁడైనన్
దగు కొంత వేఁట జూదము
మిగులం గీడౌట విడచి మెలఁగఁగవలయున్ ॥ 127

చం॥ తలఁపఁగ మిక్కిలిన్ విషయతత్పరతన్ గలిగించు లెస్సగా
నలవడువేదశాస్త్రములనన్నిటి జారఁగఁజేయు సద్గుణం
బులను మహత్త్వముం జెఱుచు బుద్ధియుఁ బెద్దతనంబు సంపదన్
జలనము నందఁజేయును వెసన్ వ్యసనంబులు దాఁట శక్యమే ॥128

కం॥ వ్యసనములు గలుగు నరపతి
వసుధం బసదొఱఁగు వైరివర్గముచేతన్
వ్యసనములులేని నరపతి
యసదృశగతి మెలఁగి గెలుచు నరిసంఘములన్ ॥ 129

చం॥ ఇదియిది దీనికిం దగి రహించు నటంచును గోర్కె మీఱఁగా
మదిఁ దలపోసి తాఁబ్రకృతి మండలి సత్క్రియతోడఁగూర్చి స
మ్మదమున నీతి రీతులనె మానవనాథుఁడు దా మెలంగినన్
వదలనిగౌరవంబునఁ ద్రివర్గముఁజెందుఁ బ్రతాపశాలియై । 130

చం॥ అనుపమదాన దానయుతహస్తిలసద్బలవాహచక్రపా
లనపటుసార సారసవిలాసవిలోకన లోకనవ్యస
ద్వినుత విహార హారరుచివిశ్రుతకీర్తినివాస వాసవా
త్యనఘమనోజ్ఞభోగ విభవానిశ బంధురబంధురక్షకా॥ 131

కం॥ దీప్తోత్సాహ మహోజ్జ్వల
సప్తాంగ గుణాగుణజ్ఞ సకలదిగంత
వ్యాప్తప్రతాప వరజల
జాప్తాన్వయరామభావనాసక్తమతీ ॥ 132

కవిరాజవిరాతము ॥
చటుల తురంగమ చంక్రమణ క్రమసైన్య విరాజితసారనయో
ద్భటపటహవ్రజ దంధణదంధణ దారుణనిస్వన దారితహృ
త్పుట మదశాత్రవ భూప ప్రతాపజ భూరివిభాసురభూధరిత
స్ఫుటవలయాచల భూనుతసద్గుణభూషణ నిత్యవిభుత్వయుతా ॥133

గద్యము :- ఇది శ్రీమన్మదనగోపాల వరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వత భారద్వాజసగోత్ర జక్కరాజ యెఱ్ఱనామాత్యపుత్ర సుకవిజన విధేయ శ్రీరామకృష్ణ భక్తివైభవభాగధేయ వేంకటనామధేయ ప్రణీతంబైన కామందక నీతిశాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునందునుత్సాహ ప్రభుశక్తియు సప్తాంగ ప్రయోజనంబులుఁ దద్వ్యసనంబులు నన్నది షష్ఠాశ్వాసము.

ఆంధ్రకామందకము

సప్తమాశ్వాసము

కం॥ శ్రీమదహోబల నృహరి
స్వామిపునస్స్థాపనప్రశస్తజయాంకా
రామపదభక్తి వరవి
ద్యామహ కొండ్రాజు వెంకటాద్రినరేంద్రా ॥ 1

వ॥ అవధరింపుము. 2

యాత్రాభియోక్తృ ప్రదర్శన ప్రకరణము

కం॥ వ్యసనము విడిచి త్రిశక్తుల
బొసఁగి జయాకాంక్షియైన భూపతి దనకుం
బసగలతఱిఁ గదలఁగఁదగు
వ్యసనంబులు నొందినట్టి వైరులమీఁదన్ ॥ 3

చం॥ వ్యసనము గల్గియుండు రిపువర్గముమీఁదనె దండు పోవఁగాఁ
బొసఁగునటంచుఁ బల్కుదురు పూర్వికు లిట్టిమతంబెకాదు త
ద్వ్యసనము లేకయుండు రిపువర్గముమీఁదటనైనఁ బూని వె
క్కసమగురీతి దండు చనఁగాఁదగుఁ దాను సమర్థుడైనచోన్ ॥ 4

కం॥ ఇలఁతేఁడు శత్రు గెలువం
గల వేళలనైన శత్రుగణముల రాజ్యం
బుల బలిమిఁ జెఱుపనోపం
గల వేళలనైన దండు గదలఁగవలయున్ ॥ 5

ఉ॥ పైరులు పండి పుంజగలపట్టున వైరులసీమమీఁదటన్
భూరమణుండు దండు చనఁబొల్పగు నీగతి దండువెళ్ళుచున్
బైరులు చూరఁబట్టి పరిపంథుల జీవనముల్ హరించినన్
సారబలంబుచేఁ దనరి శత్రుల గెల్చును నిర్భయస్థితిన్ ॥ 6

చం॥ వెనుకటివైరులం దనదు వెన్కనురాఁ గడు ముట్టుపెట్టి పెం
పునఁ బరిచర్యలం దెలిసి ముందరఁగల్గుభయప్రదేశముల్
గనిమలు లెస్సగా నెఱిఁగి కంటకశుద్ధి యొనర్చి రానుబో
ననువగుమార్గమందుఁ బతి యాత్ర సనందగు నప్రమత్తుఁడై ॥ 7

చం॥ సమమగుచోట్ల గుంటలును జాలఁగ మిట్టలునైనచోట్ల నె
య్యముగలసేన మున్నుగఁ బ్రయాణమువోవుట యొప్పు వైభవ
క్రమములయందుఁ దానెఱుఁక గల్గుచు నార్తుఁడుగాక యన్నపా
నముల సమృద్ధిఁజెంది జతనంబుగ దండు చనంగఁ జెన్నగున్ ॥ 8

చం॥ జలము వనంబునుం గలుగు చాయనె వేసవి వైరిమీఁదఁ బో
వలయు మదేభముల్ జలమువల్లఘటిల్లెడు సౌఖ్యమొందఁగా
జలములు లేకయుండినను సామజపంక్తులకెల్ల వేసవిం
గలుగుచునుండుఁ గుష్ఠములు గాటపుటెండలఁ బుట్టువెట్టచేన్ ॥ 9

కం॥ ఒక్కయెడ నిలుచునప్పుడు
గక్కసమగు వెట్టనొంచుఁ గరి బృందములన్
మిక్కిలిఁ బ్రయాణముల నిడి
వెక్కసమై నొంపకున్నె వేసవివేళన్ ॥ 10

కం॥ నీరములు లేని వేసవి
సారెకు దురవస్థఁజెందు జంతువులెల్లన్
వారణ పంక్తుల కైనం
దీరని తాపముల నపుడె దేహము లెండున్ ॥ 11

ఉ॥ ఘమ్మను మంచివాసనలు గ్రమ్ముమదమ్ములు గల్గి కొమ్ములం
జిమ్ముట నుగ్గునూచములు చేసినగట్టులు గల్గి మీఱి కా
ర్గమ్ముచుఁ గప్పు మబ్బుగమి కప్పులయొప్పులు గల్గుదంతి సం
ఘమ్ములయందెకా ధరణికాంతులరాజ్యభరంబు నిల్చుటల్ ॥ 12

మ॥ అవిచూడన్ నడగొండలో యనఁగ నీలాభ్రంబులో నాఁగ గ
ట్లవియం గొమ్ములఁజిమ్మనోర్చి మదధారాసారతం బేర్చి శా
త్రవులం గోరుపులాడనేర్చి తగు నుద్యద్భద్ర నాగేంద్రముల్
భువి రాజ్యాస్పద హేతువైనవి గదా భూపాలక శ్రేణికిన్ ॥ 13

ఉ॥ శూరతపోటునేర్పు సముజోకయుఁ గల్గిన మావటీఁడు పెం
పారఁగ నెక్కి యుక్కెసఁగి యాయితపాటున మీఱు వారణం
బేరణమందునైన జవమెచ్చినవాజుల నాఱువేలఁ దా
ధీరతమించఁ ద్రుంచు వినుతించు నుదంచితసాహసంబునన్ ॥ 14

కం॥ జలముల నడవుల నప్పుల
బలుదిన్నెల సమములైన పట్టుల వడిఁ గో
టలును గడపు వడియేనుం
గులు గలిగిన దొరకు దొరకుఁగోరిన జయముల్ ॥ 15

కం॥ ఏ తెరువు నీళ్ళు గలయది
యే తెరువు పరభయంబు లెసఁగక తగుఁ దా
నాతెరువునఁ జనవలయున్
భూతలపతి బలము శ్రమముఁ బొందకయుండన్ ॥ 16

దండయాత్రా విధానము

సీ॥ అధిపతి దండెత్తునట్టిచో క్షుద్రశ
త్రుండును వెనుక శత్రువుల రేఁచు
నదియ రంధ్రము గాన నహితులౌవారెల్లఁ
గడు ఘనంబుగఁజేయఁ గడఁగుచుండుఁ
బతికి ముందఱవచ్చుఫలమున కంటెను
వెనుక శత్రులపోరె ఘనము దెలియ
నదిగాక కానని యర్థంబుకొఱకునై
చేకొన్నయర్థంబు చెఱుపరాదు

గీ॥ కానఁ దనబల్మి వైరుల ఘనతఁదెలిసి
వెనుక శత్రుల పగమాన్చి విమతుమీఁద
దండు గదలంగవలయు నుద్దండలీల
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 17

సీ॥ తనకుఁ బిఱుంద శాత్రవుఁడున్నచోఁ దన
కతఁడును లోఁగక యరిగెనేని
వెనుకటి శత్రువు వేగ భేదముచెంది
యలమట నొందించు నటులఁగానఁ
దనకుఁబిఱుంద ముందఱఁగల్గు శత్రుల
నడఁపగా నోపినయట్టి శక్తి
కలుగు వేళలను విక్రమయుక్తిచే మించి
ఘనములౌ ఫలములు గలుగనెంచి

గీ॥ తనకు నెలవైనపట్టణంబునకు రక్ష
ణమ్ము గావింపఁదగినబలమ్ము నుంచి
దండు గదలంగవలయు నుద్దండలీల
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 18

సీ॥ అరయంగ నిఱువదియగు సంఖ్యఁ దగుభటుల్
గలుగు చేరువయ వర్గంబటండ్రు
ధారుణీస్థలి నిట్టిసేరువ కొక్కొక్క
ఘనుఁడైన సేరువకానిఁగూర్చి
పెక్కు చేరువలును బెక్కు చేరువకాండ్లు
గలిగిన తన యాప్తబలము నేర్చి
తన పట్టణముఁగావ నొనరింపఁగాఁ దగు
నిటుల సేరువకాండ్ర నేర్పరింపఁ

గీ॥ బరుల కెందు నభేద్యులై పరగుచుండ్రు
గాన నీరీతి నొనరించి ఘనతమించి
దండు గదలంగవలయు నుద్దండలీల
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 19

సీ॥ తనకు సహాయమౌ దైవంబుచేత ను
దృక్తుఁడై దండెత్తుచుండు రాజు
ముందరికి నవశ్యమును జను కార్యంబు
వెనుకశత్రుని రాక మొనయు శంక
యొక్కవేళనె కల్గియుండినఁ బదరక
దళవాయినై నను దనయునైనఁ
దన బలంబులలోనఁ దగినట్టు నాలవ
పాలైన మూఁడవ పాలునైన

గీ॥ బలము నొనఁగూర్చి ముందరి పగఱమీఁద
మునుపుగా నంపి తా నిల్చివెనుక పగఱ
నుడుగఁగాఁజేసి కదలుట యొప్పునండ్రు
దండయాత్రావిధిజ్ఞు లీధరణిలోన ॥ 20

కోపద్వైవిధ్యము

వ॥ మఱియు నాంతరకోపంబును బాహ్యకోపం బనఁగ రెండు తెఱంగుల కోపంబులు గలవు. వానియందు నాంతరకోపంబ యధికంబగు నటులైను నయ్యిరుతెఱంగులవారి కోపంబులు వారించి మఱి యభీష్టంబుల నొనర్చి వారిం దనవెంటఁ దోడ్కొని చనవలయు నయ్యిరుదెఱంగులవారి కోపంబు లెట్టివనిన. 21

సీ॥ సుతమంత్రిహిత పురోహిత నిజవంశజ
సేనాధిపతులు ప్రధానజనము
లండ్రు ధారుణి వీరలందు నొక్కనికోప
మైన నాంతరకోప మనఁగఁబరగు
గడిఁగాచువారలు నడవులకడ నుండు
ప్రజలును మఱియెంచ బాహ్యజనము
లరయంగ వీరలయందులో నొక్కని
కోపమైనను బాహ్యకోప మగును

గీ॥ తనకు నాప్తులు చతురులై తగినయట్టి
మంత్రిజనములచేతను మనుజవిభుఁడు
తెలియఁదగు నిట్టికోపముల్ తేటపడఁగ
మించి వారల శాంతిఁ బొందించుకొఱకు ॥ 22

గీ॥ ఎట్టిరీతినిఁ దప్తులై యెడసి పగఱఁ
గూడుకొనిపోవ రటులఁ దత్కోపమడఁప
నమరు సామాదులగు నుపాయములనైనఁ
గట్టుకొని వారి విరిపోటు పెట్టియైన ॥ 23

కం॥ హయములును భటులు చచ్చుట
క్షయమగు దవసంబు బసిఁడి కడు వ్యయమైనన్
వ్యయమగు నిటులన్ క్షయమును
వ్యయమగు పయనంబు మానవలయుం బతికిన్ ॥ 24

కం॥ ఫలమున్ వశ్యము దనకుం
గలయది వేఁజేతి కిచ్చుగతి వేగమె కా
గలయది వ్యయప్రయాసము
గలిగినయదియైన దండు గదలఁగవలయున్ ॥ 25

కం॥ ఏనుఁగులకు గుఱ్ఱములకు
మానుసులకు నొప్పిదాఁకి మఱి ఫలసిద్ధిం
గానక నొగిలెడు బనికిం
దా నెందుకు దండుపోవఁ దగ దధిపతికిన్ ॥ 26

కార్యవ్యసనంబులు

మ॥ తనకున్ శక్యముగాని వస్తువులమీఁదన్ యత్నముల్ సేయుటల్
దనకున్ శక్యములైన వస్తువులమీఁదన్ యత్నముల్ మానుటల్
దనకున్ శక్యములైన వస్తువుల వేళన్ గోరుటల్ మూఁటి నెం
దును గార్యవ్యసనంబులండ్రు నయవేదుల్ మేదినీమండలిన్ ॥ 27

సీ॥ ఓర్పును గరుణయు నోర్పులేకుండుట
దాక్షిణ్యమును గ్రూరతయు భయమ్ము
డంబును సిగ్గు దుష్టత్వంబు దైన్యంబు
నతిధార్మికత్వ మహంకృతియును
దనజాతిఁబుట్టిన జనులఁ గాదనుటయుఁ
జంపుటయు నుపేక్ష సలుపుటయును
బలువగు నెండకుఁ జలికిఁ దా నోర్వక
యుండుట వానకు నోర్వలేమి

గీ॥ యివి యవేళలఁ జేసిన నెందుఁగార్య
సిద్ధులకు నెల్ల విఘ్నముల్ సేయుచుండు
ననుచు నీతిరహస్యజ్ఞు లండ్రుగాన
వీని ననుచితవేళల విడువవలయు ॥ 28

సప్తవిధపక్షలక్షణము

వ॥ మఱియు మైత్రులును, నిజులును, సంబంధులును, భృత్యులును, నాశ్రితులును, గృహీతులును, గార్యజులు ననెడు నేడు దెఱంగుల వారలే పక్షంబనం బరంగుచుండుదు రిట్టి పక్షంబనంగ సహాయులనం బరగుచునుండు నిట్టి సహాయు లెట్టివారనిన. 29

సీ॥ తన తల్లిదండ్రుల యనుఁగుబంధులె మైత్రు,
లెనసిన ప్రాఁతవారెల్లనిజులు,
సరవి వియ్యంకులె సంబంధులగుచుండ్రు
భృతికిఁ గొల్చెడువారె భృత్యులరయ
నాత్మరక్షణమున నాశ్రయించినవార
లాశ్రితులుపచార మందియుండు
వారు గృహీతులు వసుధఁ గార్యార్థులై
యనుపొందువారె కార్యజులు దలఁప

గీ॥ నిటుల నేడుదెఱఁగులౌ నిట్టివారి
పక్షము లటండ్రు ప్రాజ్ఞులై పరగువార
లిందు రాగాపరాగంబు లెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 30

వ॥ ఇట్టి సహాయులనురాగిసహాయులు, సద్వృత్తసహాయులు, ననరెండు తెఱంగులై యుండుదు, రందు ననురాగంబుగల సహాయులెట్టివారనిన. 31

అనురాగి సహాయలక్షణము

చం॥ అనిశముఁ జేరికొల్చి సుగుణావళిఁ గీర్తనచేసి నిందలన్
వినక తదర్థమై తనరు విశ్రుతయత్నము పల్కు శౌర్యముం
గని కనుపట్టు దోషములఁ గప్పుచు నుండుట యెందు నెంచఁగా
ననువగు నెయ్యముల్ గలుగునట్టి సహాయునిచిహ్న మిమ్మహిన్ ॥32

వ॥ సద్వృత్త సహాయుం డెట్టివాడనిన. 33

సద్వృత్త సహాయలక్షణము

చం॥ కులమున మించి మోహమునఁ గూడక దైన్యములేక విద్యలన్
బలమును సత్యముం గలిగి పాటిలు లోభము డించి బుద్ధిచే
నలరుచు మేలెఱింగి వినయంబు వహించినయట్టి మిత్రుఁడే
వలన నుతించ మంచి తగువర్తనమొందిన పక్షమై తగున్ ॥ 34

ఆత్మగుణముల నుద్యోగాదుల శ్రేష్ఠత

గీ॥ త్యాగ ముద్యోగమును ధీరతయును బుద్ధి
నిజము మర్యాద సిగ్గు నింద్రియజయంబుఁ
బ్రౌఢియును గారవం బనురాగ మోర్పు
బలము నన ముఖ్యగుణములు పార్థివునకు ॥ 35

శక్తిత్రయ స్వరూపము

సీ॥ సారమౌ నీతిప్రచారంబెఱుంగుట
జగతిలోపల మంత్రశక్తియందు
రాత్మసంపదతోడ నలరినబలము కో
శంబు నెంచఁగఁ బ్రభుశక్తియండ్రు
ఘనమైనయట్టి విక్రమమును బుద్ధియు
సత్త్వంబు నుత్సాహశక్తియండ్రు
నీతిమంతులుగాన నృపవరుం డెల్లచో
నిట్టి త్రిశక్తుల నెనయవలయు

గీ॥ నిటులు శక్తిత్రయంబుచే నెనసి యెపుడు
నేర్పుతోడుత వర్తింప నేరకున్న
మించు శత్రుల నెటుల జయించనేర్చుఁ
జెలఁగి సంపద నేరీతిఁ జెందనేర్చు ॥ 36

సీ॥ వ్యసనమందిన దైన్య మందకుండుటయును
ఘనమైన శౌర్యంబుఁ గలుగుటయును
దక్షతయును శీఘ్రతయు మహోత్సాహ సం
పదయండ్రు జగతిలోఁ బ్రాజ్ఞులెల్లఁ
బుట్టగాఁ బుట్టిన బుద్ధియు శాస్త్రంబు
దెలియుటకతమునఁ గలుగుబుద్ధి
పెద్దలసంగతిఁ బెనుపొందుబుద్ధియుఁ
గడు విచారింపఁగాఁ గలుగుబుద్ధి

ఆ॥వె॥ జ్ఞానరూపమంత్రిసంపద యనఁదగు
నిట్టి రీతులెల్ల నెఱుఁగనేర్చి
తనదు రిపులమీఁద దండు పోవఁగఁదగు
నీతి నెఱిఁగినట్టి నృపవరుండు ॥ 37

మ॥ అల యుత్సాహము శౌర్య మందుటయుఁగార్యం బూనుటల్ సేయుటల్
బలువౌ నిల్కడ పౌరుషంబు ముదముంబ్రాపించు టారోగ్య ముం
దలపెల్లన్ ఫలసిద్ధిచేఁ దగుటయున్దైవానుకూల్యం బగున్
దెలివిన్ భూపతి యిట్టివేళల ధరిత్రిం దండుపోవం దగున్ ॥ 38

కం॥ జనపతి తన భండారం
బనుపమగతి వెంటరా సహాయాదులచే
ననువొంది గెలుచుటకునై
చనఁదగు బక్షాదిహీనశత్రువుమీఁదన్ ॥ 39

కం॥ ఈ రీతి నీతియుతుఁడై
భూరమణవరుండు దండు పోయినయేనిన్
సారోదారతఁ బారా
వారావృతమైన ధరణివలయం బేలున్ ॥ 40

దండయాత్రాకాల దేశాదులు

చం॥ జలములు మబ్బుగల్గుతటి సామజపంక్తికి దండు పోఁదగున్
జలములు మబ్బులేనితటి సైంధవరాజికి దండుపోఁదగున్
వెలువని జళ్ళు మంచుఁ గడువెట్టయు లేక చెలంగ నామనిం
గలయఁగ సర్వసైన్యములు గైకొని భూపతి దండుపోఁదగున్ ॥ 41

గీ॥ గూబరాతిరిఁ గాకులఁ గొట్టి నొంచు
కాకి పగలైన గూబల గడిమిఁజించుఁ
గాన వేళ విచారించి కదలవలయుఁ
గాల మెఱుఁగుచుఁ గదలినఁ గలుగు జయము ॥ 42

ఆ॥వె॥ కుక్కచేత మొసలి చిక్కును దరియందుఁ
గుక్క మొసలిచేతఁ జిక్కు నీట
నటులఁగానఁ దనకు ననువైన చోటొంది
చెలఁగు రాజు కార్యసిద్ధిఁ జెందు ॥ 43

సీ॥ సమములై కనుపట్టు చదురపునేలల
నశ్వముల్ మున్నుగా నరుగవలయు
మిట్టలు గుట్టలు గట్టులు నైనచో
నేనుఁగుల్ మున్నుగా నేఁగవలయుఁ
బొదలును ముఁకులుఁ బొదలెడిచోటులఁ
గాలాళి మున్నుగాఁ గదలవలయు
జలములు లోఁతుగాఁ గలిగినచోటులఁ
దగిన యోడలమీఁద దాఁటవలయుఁ

గీ॥ జదురములు మిట్ట గుంటలు జలముఁబొదలు
గలుగు నటువంటి నేలల బలముడిందు
నందుచే ముందు చనఁదగు నందుచేతఁ
బోవఁదగు దండయాత్ర మహీవిభుండు ॥ 44

చం॥ జనపతి వానకాలమునఁ జాలఁగ మిట్టలమించు త్రోవలన్
బనువడ వేసవిన్ సలిలమార్గమునం జన నొప్పు నెందుఁ ద
క్కినయెడ మిశ్రభూములను గేవల దుర్ఘటమైన మార్గముల్
గనుగొని యాత్మసేనకు సుఖంబగు రీతుల దండుపోఁదగున్ ॥ 45

కం॥ జలములు కడుఁ గలత్రోవన్
జలములు లేనట్టి త్రోవఁ జనక సుఖగతిన్
నెలవరులఁ గూడి చనఁదగు
గలయం గట్టియలుఁ గసవు గలిగినత్రోవన్ ॥ 46

మ॥ తన చుట్టంబుల మూఁక రాకడలచే ధాన్యాదిక ప్రాప్తిచే
ననువై నీళ్ళఁజెలంగి నమ్మికల లోనైయుండు తన్మార్గ భూ
జనముల్ గల్గినత్రోవఁ బోవఁదగు నెంచం దీనుఁడై భంగముం
గని వీఁకల్‌చెడి వచ్చుత్రోవఁ జనఁగాఁ గాదెందు భూభర్తకున్ ॥ 47

చం॥ తెలియక దూరమైన రిపుదేశము వేగిరపాటు మీఱఁగాఁ
జలమునఁ జొచ్చిపోవు దొర సంగరరంగమునందు వైరిభూ
తలపతి ఖడ్గధారల విదారితుఁడై బహు రక్తధారలం
గలగొనిపొక్కి యుక్కుసెడి గ్రక్కుననూరకె చిక్కి స్రుక్కుఁడే ॥ 48

వ॥ ఇట్లపాయంబులఁ జెందని యుపాయంబులం బయనంబులు గదలివచ్చి
సైన్యంబులు విడియింపందగు నచట మఱియును. 49

చం॥ అరులకుఁ జాలరానియటు లాత్మబలంబుల నిల్పి రక్షణం
బరయుచు నీతిరీతిఁదగి యాప్తులు శూరులునైన యోధులె
చ్చరికెలఁ జుట్టియుండగ నిశాసమయంబుల యోగనిద్రలం
బొరయుచు నుండగాఁ దగును భూపతియెందును జాగరూకుఁడై ॥50

చం॥ కలయఁగఁ జాలి రొప్పు కరిఘంటలగల్లు ఘణంఘణ ధ్వనుల్
మెలఁకువఁజెంది గుఱ్ఱముల మించిన హేషిత భాంకృతిధ్వనుల్
నిలుకడఁగాంచు యోధతతి నిశ్చలవాక్య డిమండిమ ధ్వనుల్
నెలకొని వీనులంటఁ బతి నిద్దురసందున మెల్కువై తగున్ ॥ 51

కం॥ నిదురతఱి నప్పటప్పటి
కది యెవ్వఁడు మేలుకన్న యతఁడని పతి దా
సదయుఁడయి యాదరింపుచుఁ
బదిలంబని యెచ్చరించి పలుకఁగవలయున్ ॥ 52

వ॥ అంత. 53

దండయాత్రా సమయముల రాజవైఖరి

చం॥ తెలతెల వేగలేచి నరదేవశిఖామణి నామతీర్థమై
కల కులదైవముం గొలిచి ఘుమ్మను కస్తురి తావి ఠీవితోఁ
దళుకుదళుక్కున న్మినుకు దాఱ్కొను రత్న విభూష ణాళితోఁ
గొలువుకు వచ్చుటొప్పు నిరుగోపులగట్టిన వా రహోయనన్ ॥ 54

సీ॥ శ్రీమంతులై మించు సామంతులొకవంక
నుచితమంత్రులు మంత్రులొక్కవంక
హితచర్యులగు పురోహితవర్యులొకవంక
నుదిత సత్యు లమాత్యులొక్కవంక
ఫలదాయులైనట్టి దళవాయులొకవంక
నుక్కు నిక్కిన శూరులొక్కవంక
నధికారుల జయించు నధికారులొకవంక
నుచిత మిత్రుల మిత్రులొక్కవంక

గీ॥ నొక్కవంకఁ గళావతు లొక్కవంకఁ
జామరగ్రాహిణులు గూఢచరులు గొలువఁ
దన ప్రతాపంబుఁ బాఠకజనము వొగడ
నిండువేడుకఁ గొలువున నుండవలయు ॥ 55

కం॥ ఆ యెడ జగతీనాథుం
డాయతమతి మెఱయ మంత్రులగు వారలతోఁ
జేయఁదగు నట్టిపనులు ను
పాయంబులు నిశ్చయించి పతి గదలఁ దగున్ ॥ 56

చం॥ అలవును వేగముం గల హయంబులనెక్కి తనంత లేచి వా
రలు బలుకైదువుల్ నిజకరంబులఁ దాలిచి వెంటఁగొల్వఁ బ
జ్జల నవధాన మెచ్చరికె సామి యహోయని పూని సాహిణుల్
గొలువఁగఁ దేజినెక్కి నృపకుంజరుఁడంతట యాత్రపోఁదగున్ ॥ 57

మ॥ తన యంతేసి నృపాలశేఖరులు మైత్రస్నేహసన్నాహముల్
దనరం దేరులనెక్కి యుక్కుపొడిరాలన్ గొల్వఁగా సాహిణుల్
వెనువెంటన్ జతనం బహోయనుచు సేవింపన్ గడున్మించి చ
క్కని సామ్రాణిపఠాణినెక్కి కదలంగా నొప్పు రాజెయ్యెడన్ ॥ 58

శా॥ రాజేంద్రుండు గజాశ్వసంఘములచర్యల్గన్గొనంగా జనున్
గైజీతంబును గూట మేర్పఱచి వేడ్కం గానఁగాఁ జెవ్వగున్
దేజం బాయితపాటునుం గడుఁ బ్రసిద్ధిం జెందియున్నట్టి బ
ల్తేజీలం గజపఙ్క్తిఁ జూడఁదగు హాళిన్ రూపులున్ మాపులున్ ॥ 59

సర్వావర్జనోపాయము

మ॥ సులభంబౌ పొడగాన్పుగల్గి దయచేఁ జూపట్టి మందస్మితం
బులఁజెన్నొందిన పల్కుచేఁ దగఁ బ్రియంబుల్మాటికిం బల్కఁగా
వలయుం జీతముకంటె నెక్కుడుగ నిర్వక్రంబుగా నియ్యఁగా
వలయుం బ్రాణములిత్తురీ విహితమౌ వాక్యంబుచేతన్ భటుల్ ॥ 60

చం॥ కరుల రథంబులందుఁ దురగంబులయం దలయోడలందుఁ దా
నరుగఁగ నేర్చి వింట నెరయం జతురత్వముఁ జెంది కార్యముల్
నిరతము నభ్యసింపఁదగు నేర్పున నీగతి నభ్యసింప దు
ష్కరమగు కార్యమైనను సుఖంబునఁజెందు నరేంద్రుఁడున్నతిన్ ॥ 61

మ॥ కడు సన్నాహముగల్గుసేన లిరువంకం గొల్వ సన్నాహముం
బొడవుంగల్గు గజంబునెక్కి రిపులౌ భూపాలకు ల్వంప వెం
బడి నేతెంచిన దూతతో భటతతుల్ పై మాటుగానుండ నె
క్కుడు నేర్పొందెడు మంచివాక్యముల టెక్కుల్మీఱఁబోవందగున్ ॥ 62

గీ॥ బుద్ధిచే గుణములచేతఁ బొదలు గూఢ
చారిజనములచే దూతజనముచేత
వైరిచర్యలు దెలిసి పోవలయు వారు
లేనిపతి యెందును గన్నులు లేనివాఁడు ॥ 63

చం॥ ఘనత దలిర్ప శత్రు గడిఁగాచుదొరం దన మిత్రుఁజేసికోఁ
జనునపుడించు కించుక యొసంగుచు నాశలు చాలఁజూపియై
నను మఱి బేరమాడునెడ న్యాయముదప్పక వైరి భూములం
బనుపడి వచ్చుసెట్ల పరిపాలన మొప్పఁగ మెల్పఁగాఁదగున్ ॥ 64

చం॥ అనువగుదూతఁ బంపి తనయందినకార్యము సంధిచేతఁ జ
య్యన నొనరింపఁగావలయు నట్లొనరించిన సంధిగానిచో
దనరుచుఁ గార్యభేదమగు దాన నభేదముచెంది వారిలోఁ
గినుకలు బుట్టుచుండు నది కేవలముం బతికిన్ శుభంబగున్ ॥ 65

చం॥ అడవులయందు దుర్గములయందు వసించినవారిఁ ద్రోవలుం
గడులును గాచువారల ఘనంబగుసామముచేత నీగిచే
గడుఁదనియించి మించి తన కైవసమై తగఁ జేసికోఁదగున్
విడువక శత్రుభూములకు వీరలె త్రోవలు చూపఁజాలుటన్ ॥ 66

ఉ॥ కారణమొందియైన మఱి కారణమేమియు లేకయైననున్
వైరులయొద్దివారు తనవద్దకు వచ్చిన నాత్మసేవకుల్
వైరులఁ గొల్చియుండి తనవద్దకుఁ గ్రమ్మర వచ్చియున్న ధా
త్రీరమణుండు వారలచరిత్రలు లెస్స నెఱుంగఁగాఁ దగున్ ॥ 67

గీ॥ పరులపై నెత్తుపతి మంత్రబలము చాలఁ
జెంది మున్నె విచారంబు సేయవలయు
బాహుబలమునకన్నను బలిమి మంత్ర
బలము దాననె యింద్రుండు గెలిచె రిపుల ॥ 68

కం॥ మేలగుమతిచే సిరికై
కాలంబునఁ జెందవలయుఁ గార్యం బెపుడున్
గాలం బెడలినకార్యము
వాలాయము వచ్చుఫలమవశ్యము చెఱచున్ ॥ 69

చం॥ అలరుప్రభావముం గలిగి యంచితకార్యములందు దక్షులై
మెలఁగుచు మంత్రమార్గమున మెల్కువ చాలఁగఁ జెందియున్న తిం
జెలఁగెడు ధారుణీధవులచేష్టల సద్భుజదండమండలిన్
నిలుకడఁజెంది యెల్లపుడు నిల్చును దైవకళల్ ధరిత్రియున్॥ 70

గీ॥ ఆమని చెలఁగుఁ గార్తికమందునైన
జ్యేష్ఠయును మూలకార్తెయుఁ జెందువేళ
నైన మఱిచైత్రమాసంబునందునైన
దండువెడలుట తగునంద్రు ధరణిపతికి ॥ 71

కం॥ ఈ రీతిఁ బగఱమీఁదట
నారూఢిన్ దండువెడలి యల నీతివిధిన్
భూరమణుఁడు వర్తించిన
వైరిసమూహముల గెలిచి వర్తిలునెందున్ ॥ 72

స్కంధావార నివేశనప్రకరణము

కం॥ బలిమిం దన యరిపురి చెం
తలకుం జని విడియఁదగినతావున విడియన్
వలయును బాళెముదిగునే
ర్పులుగలిగిన రాజు శత్రుభూపతులధరన్ ॥ 73

సీ॥ నాల్గువాకిళ్ళచే నలువొంది చౌకమై
ఘనమును కొంచెంబుఁగాక తనరి
యగడితలను కోట నట్టళ్ళఁ జెలువొంది
విరువులౌ వీధుల వినుతికెక్కి
యర్ధచంద్రునిరీతి నైనను మఱియును
జతురస్రమైయుండు సరణినైన
నిడివిగానైనను గడు వట్రువుగనైన
నాలోనఁ గల భూమియను వెఱింగి

గీ॥ విమతుపురిచెంతఁ బాలెంబు విడియుచోట
మించు [1]నొక యగారంబు నిర్మించవలయు
సాధువులు మెచ్చ నచట నెచ్చరికె లెచ్చ
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 74

1. నొక్క యరాబు

సీ॥ కోటలో బలము దాకొన విడియింపుచోఁ
గోటకు జలమున్న చోటునకును
గలుగుసందున వీధి కొలగోల మాత్రంబు
విడిచి యచ్చట బైలుపడక నిండి
కొనియుండి చాలమించినపార్శ్వములు గల్గి
రక్షితం బగుచును గక్షపుటము
ననువున మూలలై యట సూర్యసోమవీ
ధులు విరువులుగాఁగ నలరఁజేసి

గీ॥ వాస్తుశాస్త్రక్రమంబుల వైపు దెలిసి
విమతుపురిచెంతఁబాళెంబు విడియుచోట
నిట్లు బలముల విడియించ నెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 75

కం॥ పాళెము నడుచక్కి మహా
మూలబలము చుట్టుఁగలిగి ముందఱ నడుమన్
మేలిమియగుభండారము
చాలఁగలుగు నగరొనర్పఁ జను నెచ్చోటన్ ॥ 76

కం॥ ఇలఱేఁడు నగరిచుట్టును
బలియించఁగలయుఁ బ్రాఁతప్రజఁ గై జీత
మ్ములఁగూటము మిత్రబల
మ్ముల శత్రుబలంబు నడవిమూఁకను వరుసన్ ॥ 77

వ॥ తత్క్రమంబు. 78

సీ॥ నరనాథమణి తననగరికిఁ జుట్టును
మునుమున్నుగాఁ బ్రాఁతమూఁక నిల్పి
యాతరువాతఁ గైజీతంబు విడిపించి
యాకడఁ గూటపుమూఁక నిల్పి

యావల మిత్రసైన్యంబుల విడియించి
దానియవ్వల శత్రుసేన నిల్పి
యందునకవ్వల నడవిమూఁకల నిల్పి
యావల జీతంబులంది కొల్చి

గీ॥ తొలుతఁ బనులకువచ్చి యాప్తులును గ్రూరు
లగుచుఁ గుక్కలు గలిగినయట్టి వేఁట
కాండ్రు చుట్టును విడియింపఁగా వలయును
గ్రమము దప్పక నీతివిక్రమము మెఱయ ॥ 79

రాజాభిరక్షణకై సైన్యావసానము

ఆ॥వె॥ అధిపు నగరిచేరువందు నుండఁగఁదగు
నాప్త రక్షితంబులగుచుఁ దనరి
పేరు గలిగినట్టి పెద్దయేనుంగులు
నధిక జవముగల్గునశ్వములును ॥ 80

కం॥ అంతఃపురపరిచారకు
లెంతయుఁ దమి విచ్చుఁగత్తు లేమఱక మహీ
కాంతుని గావఁగవలయును
సంతతమును జాలిరొప్పు సన్నహనమునన్ ॥ 81

కం॥ మేటియగు నాప్తుఁ డెక్కిన
పోటేనుఁగు జవము కలిమిఁ బొలిచిన హయముం
బాటించి నగరివాకిటి
చోటనె యెపుడుండవలయు జోకచెలంగన్ ॥ 82

కం॥ దళవాయి మున్నుగాఁగల
బలమందొక కొంత యేరుపడి యత్నముతో
వెలుపటఁ జుట్టును దిరుగన్
వలయును రేలందుఁ గడు నవారితశక్తిన్ ॥ 83

కం॥ వేగము బలమును గలిగిన
వేగులవారెల్లవేళ విమతులచర్యల్
బాగుగఁ దెలియుచుఁ దా మతి
వేగమె రాఁబోవవలయు విభునకుఁ దెలుపన్ ॥ 84

చం॥ దళమగు తాటిఁగ్రొవ్విరులదండలు గట్టినతోరణంబులుం
బలువగు దంచనంబులును బాణములాదిగఁగల్గు యంత్రముల్
దళుకగు టెక్కెముల్ గలుగు ద్వారము లాప్తులఁ గావఁజేయఁగా
వలయు నృపాలశేఖరుఁ డవారితపూరితకీర్తిసారుఁడై ॥ 85

జాగ్రదవస్థిత్యావశ్యకత

కం॥ పోవుచు వచ్చుచు వాకిటి
కావలివారలకు నెఱుకఁగా సకలజనుల్
పోవలయు వైరిదూతలు
భూవిభునుమతినె యుండి పోవన్ వలయున్ ॥ 86

గీ॥ రిత్తకోలాహలంబులు రిత్తహాస్య
ములును జూదంబులును బానములును మాని
సవరణల మించి యుత్సాహసహితులగుచు
బలములెవ్వేళఁ గనుగల్గి పరగవలయు ॥ 87

కం॥ తనకోటకు వెలుపలిదెసఁ
దన బలము చరించుభూమిఁదడవక వైరుల్
మొనసి చరియించుభూములె
జనపతి చరియింపవలయుఁ జతురుండగుచున్ ॥ 88

వ॥ అది యెట్లన్నను. 89

కంటకాదిభూదూషణము

కం॥ ఒక్కొక యెడఁబడు పాంతర
లొక్కయెడన్ ముండ్లకంప లొకయెడ ముల్కుల్

మిక్కిలి గలిగించి రిపుల్
ద్రొక్కిడి చోట్లెల్లఁ జెఱుప దొరకొనవలయున్ ॥ 90

కం॥ తన బలములు మెలఁగుటకై
తనబడిపనివారిచేతఁ దరువులు బుట్టల్
ఘనమగు మొద్దులు శిలలున్
గనుపట్టకయుండ సమము గావింపఁదగున్ ॥ 91

వ॥ అందు నుత్తమమధ్యమాధమ భూములు వివరించెద. 92

ఉత్తమాది భూభేదములు

సీ॥ తనదుమూఁకలకు నెంతయు మెల్లఁగావచ్చి
వైరిమూఁకలకు రావైపుగాని
దేశ ముత్తమమగు దేశంబు మఱియును
బగఱకుఁ దన కొక్కభంగియైన
దేశంబు మధ్యమదేశమై చెలువొందు
వైరిమూఁకలకు రావచ్చియుండి
తనమూఁక కెల్ల నెంతయుఁ బోవఁగారాని
దేశంబె యధమప్రదేశమటులఁ

గీ॥ గనుక నుత్తమదేశంబె తనకు వలయు
నది దొరకకున్న మధ్యమమైన దైన
వలయు నదిగాక చెఱసాలవంటిదైన
యధమదేశంబు వలదు ధరాధిపతికి ॥ 93

వ॥ మఱియు నపజయసూచక ప్రకారంబులెట్లన్నను. 94

నిమిత్తజ్ఞానప్రకరణము – అపజయసూచక నిమిత్తములు

సీ॥ గ్రహముసోఁకిన లీలఁ గళవళమొందుట
తెవులుచేఁ బీడలఁ దవులుటయును
గారణంబులులేక కడుభీతి నొందుట
మంచును దుమ్మును ముంచుకొనుట

కడుధూమ్రమమై దొడ్డగాలి పైకొనుటయు
నూరకె టెక్కెంబులుర్విఁబడుట
తమలోనఁ దమకు ద్రోహములు గల్గుటయును
వాద్యముల్ లెస్సఁగా వాఁగమియును

గీ॥ మిగుల మదిలోన నూరక దిగులుపడుట
నేల యుఱుముట చుక్కలు రాలుటయును
బొగలు మంటలు గత్తులఁ బొడముటయును
గలుగు పాళెంబు విజయంబు గానదండ్రు ॥ 95

సీ॥ చాల దాపట నక్క లూలఁబెట్టుటయును
ఘనమైన తాపంబు గలుగుటయును
మ్రాఁకులపై నుండి మూఁకలుగా వచ్చి
కాకులు గ్రద్దలు గ్రమ్ముకొనుట
క్రమ్ముకో రాజనక్షత్రంబులందును
గ్రూరగ్రహంబులు గూడుటయును
గారణంబేమియుఁ గలుగక మద మింకి
యేనుఁగుల్ గదలక మ్రానుపడుట

గీ॥ తురగచయములు గదలక తొట్రుకొనుట
సూర్యనందనుమొండెముల్ చూడఁబడుట
నెరసి నెత్తురువానలుఁ గురియుటయును
గలుగుపాళెంబు విజయంబుఁ గానదండ్రు ॥ 96

వ॥ మఱియును జయసూచకంబు లెట్లన్నను. 97

విజయసూచక నిమిత్తములు

సీ॥ తేజీల సకిలింతలోజమై చెలఁగుట
కాంతలుఁ బురుషులు సంతసిలుట
భేరీరవంబు గంభీరమై యుండుట
కరిబృంహితంబు లగ్గలములగుట

పుణ్యాహమంత్రముల్ పొలుపు వహించుట
పాటలు నాటలుఁబ్రబలు టెందు
నీతిబాధలులేక యింపొంది యుండుట
సంతతోత్సాహముల్ సంఘటిలుట

గీ॥ సారె జనులెల్ల విజయంబు గోరుటయును
వానలటుగల్గి ధూళిచే నూనకుంట
గ్రహములనుకూలగతులను గాంచుటయును
గలుగుపాళెంబు విజయంబుఁ గను నటండ్రు ॥ 98

సీ॥ మెల్లనితావులఁ జల్లగాడ్పులుగల్గి
సంతోషములఁజెందు జనులుగల్గి
పక్షిజాతులమంచిపల్కులు వినఁగల్గి
చెలఁగుచునుండు మిత్రులునుగల్గి
వందిమాగధశుభవాక్యచాతురిగల్గి
వలఁగొనుశిఖల వహ్నులఁజెలంగి
మదధారల నెసంగు మాతంగములుగల్గి
వలపట నక్కకూఁతలును గల్గి

ఆ॥వె॥ యలర నెందు దివిని నంతరిక్షమునందు
నవనితలమునందు నద్భుతముగ
నురక పొడమునట్టి యుత్పాతములులేక
వెలయుపాళెమునకుఁ గలుగుజయము ॥ 99

కం॥ పాళెంబున కపశకునమె
చాలంగాఁ గలిగెనేని జయములు దొలఁగున్
పాళెమున మంచిశకునమె
చాలంగాఁ గల్గెనేని జయముం గలుగున్ ॥ 100

కం॥ ఇలలోపల శకునంబులె
దెలుపును జయమపజయంబుఁ దేటపడంగా
నిలఁతేఁడటుగన శాస్త్రము
తెలివిన్ శకునంబులెల్లఁ దెలియఁగవలయున్ ॥ 101

కం॥ మునుమున్ను మంచిశకునము
లనువుంగని విమలచిత్తుఁ డగుపురుషుఁడు పూ
నిన కార్యము సఫలంబగు
ననుచుం బలుకుదురు ప్రాజ్ఞులగు వారెందున్ ॥ 102

కం॥ బలమును దైవబలంబును
నలప్రజ్ఞయు నిశ్చయంబు యత్నమును సహా
యులకలిమి నెట్టివానికి
గలుగున్ ధరనట్టివాఁడు కడు జయ మందున్ ॥ 103

గీ॥ కసవు దవసంబు నీళ్ళును గట్టియలును
జేకురకయుంట చుట్టముల్ రాకయుంట
రేలు బగలును లాచి కగ్గోలు వడుట
విడుదులకు మృత్యువగు వీని విడువవలయు ॥ 104

కం॥ ఈ రీతి దండు విడియుచు
సారె శుభాశుభము లిచ్చుశకున స్థితులుం
దారెఱుఁగవలయు నృపతులు
వైరులయశుభములు దెలియవలయున్ వరుసన్ ॥ 105

ఉపాయ వికల్పప్రకరణము

కం॥ ధృతి యుద్యోగము సత్త్వం
బతులితమతి దేవతాసహాయత గల భూ
పతి సప్తోపాయంబుల
గతులెఱుఁగుచుఁ జొనుపవలయు గడిఁదిరిపులపైన్ ॥ 106

కం॥ చతురంగబలముకంటెను
బ్రతిభం దగు మంత్రబలము భండారము ను
న్నతిమించుఁ గాన వీనినె
యతులితగతి గెలువవలయు నహితులనెల్లన్ ॥ 107

సప్తవిధోపాయములు

కం॥ ఇలలోన సామదానం
బులు భేదము మఱియు దండమును మాయోపే
క్షలు నింద్రజాలమనఁగాఁ
గలిగిన యీ యేడుపాయగతు లంద్రు బుధుల్ ॥ 108

వ॥ అదియెట్లన్నను దత్ప్రకారంబు గ్రమంబున వివరించెద. 109

సామ స్వరూపము

సీ॥ మునుపుగాఁ బ్రియమున మ్రొక్కు లొనర్చుట
పెద్దలసుగుణముల్ పేరుకొనుట
వారిసత్కర్మముల్ వరుసతో నెన్నుట
తొలుతటి సంబంధములు దెలుపుట
తనకుఁ జుట్టఱికంబుఁ దానె కల్పించుట
యిరువురయుపకార మెన్నికొనుట
యన్యోన్యగుణముల నందందఁ బొగడుట
మీఁదటిఫలములఁ దాఁదెలుపుట

గీ॥ మంచితనమునఁ గల్పుకోల్మాట లాడి
యేను నీ వాఁడనని తనునిచ్చికొనుట
యివియె సామప్రకారంబు లిట్టివెల్ల
నెఱుకగలరాజు వేర్వేర నెఱుఁగ వలయు॥ 110

పంచవిధ సామప్రకారములు

వ॥ ఇట్టి సామప్రకారంబులన్నియునుం గూడి యైదు విధంబులై యుండు నది యెట్లన్నను పరస్పరోపకార ప్రదర్శనంబును, బరస్పర గుణకీర్తనంబును, బరస్పర సంబంధకథనంబును, నుత్తమకాలఫలప్రదర్శ నంబును, నేను నీవాఁడనని తను నిచ్చుకొనుటయుంగా, మఱియు నది ప్రయోగించు తెఱంగెట్లన్నను. 111

సామప్రయోగవిధానము

గీ॥ ఎలమి నిరువుర యుపకార మెంచి మించు
గుణముఁగొనియాడి సంబంధగణనసేసి
మీఁదటిఫలంబు గనఁబల్కి మీకు నేను
దగులటనుచును సామోక్తిఁ బలుకవలయు ॥ 112

గీ॥ అరసి బహుమాన మొనరించు నట్టికరణి
నాదరంబునఁగనుఁగొనునట్టి సరణి
నమృతకణములు చిలుకుచున్నట్లు నేర్పు
కులుకుచుండఁగ సామంబుఁ బలుకవలయు ॥ 113

కం॥ సామంబుగ నిజమాడుట
ప్రేమం గొనియాడుటయును బ్రియమాడుటయుం
దా మఱి ప్రార్థన సేయుట
యీ మార్గము మనుజపతుల కెఱుఁగగవలయున్ ॥ 114

కం॥ నేమమునఁ గార్యసిద్ధికి
సామమె యొనరింప వలయు సకల మగునెడన్
సామమునఁ గార్యమగు నని
ధీమంతులు సంతతంబుఁ దెలిపెడుకతనన్ ॥ 115

కం॥ సురలసురులు మును సామ
స్ఫురణన్ శరనిధి మథించి శుభ మొందిరిలన్
ద్వరితమున సామ మొల్లక
కురురాజకుమారు లవనిఁ గూలరె జడులై ॥ 116

వ॥ సామసాధ్యులకు. 117

సీ॥ అలసుని శౌర్యము దలఁగినవానిని
గడునుపాయంబులు చెడినవాని
క్షయముచే వ్యయముచేఁ బయనంబుచేతఁ దా
నెందు సంతాపంబుఁ జెందువాని
బవరంబులోపలఁ బాఱిపోయినవాని
మూర్ఖుని భయమున మునుఁగువానిఁ
బడుచువానిని ధర్మపరుఁడైన వానిని
నతివలయందు ముందైనవాని

గీ॥ చెడుగువానిని నేస్తంబుచేయువాని
మంచిమతిగల్గువాని సాధించవలయు
మంచిమాటలచేత లాలించి యెల్ల
వారిఁ దనవారిగాఁ జేయవలయుఁ బతికి ॥ 118

కం॥ పలుతెఱఁగుల కార్యములకు
నిలలో సాధకములైన యిట్టియుపాయ
మ్ములలో సామమె వేళలు
దెలియుచు నొనరింపవలయు ధీమంతులకున్ ॥ 119

వ॥ దాన ప్రకరణము. 120

సీ॥ అధికంబు మధ్యమం బల్పంబుగా ధన
మిచ్చినట్లనె మళ్ళ నిచ్చుటయును
దన సొమ్ములెవ్వియుఁ దానియ్యకయె మున్నె
కైకొన్న సమ్మతిఁగని యలరుట

యరుదులై మించినయట్టి పదార్థంబు
లింపు మీఱంగఁ దా నిచ్చుటయును
దానప్పు లిచ్చిన ధనములు దక్కగా
నప్పుణబెట్టి తానప్పగించు

గీ॥ టన్యులధనంబుఁ గైకొన నడరెనేని
యందులకు సమ్మతించి సహాయుఁడగుట
లిట్టు లైదువిధంబుల నెనయుదాన
రీతులెఱుఁగంగవలయును నృపవరుండు ॥ 121

కం॥ భూనాథుఁడు లోభముగల
వానిన్ మతి పేదయైనవాని నెఱుఁగుచున్
దానోపాయముచేతనె
తా నెంతయు వశులఁజేయుఁ దగు నెచ్చోటన్ ॥ 122

కం॥ దానవగురుఁ డింద్రునిచే
దానంబున శాంతిఁజెందె ధర నటుగానన్
దానముననె కలహంబులు
మానుపఁగావలయు బుద్ధిమంతులకెల్లన్ ॥ 123

కం॥ తనయాడుబిడ్డకును ద
ప్పొనరించినఁ జూచి కోప మొదవినశుక్రున్
మును వృషపర్వుఁడు దానం
బున మాన్చెం గాన నదియె ముఖ్యం బెందున్ ॥ 124

కం॥ కలహము మాన్పెడుకొఱకై
బలియున కీవలయుఁ బ్రియముఁ బల్కుచునైనా
నలదుర్యోధనుఁ డీయక
చలమునఁ గులమెల్లఁగూల్చి సమయఁడె తానున్ ॥ 125

కం॥ జనపతి దానోపాయము
మునుగా సామంబు భేదమును గావింపం

జను దానముచేతను మిం
చిన సామము భేద మర్థసిద్ధిం జేయున్ ॥ 126

ఆ॥వె॥ తృణముపోలె నీవి నెసఁగనిసామంబు
గార్యసిద్ధిచేయఁగానదెందు
నీవి చూపఁడేని యిల్లాలు దనకైన
రిత్తమంచిమాట బత్తిగనునె ॥ 127

వ॥ భేదోపాయప్రకరణము. 128

కం॥ అనురాగంబును నెయ్యం
బును జెఱుచుట చాలఁగినుకఁ బుట్టించుట జం
కెన చూపి తలఁక చేయుట
యన భేదము మూఁడు దెఱఁగులై చెలువొందున్ ॥ 129

వ॥ భేదోపాయప్రయోగము. 130

కం॥ తనువాని కమ్ముకొనుగతిఁ
దననేర్పులు చాల మెఱసి తా హితచర్యం
దనరుచు నరి భేదింపం
జనుఁజల్లనయైన నీళ్ళు శైలముఁబోలెన్ ॥ 131

కం॥ తమవారు శత్రుచే భే
దము నొందక యుండఁ జేసి తా శత్రుల భే
దముఁజెందఁ జేయవలయున్
సమకొని తమపక్షమునకు శాంతి ఘటిల్లన్ ॥ 132

కం॥ జననాథుండు పురోహిత
జనులన్ మంత్రుల నమాత్యజనులను యువరా
జును భేదించం జను ని
ట్లనువుగ భేధించెనేని యరి సెడు నెందున్ ॥ 133

కం॥ జననాథమణికి మంత్రియ
కనుఁగవ యువరాజమాత్యగణములు భుజముల్
గన వీరలయం దొకఁడై
నను భేదముఁజెంద రిపుఁడు నాశముఁ జెందున్ ॥ 134

కం॥ మును బలుదెఱఁగుల నడకల
బెనుపొందినవైరికులజు భేదింపంగాఁ
జను భేదమొంది యాతఁడు
తన నెలవును దానె చెఱుచు దావాగ్ని గతిన్ ॥ 135

కం॥ తన శత్రుని దాయాదియుఁ
దన శత్రుని చనవరియును దగసములిటు వీ
రిని భేదింపన్ వలయును
దనయందును భేదమొందు తగులకయుండన్ ॥ 136

చం॥ చనవున మించి శత్రునెడఁజాలఁగఁగోపము రేఁచమాన్పనో
పినఁజను భేదముంబఱచి పెంపెసఁగం దెలియంగ నొప్పు స
జ్జనుఁడును దుర్జనుండగుట సజ్జనుఁడైనను బూనుకార్యముల్
దనరఁగఁజేయు దుర్జనుఁడు దా ధనకాంక్షలుఁగూల్చు నిర్వరన్ ॥137

చం॥ జన విభుఁడప్పు డించుక యొసంగుచు నాశలు చాలఁ జూపుచున్
దనరఁగ నిందు నందును ఘనంబుగ జీతముఁజెందువారిచే
ననువునఁజొచ్చినల్దెఱఁగులై తగు భేద్యులనెల్ల భేదముం
గన నొనరింపఁగావలయుఁగాలము దేశముఁదా నెఱుంగుచున్ ॥138

వ॥ ఇట్టి నాలుగు దెఱంగుల భేద్యులెట్టివారన్నను విభునిచేత జీతంబులు చెందని లుబ్ధుండును, నవమానంబు చెందిన యభిమానియు, వెఱపింపఁ బడిన భీతుండును, గోపింపఁబడిన క్రుద్ధుండును, ననంబరగుచుందురు. తత్ప్రకారంబు గ్రమంబున వివరించెద. 139

సీ॥ అలుకులఁబెట్టింప నరుగుచుండెడువాఁడు
మిగులంగఁ బేదయై నొగులువాఁడు
పతిచేతఁ జెఱుపఁగాఁబడిన ధర్మంబును
గామంబు నర్థంబు గలుగువాఁడు
వెలుపట రొక్కంబు గలిగినవాఁడును
నధికభోగముఁగోరునట్టి వాఁడు
వసుధ నెంచఁగ లుబ్ధవర్గమై దనరుదు
రిట్టివారల మార్గమెల్ల నెఱిఁగి

గీ॥ యర్థములయందు మిగులఁగ నాశఁగొల్పి
మఱియు నందుకుఁ దగినట్టి మాటలాడి
భేద మొందించవలయును బెంపుఁ జూపి
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 140

వ॥ అభిమాని ప్రకారంబు. 141

సీ॥ కలహంబుపైఁ గాంక్ష గలిగియుండెడువాఁడు
సాహసవృత్తి నెసంగువాఁడు
ధనముచేఁ గులముచేఁ దనకు నీడైనవాఁ
డెంచ లేఁడంచు గర్వించువాఁడు
పూజార్హుఁడైయుండి పూజనొందని వాఁడు
నేపాటిమాపైన నెడయువాఁడు
సరిగానివానితో సాటిచేసినఁగోప
మంది సమర్థుఁడై నట్టివాఁడు

గీ॥ వసుధలో వీరి నభిమాని వర్గమంద్రు
క్రమముతోడుత వీరిమార్గంబు లెఱిఁగి
భేద మొందించవలయును బెంపుఁజూపి
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 142

వ॥ భీతవర్గ ప్రకారంబు. 143

సీ॥ పతితోడఁ గోపించి పగఁబెట్టుకొనువాఁడు
పితికిదనంబున బెగడువాఁడు
పతిచేతఁ గోపింపఁబడియుండువాఁడెందు
నతని దాయాది యైనట్టివాఁడు
తా నేరములు సేసి తలఁకుచుండెడివాఁడు
గడునల్గి ప్రియమాడఁ బడినవాఁడు
వెలివేయఁగాఁబడి వెతలఁ జెందినవాఁడు
గణుతింప భీతవర్గంబటంద్రు

గీ॥ వీరిమార్గంబు లెఱిఁగి వివేకి యగుచు
మఱియు నందుకుఁ దగినట్టిమాటలాడి
భేద మందించవలయును బెంపుఁజూపి
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 144

వ॥ క్రుద్ధవర్గ ప్రకారము. 145

సీ॥ ఇయ్యంగఁదగు నర్థమియ్యక యెంతయుఁ
గాలంబు గడపఁగాఁ గడఁగునతఁడు
నవమాన మొందిన యభిమాని యగువాఁడు
లేనినిందలకు లోనైనవాఁడుఁ
గానుకకై యరికట్టఁగాఁ బడువాఁడుఁ
దన బంధువుల నొంపఁగినియువాఁడుఁ
గారణంబేమియుఁ గలుగక ధారుణీ
పతిచేత విడువఁగాఁ బడినవాఁడు

గీ॥ వసుధలో నెంచగాఁ గ్రుద్ధవర్గమగుడు
రిట్టివారికిఁ గోపంబు లెచ్చఁజేసి
భేదమొందించవలయును బెంపుఁ జూపి
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 146

సీ॥ ఆదాయమునకునై వ్యవహారమాడఁగా
గెలిపింతునని తానె పిలువఁ బంచి
యోడించినను గోపమొందియుండెడు వాఁడు
పనిలేనిపని యడ్డపాటుచెంది
మనసులో నెంతయుఁ గినిసియుండెడువాఁడు
పనిగల్గి యరికట్టఁబడినవాఁడు
[1](భార్యాధనములఁగోల్పడ్డవాడును నాత్మ
దోషంబుచేఁ గడుదుఃఖితుఁడును)

గీ॥ వసుధలో నెంచఁగాఁ గ్రుద్ధవర్గ మగుదు
రిట్టివారలఁ గోపంబు లెచ్చఁజేసి
భేద మొనరింపఁగాఁదగుఁ బెంపుజూపి
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 147

ఉ॥ ఈ వరుసన్ విరోధియెడ నెంతయు భేదముఁజెందఁజేసి తా
నావలవచ్చువారలకు నప్పుడ కోరిన వెల్లనిచ్చి సం
భావనసేయఁగా వలయు మన్ననతోఁ దనయట్టివారలన్
భూవరుఁడెందు భేదమునఁబొందక యుండ నొనర్పఁగాఁదగున్ 148

భేదోపాయములు

కం॥ ఇచ్చుట యాశలు చూపుట
మచ్చిక మాటాడుటయును మన్నించుటయున్
హెచ్చినభయంబు చూపుట
నిచ్చలు భేదంబు సేయునేర్పులు జగతిన్ ॥ 149

కం॥ మునుభేదముఁ బొరయింపుచు
దనయరిసైన్యంబుమీఁద దండ మొనర్పన్
దను దానె విఱుగుచుండును
ఘనముగ నుసిపురువు దినినకట్టియవోలెన్ ॥ 150

1. (..............)

కం॥ బలవంతులతోఁ గలహం
బలవడ భేదమున గెలువ నగుఁ జండామ
ర్కుల భేదపఱచి దివిజులు
గెలువరె దానవులనెల్ల క్షితి నుతియింపన్ ॥ 151

వ॥ దండోపాయ ప్రకరణము. 152

కం॥ అలమటఁబెట్టుట చంపుట
కలిగినధనమెల్ల నొడిచి కైకొనుటయుఁగా
నిల దండము మూఁడు దెఱం
గుల వెలయు నటంఁడ్రు నీతికోవిదులెల్లన్ ॥ 153

వ॥ అందు వధరూపంబగు దండంబు ప్రకాశంబు నప్రకాశంబన రెండు
దెఱంగులై యుండు నది యెట్లన్నను. 154

కం॥ జగతిని జారులు చోరులు
నగువారిని దనకు శత్రులగువారి మదిం
దగ నెఱిఁగి తాఁ బ్రకాశం
బగు దండ మొనర్పఁజెల్లు నధిపతి కెందున్ ॥ 155

కం॥ జనుల వెఱపించు నతనిన్
జనులం బాధించునట్టిచనవరి నెందున్
దను మించు శత్రుఁగూల్పఁగ
దనరుం దగ నప్రకాశదండముచేతన్ ॥ 156

గీ॥ విసము గలిపిన గండంబు లొసఁగియైనఁ
దగిన మారణకర్మమంత్రములనైన
విసముచేనైన నాయుధవితతినైన
నాజ్ఞసేయింపఁదగు రహస్యంబుగాఁగ ॥ 157

చం॥ ధరపయి నప్రకాశమగుదండమునన్ వధియింపయోగ్యులౌ
నరులనుపేక్షనైన మఱిన్యాయము చంపఁగ నయ్యుపేక్షయం
దరయఁగఁదానె కట్టెదుట నప్పుడె పాయక గూఢవృత్తిచే
బరగ నొనర్పఁగాఁదగు నృపాలశిఖామణి నీతిపెంపునన్ ॥ 158

చం॥ జముడును బోలి మించి తనచక్కటి కేరికిఁ జేరరాక ని
త్యముఁదనయాజ్ఞ కర్హులగునట్టిజనంబుల నాజ్ఞసేయఁగా
నమరు నుపేక్షసేయునెడ లెందు నెఱుంగనివాఁడు వోలె భూ
రమణవరేణ్యుఁడుండఁదగు రాజితనీతివిచారచాతురిన్ ॥ 159

కం॥ ఇల జాతిమాత్రులగు వి
ప్రులయెడలన్ ధర్మబుద్ధి పొసఁగినకడజా
తుల [1](యెడ వధంబు దండము
కలిగింపక మే) లొనర్పఁగాఁ దగుఁబతికిన్ ॥ 160

కం॥ యమతనయుఁడు బలెఁ బతి దే
శముఁ గాలంబును సహాయసంపద యుత్సా
హము [2](గల్గి దండమున నన
యము రిపుబలమెల్లగూల్చు) టర్హము ధాత్రిన్ ॥ 161

కం॥ మండలనాథుల శక్తియు
తుండై భృగురాముఁ డొకఁడె తునిమినగతి భూ
మండలిఁ గలిగినశత్రుల
దండిగ గెలువంగవలయు ధరణీపతికిన్ ॥ 162

వ॥ మఱి యందును సామదానంబులచేతను, దానభేదంబులచేతను భేద
దండంబులచేత సాధనంబు క్రమంబున వివరించెద. 163

1. (..............) 2.(..............)

కం॥ నేరుపున నార్యులై తగు
వా రవమానమున దైవవశమునఁ దనతో
[1](దూరముగ నెడసినను న
వ్వారిని సామమునఁ దగును వశపఱచుకొనన్) 164

వ॥ అట్టియార్యు లెట్టివారనిన. 165

కం॥ కులశీల సత్యశౌచం
బులు దానము దయయే ధర్మమును మేలెఱుఁగన్
[2] (తలఁపున లోభం బనునవి
గలవారలె జగతి) నార్యగణము నుతింపన్ ॥ 166

కం॥ తనయనుజులు తనతనుజులు
తనబంధులు భేదమొంది తను నెడసినచో
టను సామదాన [3](ముల సా
ధనముచితం బట్టి యాప్తతములెవ్వరికన్) 167

వ॥ తన యాజ్ఞగతియంతయుం గనుంగొని తమలోనఁ దామెలంగుచు భేదంబును జెందిన దుష్టులగు [4](వీరు సామాసాధ్యులు గాన దండంబునను సాధింపనగు.) 168

కం॥ సేనాపతులను బురిఁగల
మానవులను దనదు సీమ మనుమానవులం
దా నొనగూర్పఁగ వలయును
దానమునకు భేదమునను ధరణీశుఁడిలన్ ॥ 169

చం॥ కలఁకలు బుట్టఁజేసి తిరుగంబడియుండుకులంబువారి చెం
తల గడినుండురాజుల వనంబుల [5](నుండెడివారి భేదపుం
జెలువున దండవైఖరిని) చిక్కగఁజేయఁగ నొప్పునేరుపుల్
బలియఁగ నన్యులం దగునుపాయముచేఁ జను మట్టుపెట్టగన్ ॥170

1.(.........) 2. (........) 3. (.........) 4. (.........) 5. (..............)

వ॥ ఇది చతురుపాయస్వరూపంబగు నింక మాయోపేక్షేంద్రజాలంబుల ప్రకారంబులు గ్రమంబున వివరించెద. 171

మాయాప్రకారములు

సీ॥ జనులు కంబములలోనను దేవతాప్రతి
మలలోపలను జొచ్చి మెలఁగుటయును
గాంతాదిరూపముల్ గైకొనుటయు రాత్రు
లందుఁజీఁకటుల మహాద్భుతముగఁ
గౌరవిదయ్యముల బాగున మించుటయును భే
తాళుని చందంబుఁదాల్చుటయును
బులుల నక్కల యెలుఁగుల రూప మొందుట
యివి మనుజులమాయలెంచి చూడఁ

గీ॥ గామరూపంబుఁబూను టింగలము నంప
కోలలును రాళ్ళు నీళ్ళును గురియుటయును
గాలి గట్లును మొగిలు చీకట్లు గలుగఁ
జేయుచుండుట దేవతామాయ యగును ॥ 172

గీ॥ పడఁతిరూపున మును సహ్యబలునిఁ జంపె
మహిని భీముండు మానవమాయచేత
నలుఁడు ప్రచ్ఛన్నరూపుఁడై కొలిచె దేవ
మాయఁగైకొని ఋతుపర్ణమనుజవిభుని ॥ 173

గీ॥ అవని నన్యాయమును బోరువ్యసనములును
నడరుచుండఁ బ్రవర్తించు నట్టివాని
నరసి మాన్పక యుండిన నగు నుపేక్ష
యిదియు మూఁడు దెఱంగులై యిటుల వెలయు ॥ 174

సీ॥ కామాంధుఁడై ముందు గానక గర్వించి
ద్రౌపదిపై కాంక్ష దనరుసింహ

బలుని భీముఁడు రేయి పట్టి వధింపుచో
విరటుఁ డుపేక్షించి విడుచుటయును
మునుపు హిడింబుఁ దా మోహించి భీముని
వరియించి యతనిపై వాంఛఁజేసి
తనతోడఁబుట్టిన దనుజు హిడింబుని
నురక యుపేక్షించి యుండుటయును

గీ॥ ననఁగ నీగతి నన్యాయమైన యెడల
వ్యసనములయెడ జగడంబు వచ్చునెడల
నగు నుపేక్షింపఁ దనవారినైన నెందు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 175

ఇంద్రజాల ప్రకారము

సీ॥ ఘనముగా మాయచే గట్టులు చీఁకట్లు
బెనువాన లగ్నిఁగల్పించుటయును
దవ్వుల నున్నతధ్వజములు గలిగిన
సేనలఁగన్పడఁ జేయుటయును
దునకలు మొండెముల్ దుండంబులై పడి
సొరిగిన మూఁకలఁ జూపుటయును
నదరి సముద్రంబు లటుముంచు కైవడిఁ
బెల్లుగాఁ వెల్లిఁ గల్పించుటయును

గీ॥ ననఁగఁగల యింద్రజాలంబు లద్భుతముగ
వైరిరాజులు భయ మందవలసి నేర్పుఁ
దనర నొనరించవలయు నుదారలీల
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 176

గీ॥ దైవమాయా విలాసంబు దడవు నిలుచు
నింద్రజాల విలాసంబు లెల్ల నపుడె
గానుపించును నామీఁదఁ గానరాక
పోవు నివి దెలియందగు భూమివిభుఁడు ॥ 177

ఉ॥ నీతివిధిజ్ఞుఁడైన ధరణీపతి యీ గతి నీయుపాయముల్
చాతురితోడ శత్రువులసైన్యమునందును నాత్మసైన్యమం
దాతతరీతిఁ జేయఁదగు నాగతిగాక యుపాయశూన్యుఁడై
యేతఱి నూరకున్నయెడ నెందును నంధుఁడనంగఁ జేద్పడున్ ॥ 178

చం॥ అనలములోన నుండి తనరారు సువర్ణము బట్టుకారునం
గొని బిగఁబట్టినందునకు గొబ్బున జారక చిక్కుమాడ్కి శ
త్రునియెడ నున్నసంపదయు రూఢిమెయిందగు నీయుపాయవ
ర్తనమునఁబూనిభూవిభుఁడు దా బిగఁబట్టినఁజిక్కుఁగ్రక్కునన్ ॥ 179

ఉ॥ శ్రీరఘురామపాదసరసీరుహభక్తియుక్త మానసో
దారధరాధురావహనదక్షిణ దక్షిణబాహుదండవి
స్తారయశస్సరోవరలసన్న వనీరజకోరకాకృతి
స్ఫారసరోజజాండనయచారవిచక్షణ భద్రలక్షణా ॥ 180

కం॥ విమతహరణార్థయాత్రా
క్రమకౌశల విజయశకునగతినిర్ణయభా
గ్విమలమతి సారపటువి
క్రమ సప్తోపాయచతుర ప్రఖ్యాతజయా ॥ 181

తోటకం ॥ పటుభాప్రతిభాభరణాభరణా
చటువాక్చణసజ్జనతాభినుతా
ఘటితాంచితలక్షణలక్ష్యరసో
త్కట కావ్యకళాకరణాదరణా ॥ 182

గద్యము :– ఇది శ్రీమన్మదనగోపాల వరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వత భారద్వాజ సగోత్ర జక్కరాజ యెల్లనామాత్యపుత్ర సుకవిజన విధేయ శ్రీరామకృష్ణభక్తి వైభవభాగధేయ **వేంకటనామధేయ** ప్రణీతంబైన కామందక నీతి శాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునందు యాత్రాభియోక్తృదర్శనప్రకారంబు, స్కంధావారనివేశనిమిత్త జ్ఞానంబును, సప్తోపాయ వికల్పంబునున్నది సప్తమాశ్వాసము.

ఆంధ్రకామందకము

అష్టమాశ్వాసము

కం॥ శ్రీశ్రితమందిర రఘుపతి
విశ్రుతగుణవినుతిచతుర విమలరుచియశో
మిశ్రితలోక సుధీనిక
రాశ్రయ కొండ్రాజువెంకటాద్రినరేంద్రా ॥ 1

వ॥ అవధరింపుము. 2

సేనావివరము

ఆ॥వె॥ సామధానభేదసరణులు శాత్రవ
వరులయెడల నడపవలయు వరుస
నందుఁ జక్కఁగాని యపుడు దండోపాయ
శక్తిఁ జూపవలయు జనవిభుండు ॥ 3

వ॥ తనకుఁ బ్రసన్నభావమునఁ దారకలుం గ్రహముల్ చరింపుచో
వినయముతోడ దేవతల విప్రులఁబూజలుసేసి సంతసం
బెనయఁగనాఱు చందముల నెన్నికకెక్కుబలంబులం గ్రమం
బున నడపింపుచున్ గదలి పోఁదగు భూపతి శత్రుమీఁదటన్॥ 4

షడ్విధబలప్రకారము

సీ॥ కైజీతమగు మూఁకకంటెను గల్మిలే
ములకు లోనగుప్రాతఁతమూఁక మేలు
కూటంబుకంటె నెక్కుడు స్వామివశమైన
జీతంబుఁ జెందుకైజీతగాండ్రు
మిత్రసైన్యముకంటె మేలగుఁదనసీమ
సమసుఖంబొందు కూటములమూఁక
శత్రుసైన్యముకంటె మిత్రసైన్యము మంచి
దేకార్థమతి నెయ్యమొనయుకతన

ఆ॥వె॥ మిగులఁజెడుగు లగుచు మెలఁగి నిల్కడలేని
యడవిమూఁకకంటె నరయ మేలు
శత్రుసైన్య మిట్టిచందంబు బలముల
తారతమ్య మెఱుఁగఁ దగు విభుండు ॥ 5

వ॥ అది యెట్లనినను మఱియు విభునిచేత సత్కారంబులు చెందుట, యతనియం దనురాగంబు గలిగియుండుట, సహాలాపంబులు గలిగి వర్తించుట, బహుకాలంబుననుండి యతనితోడంగూడి కలిమిలేములకు సుఖదుఃఖంబులకు లోనైనవారగుటం జేసి ప్రాతఁవారలు కైజీతంబు మూఁకలకంటెను మేలు. ఆసన్నవర్తులై యుండుచుఁ జెప్పినపని జెప్పినట్ల సేయుచుండు కతనను తమ జీవనంబులు భూవిభునియధీనంబులగుటం జేసి కైజీతంపుమూఁక కూటపుమూఁక కంటెనుమేలు. సమంబుగా సంతోషరోషంబులం జెందుట విభునకు సుఖంబుగలిగినం దామును సుఖవృత్తిఁజెందుట, యతనిదేశంబుననే నిచ్చలు మెలంగుటం జేసి కూటపుమూఁకలు మిత్రబలంబుకంటెనుమేలు. సమంబుగా దేశకాలంబుల నొనఁగూడి వర్తించుట, యిరువురు నేకప్రయోజనంబున నాసక్తిమెలంగుట, పరస్పర స్నేహంబు గలుగుటం జేసి శత్రుబలంబుకంటె మిత్రబలంబు మేలు. స్వభావంబున ధర్మపరులై పరధనంబులయందె లోభంబుగలవారై దుర్జనులై మాటపట్టుఁదప్పెడివారలైన యడవిమూఁకకంటెను దను గొల్చి శత్రుబలంబులె మే లిదియునుం గాక. 6

సీ॥ అరిబలంబులు మఱి యాటవికులు విభు
సీమఁ దామెప్పుడు జెఱుతు మంచు
నదను గోరుకయుండునట్టివారగుటను
దండయాత్రలు గల్గుతఱిని దెలిసి
తనవెంట వీరిఁ దోడ్కొని పోవఁగాఁదగు
నటులఁగాకున్న రాజ్యంబు నెల్ల
జెఱుపుచుండుదు రందుచే శత్రువులకును
జయము నిశ్చయ మెట్టి సరవినైన

గీ॥ నదియుఁగాకున్నచో భేదమైనఁ గలుగుఁ
గావునను దండయాత్రలు గదలు నపుడు
వారివెంటనె తొడుకపోవలయు నెందు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 7

వ॥ ఇట్టి షడ్విధబలంబుల చందంబు లెఱింగి దండు గదలునప్పుడు విభుండు దనవెంటనేతోడుకపోవువిధంబెట్లనినను దత్ప్రకారంబు గ్రమంబున వివరించెద. 8

సీ॥ వ్యయమును దడవును క్షయమును గలయాత్ర
తనమూలబలముతోఁ జనగవలయుఁ
దడవును నాశంబుఁ దగులనియదియైనఁ
గైజీతములతోడఁ గదలవలయు
నరిమూఁక కడుఁగొంచెమై తడవందని
యెడఁగూటములతోడ నెత్తవలయుఁ
దనకులోనై ఫలం బొనగూర్చుమిత్రతో
సమకార్యములయందె చనఁగవలయు

గీ॥ దుర్గములచెంతఁ గంటకాదులకు నెదుర
శత్రుబలములు మున్నుగాఁ జనగవలయు
నరులభూములఁ జొచ్చుచో నడవులందు
నాటవికసేనతోఁ జన నర్హమండ్రు ॥ 9

వ॥ ప్రాంతమూఁకలకు. 10

సీ॥ కడుచేవ యనురక్తి గలిగిన ప్రాంతమూఁ
కలఁజెంది శత్రుండు బలిసి యున్న
నతనికి సమబలంబై యుండునట్లుగా
క్షయము వ్యయంబును జాల నోర్చు

ప్రాంతమూఁకలఁగూడి పైనెత్తఁగాఁ దగుఁ
గడుదూరమగుఁ ద్రోవగలదియైన
దడవువట్టెడు నట్టిదండైనఁ దనచేత
బహుమాన మొందినప్రాంతమూఁక

గీ॥ లిలఁ గడలజెంది యాజికి నిలుచుఁగాన
ప్రాంతమూఁకలె ఘనమైనబలముతోడ
వైరిమీఁదట దండెత్తవలయు నెందు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 11

సీ॥ తడవు వట్టెడునట్టి దండైన మిగులంగ
దండఁగల్గిన యట్టిదండునందు
బలములు బహువిధంబుల నుండు కతమున
వ్యయము క్షయంబోర్వనట్టి కతన
గమనప్రయాసము గల్గినకతమునఁ
దనప్రాంతమూఁకలు దక్క నితర
బలములయందెల్లఁ గలుగును భేదంబు
లటుగాన నిట్టిచో నన్యమైన

గీ॥ బలము నమ్మక నమ్మిక గలిగి కలిసి
బలిసి వర్తించు ప్రాంతమూఁకలనె కూడి
వైరిమీఁదట దండెత్తవలయు నెందు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 12

సీ॥ కదనంబులకు నోర్చు కైజీతమగుమూఁక
ఘనముగాఁ దనకును గలిగెనేని
తనప్రాంత మూఁక లెంతయుఁ గొంచెమై బల్మి
కొనఁగూడఁగా లేక యుండెనేని
పగతు మూలబలంబు మిగులంగఁ గొంచెమై
చేవయు బలిమియుఁ జెందరేని

యతనిచేఁ గైజీతమందెడి మూఁకయు
నల్పమై యనురాగ మందెనేని

గీ॥ చాలఁ గల్గియు ననిసేయఁ జాలదేని
యపుడు కైజీతమొందు సైన్యంబుఁగూడి
వైరి మీఁదట దండెత్తవలయు నెందు
దండయాత్రా విధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 13

సీ॥ కడుఁదడవందక కనుపట్టు దండైన
నరయ దూరముగాని యట్టిదైవ
నెవ్వేళ నమ్మిక నెనసి చేకూడుచుఁ
దనమూఁక భేదంబుఁ గనకయున్న
నసమర్థభావంబు నందుచు నరిరాజు
దన కెందు లోకువై దనరియున్న
నప్రయాసమున మంత్రాజులచే గెల్వ
దనకుఁ గల్గెడు లీలఁ దనరియున్న

గీ॥ క్షయము వ్యయమును మిగులంగఁ గలుగదేని
యపుడు కైజీతమైన సైన్యంబుతోడ
వైరిమీఁదట దండెత్తవలయు నెందు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 14

వ॥ కూటపుమూఁకలకు 15

సీ॥ కడు నధికంబుగాఁ గలిగిన యదియైనఁ
దనవెంటఁ దొడుకపో నొనరెనేని
చెలఁగుచు బడలికల్ చెందని యదియైన
బహుముఖంబులుగాక పరగియున్న
చేరువదండైన చేకొద్దియై కార్య
మప్రయాసంబున నగుచునున్న

శత్రుఁడు కొంచెపుసైన్యంబుతో నున్న
నేమరుపాటున నెసఁగియున్న

గీ॥ నెట్టిచోటున మోసంబు నెనయకుండు
జాడఁ గూటపు మూఁకలతోడఁగూడి
వైరిమూఁకల దండెత్త వలయు నెందు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 16

వ॥ మిత్రసైన్యమునకు 17

సీ॥ తనమిత్రసైన్యంబు ఘనమైనయదియైన
ననికిఁ దెచ్చుటకుఁ దా నర్హమైనఁ
దడవుగాకుండెడి దండైనమాత్రంబు
వలననే దాడియుఁ గలహములును
దఱచుగా గలుగక తనకుఁజేకూడిన
కార్యంబు సమమైనఁ గలుగు ఫలము
మిత్రునధీనమై మెఱసి చేరెడిదైన
నరిసీమ చెఱిపెడు నట్టిదైనఁ

గీ॥ బగఱచేతను గానుకల్ పట్టి మగుడు
నట్టిదైనను మిత్రసైన్యంబుఁ గూడి
వైరిమీఁదట దండెత్తవలయు నెందు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 18

సీ॥ కుక్కక్రొవ్వనుఁ బందిక్రొవ్వఁ, గోరెడు బోయ
వెసఁగుక్కఁ బందిపై విడినట్లు
తనుఁగొల్వవచ్చు శాత్రవులసైన్యంబులఁ
బగవారిపైఁ బోరఁబంపవలయు
నదిగాక వారు బాహ్యంబైన కోపంబు
సేసినచోఁ దనచేరువలనె

నిలుపఁగాఁ దగుఁ జెంత నిలిచిన నాంతర
కోపంబు బుట్టింప గుట్టు దెలిసి

తే॥ యపుడు గనుమలలోపల నడవులందు
గలుగునల కంటకాదుల గదుమఁ బనిచి
వారిచేతనె నొప్పించవలయు నెందు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 19

కం॥ కనుమలఁ గంటకతతులం
బనివడి శోధించునపుడు బరసీమలకుం
జనునప్పు డడవిమూఁకను
దనసేనకు మునుపె పనుపఁ దగు జనపతికిన్ ॥ 20

వ॥ ఇట్లు చెప్పిన షడ్విధబలంబులును రథగజతురగ పదాతులతోడం గూడఁ బ్రత్యేకంబులుగాఁ జతురంగబలంబు లగుచునుండు. కలసన్నాహంబుల నిదియ కోశమంత్రంబులతోడంగూడి షడంగంబులనం బరగుచునుండు, నిట్టిబలంబుల చందంబులిన్నియు మనంబున నిశ్చయింపుచు వైరియోధతతికిం దగినట్లు ప్రతివ్యూహంబులు గల్పించు విజిగీషువైనరాజు దండయాత్ర గదలందగు నందు. 21

కం॥ బలముల సేనాపతియును
జెలువలరగఁ జేయుపనులు జేయని పనులుం
దెలియందగు వారలకుం
గల సన్నాహంబు లెఱుఁగఁగా దగుఁబతికిన్ ॥ 22

వ॥ దళవాయికి. 23

సేనాపతి ప్రభావము

సీ॥ కులజుఁడై తనసీమ నెళవరియై తగి
మంత్రిసమ్మతుఁడునై మంత్ర మెఱిఁగి

దండనీతి యొకింతఁ దప్పక యుండంగఁ
జదివి ప్రయోగించుచంద మెఱిఁగి
నిజము సత్త్వము నోర్పు నిలుకడయును గల్గి
మాధుర్యగుణగణమహిమఁ జెంది,
తనరుప్రభావ ముత్సాహసంపదఁగల్గి
తననుగొల్చువారి కాధార మగుచు

గీ॥ నెందు నధికుల మిత్రుల పొందుఁ గల్గి
చాల దాయాదులును బంధుజనులు గల్గి
యన్ని వ్యవహారములు నేర్చి యెన్నఁగలుగు
ఘనుని దళవాయిగాఁ జేయఁ జనును బతికి ॥ 24

సీ॥ రాజ్యాంగములకుఁ బురంబువారలకును
సమ్మతుండై మించి చాలఁ జదివి
కారణంబులు లేని కలహంబులకుఁ బోక
కలఁగక శుభకర్మకలితుఁ డగుచు
నెందును మోసంబుఁ జెందక శూరుఁడై
వ్యాధులఁ బొరయక త్యాగియగుచు
కడుమంచిపనిఁబూనఁ గలిగి కాలమెఱింగి
సజ్జను లెల్లను జాల మెచ్చు

గీ॥ విక్రమముచేత నెంతయు వినుతికెక్కి
బడలకల గెల్చి తేరుల భద్రకరుల
నశ్వముల నెక్కునేర్పుల నలరి మించు
ఘనుని దళవాయిగాఁ జేయఁ జనును బతికి ॥ 25

సీ॥ మల్లయుద్ధములందు మఱికైదువులఁజేయు
జగడంబులందును జడుపు లేక
కడువేగదాఁటి పైఁబడెడు వీఁక లెఱింగి
బవరంపునేల లేర్పఱుప నేర్చి

సింహవిక్రమమునఁ జెలఁగి యాలస్యంపుఁ
బనివాఁడుఁగాక కోపంబుఁగలిగి
జాడ్యంబు నొందక చాల నుద్ధతి లేక
యెపుడు జనాంతరం బెఱుఁగ నేర్చి

గీ॥ కరితురగరథచయములఁ గైదువులను
గలుగు లక్షణములు లెస్సఁగా నెఱింగి
చక్కదనమునఁ జెలువొందు చతురుఁడైన
ఘనుని దళవాయిగాఁ జేయఁ జనును బతికి ॥ 26

సీ॥ మే లెఱుంగఁగ సేర్చి చాలంగ దయఁగల్గి
నేర్పరులను గూడి నేర్పుఁజెంది
జోదులు ధరియించు జోకలెల్ల నెఱింగి
యన్ని యుద్ధమ్ముల యను వెఱింగి
జగడంపు సవరణచందంబు లెఱుఁగుచుఁ
గరులచిత్తంబులు నరులమనసు
హయములహృదయంబు లనువొంద నెఱిఁగి
వానిగుర్తులఁ బేరువరుస నెఱిఁగి

గీ॥ వానిబనిగొను సేర్పులు దా నెఱింగి
సకలదేశస్వభావముల్ సకలరిపులు
సకలభాషల నెఱుఁగుచు సరసుఁడైన
ఘనుని దళవాయిగాఁజేయఁ జనును బతికి ॥ 27

సీ॥ మఱపును వెఱపును మది నెఱుంగక రేయిఁ
జరియింపఁగా నేర్చి శకునగతుల
సరవులు దెలిసి నక్షత్రగ్రహంబుల
యస్తమయం బుదయంబు నెఱిఁగి
దిక్కులు దేశముల్ దెఱువులు నెఱుఁగుచు
వాని నెఱింగిన వారి నేలి

యధికభయార్తుల కభయంబులిచ్చి
గాలికి వాన కాఁకలికి నోర్చి

గీ॥ దప్పిదగలకు నెండకుఁ దాళఁగలిగి
మిగుల దూరంబు పయనముల్ మెలఁగ నొప్పి
పరులమూఁకలఁ జీకాకు పఱుప నేర్చు
ఘనుని దళవాయిగాఁజేయుఁ జనును బతికి ॥ 28

సీ॥ కడు నసాధ్యంబులై కనుపట్టు పనులైన
సాధించునేర్పు నిశ్చయముఁగల్గి
తనమూఁక విఱిగిన ననికి నిల్వఁగ నేర్చి
గగ్గోలు జగడంబుగతులెఱింగి
బలములు గావించు పనులెఱుంగఁగ నేర్చి
పరుల దూతలచర్యలరయ నేర్చి
ఘనమైనయుద్యోగ మొనరించి వేగమె
యందు ఫలంబులఁజెంద నేర్చి

గీ॥ పట్టి యీడేర్చుకొనునట్టి పనులు గల్గి
యటుల మెలఁగెడువారల నరసి నిలిపి
పరిభవంబైనయెడఁ గ్లేశపడక యుండు
ఘనుని దళవాయిగాఁ జేయఁజనును బతికి ॥ 29

ఆ॥వె॥ ఇట్టి లక్షణముల నెంతయుఁ జెలువొంది
పతిహితంబునందె భక్తిగల్గి
చెలఁగు సంపదలకు జేకూర్చు ఘను దళ
వాయిఁజేయ మెలపవలయుఁ బతికి ॥ 30

చం॥ ఎడయక రాత్రులుం బవలు నెచ్చరికందళవాయి యేఱులం
దడవులఁగొండలం గడు భయంకరమైతగు దుర్గసీమఁద
ల్లడపడకుండునట్లుగ బలంబుల వ్యూహమొనర్చి తానె యె
క్కుడుజతనంబునన్ మెలఁగి కూడుచు సేనలఁగావఁగాఁదగున్ ॥ 31

ప్రయాణ వ్యసనరక్షణ ప్రకరణము

సీ॥ మేటియౌనొకదొర మిక్కిలి శౌర్యంబు
గలమూఁకతో మున్నుఁగదలవలయు
రమణీసమూహంబు రాజుభండారంబు
చదలంబునడుముగాఁజనగవలయు
వానికి రెండుపార్శ్వములందు హయములు
హయములపజ్జల నరదములును
వానిపార్శ్వంబుల నేనుగుల్ వానిపా
ర్శ్వంబుల గదియంగ వనబలంబు

గీ॥ లరుగవలయును వీరల కన్నిటికిని
వెనుక దళవాయి బడలినజనముఁదేర్చి
కొనుచు నాయత్తపాటుతోఁజనఁగఁజేయ
వలయు దండెత్తునట్టి భూవల్లభుండు ॥ 32

సీ॥ భయము ముందర గల్గఁబటుమకరవ్యూహ
ముననైన ఱెక్కలు దనర విచ్చి
రహిమించునట్టి గృధ్రవ్యూహముననైన
వీరముఖంబైన తీరుబడిన
సూచికావ్యూహంబు సూటిచేనైనను
బలముల నడిపింప వలయుఁదెలసి
భయము పిఱుందనౌ పట్టున శకటరూ
పంబున మఱి పార్శ్వభయములందు

గీ॥ నలరు వజ్రాయుధమురీతి నన్నిదిశల
భయము గల్గిన సర్వతోభద్రరీతి
బలము వ్యూహంబుగాఁబన్ని బలవిభుండు
నడువగాఁజేయవలయు యత్నంబుతోడ ॥ 33

వ॥ బలప్రయాణ వ్యసనములకు. 34

సీ॥ గుహలందు నెఱులందుఁగొండల నదిత్రోవ
నడవుల నిఱుకటమైన యెడల
బడలిన నాకొన్నఁగడు దప్పిఁజెందనఁ
గఱవుచేఁ దెవులుచేఁ గలిగియున్న
దొంగలు మారియుఁ దోలుక తిరిగిన
నడుసు నీళ్ళును ధూళి యలముకొనినఁ
జెదరిన సందడిఁ జెందిన నిద్దుర
నందినయెడఁ గూడి హోళినున్న

గీ॥ కొంచెమైనను సవరణ గూడకున్న
గాలివానల నగ్నులఁదూలియున్నఁ
దనదు సైన్యంబు రక్షించుకొనగవలయు
శత్రుసైన్యంబు లటులున్న జడుపవలయు ॥ 35

గీ॥ దేశకాలవిశేషముల్ దెలిసి యరుల
బలము భేదంబు నందించి బలసి చెలఁగు
బలియునకుఁగూటయుద్ధంబు గలుగుదేని
యేయెడఁ బ్రకాశయుద్ధంబు చేయవలయు ॥ 36

కం॥ అడవులు గనుమలు మొదలగుఁ
గడు నిఱుకటమైనచోట్లఁ గళవళపడుచుం
డెడి శత్రుఁ దునుమ వలయును
విడువక గగ్గోలువడెడి వేళలయందున్ ॥ 37

కూటయుద్ధ ప్రకారము

సీ॥ అహితుండు పోట్లాడ ననువైనచోటుఁ దాఁ
గైకొని యచ్చోటఁ గదలకున్న
నతనిమంత్రులు మొదలయిన వారల భేద
మొందించి యచ్చోట నునికిఁజెఱచి

యైన నాటవికసైన్యంబు పేరిటిత్రాళ్ళ
చేఁ జుట్టి పోరికిఁ జెదరఁదీసి
తనమూఁక విఱిగిన యనువున నలయించు
కొనివచ్చి యొక యిఱుకునకుఁ దెచ్చి

గీ॥ వలనెఱుఁగు వీరభటులకు సెలవుఁబెట్టి
చేరి చుట్టుక జగడంబు చేసియైనఁ
గూటయుద్ధంబుచే శత్రుఁగూల్పవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 38

సీ॥ జనపతిముందరఁ గనుపట్టుగా నిల్చి
తన కెదురెక్కుశాత్రవునిమీఁద
వెనుకచక్కికి మేటివీరయోధుల నంపి
పొడిపించి స్రుక్కించి కెడపియైనఁ
గాక పిఱిందిభాగంబున మొనసూపి
ముందర నలయించి మొత్తియైన
నీకటి ప్రక్కఁదా నెదిరించి శూరుల
నవ్వలి ప్రక్కది క్కంపియైన

గీ॥ నటుల నవ్వలిపార్శ్వంబులందు మొనసి
యివ్వలికి శూరతతి నంపి యెంచియైనఁ
గూటయుద్ధంబుచే శత్రుఁ గూల్పవలయు
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 39

సీ॥ మునుచక్కి విషమమై మొనుపరాకుండిన
వెనుకటిదిక్కునఁజెనకియైన
వెనుచక్కి మునుచక్కి మొనుపరాకుండినఁ
దొడరి ప్రక్కలఁజేరి పొడచియైన
నదిగాక మఱి తన యడవిమూఁకల శత్రు
బలముల దూష్యులఁబనిచి మొదట

జగడంబు చేయించి మిగులఁ దా బడలించి
సన్నమై కూఁతలు సడలియున్న

గీ॥ వైరితతిమీఁదఁ బడుచును వాహనములు
గలఁగఁ దనరౌతులను బంపి కడిమియైనఁ
గూటయుద్ధంబుచే శత్రుఁ గూల్పవలయు
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 40

సీ॥ దూష్యుల సరిమూఁకఁ దొలుదొల్త నళికించి
విఱిగి రా నళికించి విఱిగిరనుచు
విశ్వాసమునఁజెంది విమతు నేమరినచోఁ
దనదు బల్మిఁ చెలంగఁ దరిమియైనఁ
బాదంబు దిగుచోటఁ బట్టణంబులచోటఁ
బైరుల నూళ్ళను బ్రజలయందు
గొల్లకాసులుచూపి గొల్లలు చాలఁగాఁ
బట్టినచోఁ జుట్టు ముట్టియైన

గీ॥ వేఁటలాడంగ నడవికి వెడలి బడలి
యుండుతఱిఁ జుట్టు ముట్టి చెండియైనఁ
గూటయుద్ధంబుచేఁ శత్రుఁగూల్పవలయు
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 41

సీ॥ మునుపుగా నొకకొద్ది మూఁకల మొనసేసి
కడు గట్టి మూఁకల కడను దాఁచ
నరిమూఁక సరకుసేయక మీఱి గర్వించి
తనమూఁకపైఁ బేర్చి యని యొనర్ప
మునుపు తాదాఁచిన మూకఁచే శత్రులఁ
జేరి చుట్టుక నొంపఁజేసి యైన
నదిగాక పగవారి యావులఁ బట్టించి
వార లందుకుఁగూయవచ్చుచోట

గీ॥ నడుమతెరువున నరికట్టి నడికియుండి
కడిమిపై చుట్టుముట్టుక పొడిచియైనఁ
గూటయుద్ధంబుచే శత్రులఁ గూల్పవలయు
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 42

సీ॥ గగ్గోలుచే భీతిగలిగి రాత్రులయందు
నిద్రఁగానక పగల్ నిద్రఁ జెంది
యలసి యేమఱినచో నదరిపాటుననైనఁ
బగలెల్ల నాయత్తపాటు చెంది
బడలినచోట మాపటిజామునందైన
నడురేయిఁగడు నిద్ర దొడరువేళ
రేతిరిజగడంబు రీతి దానెఱుఁగుచుఁ
బలుజోళ్ళు కొమ్ముకత్తులును గల్గి

గీ॥ కరులచేనైన వేగంబు గలిగినట్టి
శూరతతిచేతనైనను జుట్టుముట్టి
కూటయుద్ధంబుచే శత్రుఁ గూల్పవలయు
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 43

సీ॥ ఎండకుగాలికి నెదురెక్కి కనుమోడ్చి
సుడివడి తడఁబడుచోటనైన
నదిగాక క్షుద్రంబులగునట్టి యడవుల
మంచున మబ్బుల మలలఁబొదల
వాఁగుల వ్రంతలఁ దీఁగెల గుంతల
ఊల నేఱులను బోరానియిఱుకు
తెరవుల నరికట్టి తిరుగువారుచునైన
మిగులఁదా నచ్ఛిద్రుఁడగుచు మించి

గీ॥ యదనుఁ జేకొని పైఁబడి చదిపి యైనఁ
బదరి తనమూఁక బడలిక పడఁగనీక
కూటయుద్ధంబుచే శత్రుఁ గూల్పవలయు
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 44

గీ॥ ప్రాణములయందుఁ గడు నాసపాటులేక
విఱిగిఁ లజ్జించి తిరిగిన వీరవరుడు
మొక్కలంబునఁబైఁబడి మొత్తుఁగాన
మిగులవిఱిగినఁ దఱుమగాఁ దగదు పతికి ॥ 45

గీ॥ ఇటులఁ గపటంబు జగడంబు లెఱిగెనేని
గడు ననాయాసమున గెల్పు గల్గుచుండుఁ
గాన భూమీశుఁడగువాఁడు గపటయుద్ధ
సరణిచేతనే శత్రులఁ జదుపవలయు ॥ 46

వ॥ క్షయస్థాన వృద్ధులకు. 47

కం॥ వెచ్చము నాయము సమమై
వచ్చిన స్థానంబు మఱియు వ్యయ మధికంబై
వచ్చిన క్షయ మందాయమె
హెచ్చిన నది వృద్ధి దీని నెఱుఁగఁగ వలయున్ ॥ 48

మ॥ దొరయుత్సాహము గల్గి మోసగతులెందుంజెందఁగా నీక యే
సరణిన్ వైరుల గెల్చునట్లు రిపులన్ సాధింతు నన్ శంకఁదా
నిరతంబున్ మది నిల్పి చారతతిచే నేర్పుల్ వగన్ శత్రులం
దరయంగాఁదగు సర్వకార్యములు నూహాపోహసన్నాహియై ॥ 49

ఉ॥ మోసపుపోరిచే రిపులమూఁక నవశ్యము నొంచఁగా నగున్
వేసటలేకయుండుపృథివీపతి యీగతి శత్రు గెల్చుటల్
దోసముగాదు మున్నిటుల ద్రోణసుతుండును ద్రౌపదేయులం
బ్రాసముఁబూని యేమఱినపట్టున నొంపఁడె నిద్రవేళలన్ ॥ 50

చతురంగబల ప్రయోజన ప్రకారము - గజకర్మ

సీ॥ దండయాత్రలను ముందరఁగాఁగ నడచుట
వనదుర్గములు చొచ్చిచనుట మఱియుఁ
దెఱువులు లేనిచోఁ దెఱువులు వెట్టుట
కొలఁకుల నదుల లోఁతులును దెలిసి
బలసమూహంబుల జలముఁదాటించుట
యసహాయగతి జయమందుటయును
జొరరాని మూఁకలఁ జొచ్చి భేదించుట
పేర్చి వేఁగినమూఁకఁ గూర్చికొనుట

గీ॥ పొదవుల వెఱపుచూపుట పొదవులైన
కోటలును గోటవాకిళ్ళు గూల్చుటయును
జాల భండారములు మోవఁ జాలుటయును
భయము దీర్చుట గజముల పనులటంద్రు ॥ 51

రథకర్మ

కం॥ తనసేనల రక్షించుట
యనిఁ జెదరినఁ గూర్చికొనుట యరిసేనలు దా
కొనయుండిన భేదించుట
యును నరికట్టుటయు రథములొనరించు పనుల్ ॥ 52

అశ్వకర్మ

సీ॥ కొండలదండ దిక్కుల మార్గములయందు
విమతులమూఁకల వెదకుటయును
ధాన్యాదులను మిత్రతతుల రాఁజేయుట
వేగంపుఁబనులు గావించుటయును
బరుల వెంటాడుట తిరుగుచో విఱుగుట
విఱిగియుఁ గ్రమ్మఱ వెంటఁబడుట
మునుచక్కి నడుచక్కి వెనుచక్కిఁ బ్రక్కట
పొదివి పొంకమెఱింగి పొడుచుటయును

గీ॥ వైరి యచ్చాళువై మీఱి పోర జుణిఁగి
పోయి పాళెంబుపైఁబడి పొడుచుటయును
దీనులగువారిఁ దోడ్కొని తెచ్చుటయును
దాడివెడలుట గుఱ్ఱపుదళముపనులు ॥ 53

పదాతికర్మ

సీ॥ ఎపుడుఁ గైదువులు దా మేమఱకుండుట
త్రోవల బావుల రేవులందు
నేఱుల విడిదలయెడఁ గపటంబులు
దెలియుచుఁ దిరిగి శోధించుటయును
దృణకాష్ఠజలములు దెచ్చుచోటులయందు
మిగుల నెచ్చరికతో మెలఁగుటయును
రేలును బగలు భూపాలుఁగాపాడుట
చెప్పిన యట్లనె చేయుటయును

గీ॥ నివియ మొదలుగఁ గలిగిన యిట్టి వెల్ల
బలము లొనరించు పనులంద్రు తెలిసి చూడ
నిటులఁ జతురంగముల పనులెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 54

సీ॥ మంచిజాతియుఁ బరిమాణంబు వేగంబు
స్థానంబు వయసును సర్వములును
నిలుకడ పనులందు నేర్పును దేజంబు
చెప్పినకైవడిఁ జేయుటయును
ఘనతయు భద్రలక్షణముల నాయువుఁ
గలిగి యెన్నికమీఱ మెలఁగుటయును
గుఱ్ఱంబులకు నేనుఁగులకును మఱియును
గాలిమందికిని లక్షణములెందు

గీ॥ నిటుల జలముల లక్షణంబెఱిఁగి యెపుడు
వాని వానికిఁ జేయఁగా వలయు పనుల
యందు నియమింపఁగాఁ దగు హరువులెఱిఁగి
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 55

వ॥ చతురంగ బలముల నేలలకు. 56

గీ॥ గుంటలను మిట్టలను జెట్ల గొప్పఱాళ్ళఁ
బుట్టలను మోటుచెట్టులు బొదలుగల్గి
మెలఁగఁగా వచ్చి ముండులు గలుగదేని
కాలిమూఁకల ననిసేయు నేల యంద్రు ॥ 57

వాజిభూమి

కం॥ జలమును నడుసును నెఱియలు
గలుగక మ్రాకులును ఱాలుఁగడు లేక సమ
స్థలమై మెలఁగన్ వచ్చుచు
నలరిన గుఱ్ఱములనేల యగు నంద్రుబుధుల్ ॥ 58

రథభూమి

సీ॥ ఇసుకలు మొద్దులు నెందెందె యుండక
బలుగుండ్లు నడుసు గుంటలును లేక
చేలును మళ్ళును జెట్లుఁ దీగలు లేక
గుంతలుఁ బొదలు వాఁగులును లేక
నెఱియలు నొద్దులు బొఱియ లేమియు లేక
వడి దాఁట గొరిసెతాఁకుడుల కోర్చి
కడుగట్టియై బండికండులు గలఁగక
చదరమై మిగుల విశాల మగుచు

గీ॥ నిగుడ మగుడంగఁ దగునట్టినేలలందు
నరదములు జగడముసేయ నమరుచుండు
నిట్టిజగడంపునేలల నెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గంబెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 59

నాగభూమి

సీ॥ తివిచివేయఁగవచ్చుతీవియల్ గలయది
పట్టి విఱువచ్చుచెట్టు గలది
యిసుకలు నసలును నెసఁగనియదియును
సేనలకెందు రాఁబోనియదియు
ఘనములై కనుపట్టు గట్టులు గలయది
కడు గుంట మిట్టలు గలుగునదియు
గలయంగ నుడుగువేరులుగలయదియును
ననిసేయఁ గరులకు నర్హమైన

గీ॥ నేల యదిగాక యెటువంటి నేలయైనఁ
గరులకగు వానికెందు నగమ్యభూమి
గలుగకుండుట గాదె నాగంబులయ్యె
నిట్టిభూముల నరవరుఁ డెఱుఁగవలయు ॥ 60

సీ॥ అనిమొన విఱిగనయశ్వాదిబలముల
నిలుపఁగా నోపుచు బలము రాజు
వెనుకదిక్కందు నిల్చిన ప్రతిగ్రహమందు
రదియు నిన్నూఱువిండ్లంతదవ్వు
గలిగిన వెనుచక్కి నిలుకడగా నిల్చి
జగడంబు సేయింప జయము గల్గు
నటువలె లేకయ యనిసేయు నేబలం
బదియ వీఁగినబలం బనఁగఁ బరగు

గీ॥ నిట్లు గావున జగడంబు లెఱుఁగురాజు
వెనుకదిక్కునఁ దా నిల్చి విఱిగి వచ్చు
వారిఁగడు నాదుకొని నిల్పవలయు నెందు
వెనుక ననిలేక పోరు గావింపరాదు ॥ 61

దానకల్పన ప్రకరణము

మ॥ కరి యూథంబుల మీఁదఁ బెట్టుకొని వేగంబొప్పుతేజీల సం
దరయ న్నల్గడఁగాపుగా నిలిపి యోగ్యంబైన యత్నంబుతో
నరనాథుండెట నిల్చు నచ్చటనె భండారంబును న్నిల్పఁగాఁ
బరగున్ రాచఱికంబు నిల్పు నదిగా భండార మెందుం ధరన్ ॥ 62

కం॥ తొలుదొలుతఁ బొడిచి గెలిచిన
భళి భళి యని పిలిచి యొసఁగఁ బతి కగు నీవుల్
గలిగిన నెవ్వఁడు బొడువఁడు
చలమునఁబైకుఱికి శత్రుసంఘముల నిలన్ ॥ 63

సీ॥ పోరిలోఁ బగరాజుఁ బొడిచినవానికి
దాక్షిణ్య మొనరఁగా లక్షసంఖ్య
నతనికుమారుని నతనిసేనాపతి
నైనఁ జంపినవాని కందుసగము
శత్రుసేనలలోన సన్నుతికెక్కిన
వీరుఁ జంపినఁ బదివేలమాళ్ళు
పోటేనుఁగను గడు మేటిప్రధానుని
ననిఁ గూల్చునతనికి నయిదువేలు

గీ॥ నహితుచనవరినై నను హయమునైన
వెనుకఁ దియ్యక చంపిన వెయ్యిమాళ్ళు
బంటుతలఁగొట్టి తెచ్చిన బంటునకును
బతి యొసంగఁగఁదగు రెండు పదులమాళ్ళు ॥ 64

కం॥ పరబలముల కెదిరింపుచు
నురువడి శౌర్యంబుఁజూపు యోధుల కెందున్
నరవరుఁ డినుమడి జీతం
బరయుచుఁ దా నియ్యవలయు నందఱు మెచ్చన్ ॥ 65

గీ॥ ధరణినాథుల కర్హమై తగినయట్టి
కరితురంగాదివస్తువుల్ గాక యన్య
వస్తువుల నాజి గెల్చి యెవ్వార లెందు
నేమి దెచ్చినఁ బతి వారి కియ్యవలయు ॥ 66

కం॥ అనిలోన గెలిచి వచ్చిన
తన భటులకుఁ దగిన వస్తుతతి నొసఁగుచు నె
మ్మనముల సంతోషమ్ములఁ
గనఁ జేయఁగవలయు ధరణికాంతుం డెపుడున్ ॥ 67

వ్యూహవికల్ప ప్రకరణము

వ॥ బారులు తీర్చుటకు, 68

సీ॥ మొనకు ముందఱ విలుమూఁకల నిల్పుచో
బారులసందున వారలకును
ధనువంతనేల యంతయ నెడఁగా నిల్పి
యచటికి మూఁడు విండ్లంతనేల
[1](ఒండొంటికిని నెడ నొప్పునట్టుల గుఱ్ఱ
ముల బారు నిల్పగాఁవలయు దాని)
వెనుక నేనుఁగుబారులను నిల్పఁగాఁ దగు
వానికి వెనుచక్కి వరుసతోడ

గీ॥ నటుల నరదంబు బారుల నమర నిల్ప
నగు ధనుర్మాన మనఁగ నీ యవనిలోన
నైదు మూరలపొడవగు నది యెఱింగి
బారులిటు తీర్పవలయు భూపాలవరుఁడు ॥ 69

1. (..............)

సీ॥ ఇట్టి బారులలోన నెడనెడ విలుకాంద్ర
కును వాజులకు నేనుఁగులకు మఱియు
నరదంబులకును బార్శ్వాంతర భూముల
క్రమమొప్పుచుండు నొక్కటియు మూఁడు
నైదు నైదగు సంఖ్య నమరిన శమముల
యంతదవ్వుల నిల్చి యర్థమొందు
నట్టి శమంబును నమరఁ జతుర్దశాం
గుళసంఖ్య ధరణిలోఁ దెలిసి చూడ

గీ॥ నిన్నియు నెఱింగి బారుల నిటులఁదీర్చి
పోరగాఁదగు నిదిగాక పోరఁ దనకు
నెటులఁ బొంకంబుసందడి యెసఁగ దెటులఁ
జేరువగునెటులటులైనఁ బోరవలయు ॥ 70

వ్యూహరచనా ప్రకారము

వ॥ మఱియు బలంబులు దొ్రటుకొనకయుండ ననేక ప్రకారబులెఱింగి వ్యూహంబులు బన్ని జగడంబు చేయించవలయు నవ్విధంబెట్లనిన గజానీకంబును, రథానీకంబును, మిశ్రానీకంబు నన ననీకంబులు మూఁడు దెఱంగులై యుండు నందు గజంబులు తొమ్మిదియును, నందొక్కగజంబునకు ముందర జగడంబు సేయు గుఱ్ఱంబు లేనింటిచొప్పున నలువదియైదు గుఱ్ఱంబులును నందొక్క గుఱ్ఱంబునకు ముందర జగడంబుసేయ వీరభటులు ముగ్గురి లెక్కను నూటముప్పది యైదుగురు వీరభటులును నిట్లు పాదసంరక్షణార్థంబు పార్శ్వంబుల యందుఁ గాచికొనియుండు గుఱ్ఱంబులు నలువదియైదును, వీరభటులు నూటముప్పదియైదుగురునుం గూడి తొమ్మిది గజంబులును, దొంబది గుఱ్ఱంబులును నిన్నూటడెబ్బది సంఖ్యగల వీరభటులునుం గలయది గజానీకంబనందగు, నీ ప్రకారంబునఁ దొమ్మిది రథంబులును, దొంబది గుఱ్ఱంబులును, నిన్నూటడెబ్బది సంఖ్యగల వీరభటులునుం గల

రథనీకంబనందగు. తొలుదొల్త వీరభటులును, వారల వెనుక గుఱ్ఱంబులును వాని పిఱుందన రథంబులును, వాని వెనుచక్కి నేనుంగులునుం గలయది మిశ్రానీకంబన నొప్పునిట్టి యనీకసమూహంబే వ్యూహం బనంబరగు, నదియు దండవ్యూహంబును, భోగవ్యూహంబును, మండలవ్యూహంబును నసంహతవ్యూహంబును నన నాలుగుదెఱంగులై యుండు. మఱియు నేతద్భేదంబులైన వ్యూహంబు లనేకంబులుగల వది యెఱింగి వ్యూహంబులు పన్నునపు డనీకానీక మధ్యంబున నైదేసి విండ్లంత దవ్వుగలుగఁ బన్నవలయు, నందసంహృత వ్యూహంబున ననీకంబులు దూరంబున నిల్చునట్లుగాఁబన్నవలయు, నిట్టి వ్యూహంబునకు శుక్రమతంబువార లురోభాగం బొకండును బార్శ్వ భాగంబులు రెండును, మధ్యపుచ్ఛభాగంబులు రెండునుం గూడి పంచాంగంబులుంగల వందురందునకుఁ దనకుంగల బలంబు మూఁ డుపాళ్ళుగ నేర్పఱచి యురోభాగంబున నొకపాలును, బార్శ్వభాగంబుల నొకపాలును, మధ్యపుచ్ఛభాగంబుల నొక పాలునుంగా నిలుప వలయునంద్రు. మఱియుఁ గొన్నిమతంబుల వార లీ పంచాంగ వ్యూహంబునకే యంగంబున కొక్కొక్క యనీకంబు లెక్క ననీకంబులైదింటికి ముందర జగడంబుసేయువార లాఱునూట డెబ్బదియైదుగురు వీరభటులును, నిన్నూటయిరువదియైదు గుఱ్ఱంబులును, నలువదియైదేనుంగులును నిట్టులె పాదసంరక్షణార్థ బలంబునుంగూడి వేయినిన్నూట యేబదిసంఖ్యగల వీరభటులను, నన్నూటయేబది గుఱ్ఱంబులును, దొంబదియేనుంగులునుం గలిగి యుండవలయు నంద్రు. వెండియు బృహస్పతిమతంబు వార లీ పంచాంగవ్యూహంబునకే కక్షభాగంబులు రెండునుంగూడి సప్తాంగంబులం బ్రవర్తిల్లు నందురందునకుం గల బలంబు నాలుగుపాళ్ళొనరించియురోభాగంబుల నొకపాలును, గక్షభాగంబుల నొకపాలును, పార్శ్వభాగంబులు నొకపాలును, మధ్యపుచ్ఛభాగంబుల నొకపాలునుంగాఁ బన్ని జగడంబు సేయించవలయు నంద్రందు. 71

సీ॥ తమలోనఁ దాము సందడిపడ ఇకలయక
యని యొనర్పఁగఁ దగు నదియుఁగాక
కలిసి పోరాడ సంకుల సమరంబగు
నట్టి సందడికయ్యమందు నెల్లఁ
దమయేనుఁగలు దండఁ దాఁగొని జగడంబు
సేయఁగావలయు నజేయలీలఁ
దమమూఁకమీఁద గుల్మములు పైకొన్నచో
నొండొరుల్ చెదరకయుండి పోర

గీ॥ వలయు బాణంబులును దుపాకులును విండ్ల
మూఁక ముందర నిడికొని మొనకు నడచి
యెట్టి మూఁకలు బైకొన్న నట్టిమూఁక
చేతఁ బోరింపవలయును క్షితివరుండు ॥ 72

ప్రకాశ యుద్ధ ప్రకరణము

వ॥ సేనాంగాలకుఁ బ్రత్యేకనాయకులకు, 73

చం॥ కులమున మించువారిఁ దమకుం దగులై తగువారిఁ బోరిలో
నలవడి తత్ప్రతిక్రియల నన్నియుఁ జేయ నెఱుంగువారిఁ గ్రే
వల దమమూఁకఁ గావఁగలవారల నేనుఁగు లాదియైన మూఁ
కలకును వేఱువేఱ నధికారులఁగా నియమింపఁగాఁ దగున్ ॥ 74

కం॥ ఈ రీతి వ్యూహములుగా
నేరుపుతోఁ బన్నినట్టి నిజబలములచే
వైరిబలంబుల మీఱి వి
దారింపఁగవలయుఁ గదిసి దళవాయి తగన్ ॥ 75

కం॥ బలిమిగల వైరిబలముల
బలమినుమడి గలిగినట్టిబలముచేతన్
గెలువఁదగుఁ దెఱపి చూపని
బలముల నేనుఁగులఁ బఱపి పఱపఁగవలయున్ ॥ 76

గజబలప్రశంస

లయగ్రాహి॥ మెండగు జిరాలురముదండ బలుకేడెములు
నిండుకొను గుమ్ములును దండితలరాణుల్
గండమర బూనుచుఁ బ్రచండమదమత్తులగు
దండిమగ లేమఱక భండనములో ను
ద్దండగతి లోహమయదండములు బూనుకొని
నిండుసమజోకఁదగుచుండు పరసేనం
జెండఁ జనునందుఁ గలగుండుపడ వాద్యముల
డిండిమ డిమండిమ డిమండిమ లెసంగన్ ॥ 77

చం॥ ఘనుఁడగు మావటీఁడు మొనగాలునఁగేలున నంకుశంబునన్
దను బురిగొల్పఁదొండము ముదంబునఁజాపుచు వాలమెత్తుచు
గనుగవయుం జెవుల్ నిగుడఁగాఁ దనసేన నెఱింగి శత్రుసే
ననె నురుపాడి గెల్పు నరనాథున కిచ్చుఁగదా గజంబనిన్ ॥ 78

ఉ॥ ఏనుఁగు లున్నచోనె వసియించును శ్రీహరిరాణి సంతతం
బేనుఁగు పొంజుగల్గుదొర యేమిట నోటమిఁజెందఁ డెట్టిచోఁ
గాన మదేభయూథ మధికంబుగఁ గొల్వఁగ దంతి నెక్కినం
బ్రాణముతోడి దుర్గము నృపాలకుఁ డెక్కిన యట్ల పోరిలోన్ ॥ 79

చం॥ తొడరు భయప్రదేశముల దుర్గములైవడిఁబాఱు నేఱులన్
గడవఁగనోడలై రణముఖంబున రాక్షసులై ప్రయాణముల్
వెడల గృహంబులై మనసు వెచ్చగఁ జూడను గారణంబులై
కడుమద మెచ్చు నేనుఁగులె కా జయసాధనముల్ దలంపఁగన్॥80

చం॥ బలమి మదంబునుం గలుగు భద్రగజంబుల రాజు శత్రుమూఁ
కల నురుపాడి చెండుగఁ గకావికచేసి జయించు నేనుఁగుల్
బలువుగ గల్గినన్ జయము బ్రాఁతియె కావున వానిఁ బ్రోవఁగా
వలయు నృపాలశేఖరుఁ డవశ్యముఁ దా జయలక్ష్మి మించఁగన్ ॥81

సీ॥ పొగడపువ్వులతావి పొదివి భుగుల్కొన
వెదజల్లు సంతతమదముఁగల్గి
తేనెవన్నియ గల్గి దీప్తమై పొడవులై
వలుదలై పొలుచు కొమ్ములును గల్గి
దొరయుచు సమములౌ తుంటి దిక్కులుగల్గి
యొద్దికై కూడి పెన్నుద్దులనఁగ
బెరయుచుండెడునట్టి బృంహితస్వనములు
సమములైనట్టి యంగములుగల్గి

గీ॥ సకలశుభలక్షణంబులు చక్కఁదనము
చెలువు గంభీరగమనము గలిగినట్టి
భద్రగజముల నేలుభూపాలకుండు
సకలసంపదఁ జెలువొందు జనులు వొగడ ॥ 82

చం॥ గజములు గల్గు భూవిభుఁడు గా నొకదిక్కున గాక యెల్లచో
గజములు గల్గువాఁడు ధరఁగల్గడు కావున దంతికోటులన్
గజముల లీల సత్త్వములఁ గన్పడు బంటులఁ జాల నేలినన్
విజయము తేజమున్ సిరులు విశ్రుతకీర్తులు గల్గు భర్తకున్ ॥ 83

రథబల ప్రశంస

ఉ॥ శూరతగల్గు సారథులు చొక్కపు తేజులు కింకిణీఝణ
త్కారమహారవంబు బిరుదధ్వజకోటులు మీఱఁ బోరిలో
వైరిమనోరథంబులను వానిరథంబులఁగూల్చి పొల్చు బల్
తేరులవారు గల్గునరదేవున కెద్ది యసాధ్యమే ధరన్ ॥ 84

అశ్వబల ప్రశంస

కం॥ ఏటికిఁ గరు లేటికి నరు
లేటికి మఱి రథచయంబు లీధరలోనన్
నీటగు జయము లొసంగెడి
ఘోటకములె చాలఁగలఁ గువలయపతికిన్ ॥ 85

సీ॥ నిలిచెనా యడుగులోనే నిల్చి చిత్రమై
కదలెనా బాణవేగము దెరల్చి
యనినిఁ గైదువుల సాధనకానిగతిఁ బొల్చి
దాఁటెనా లేఁడిచందంబదల్చి
గమకించెనా సింహగమనంబు గమకించి
యడఁగెనా తాఁబేటియనువు మించి
చుట్టెనా వేడెంబు సుడిగాడ్పు నదలించి
బెళికెనా బేడిసబెళుకు బెళికి

గీ॥ యెడమ కుడి వాగెబాగుల నెఱిఁగి తిరుగ
నిరుదెఱఁగుమోములనఁదగి హరువు మురువు
వెఱవు నొఱపును గడుమించు నరుదుబిరుదు
నదుటు నుదుటొందు తేజి రాజార్వమంద్రు ॥ 86

చం॥ తలఁప నవేళలన్ మిగులఁ దాఁదగులై తగునట్టి చుట్టమై
యల రణభూమి పేరఁదగు నంబుధి దాఁటగ మేటితేఁపమై
నలరగఁ గ్రీడలన్మెలఁగు నప్పుడు దా వెలలేని రత్నమై
జెలఁగెడు గుఱ్ఱ మేహితము సేయదు నాయకుఁడైనవానికిన్ ॥ 87

చం॥ బలువగు కందముం బిరుదు బంగరుచాయహసించు సంపదల్
గల పరిపూర్ణదేహము విలాసముఁ జక్కఁదనంబు నోజయుం
గళలును జెల్వు తేటతెలిగన్నులు లక్షణముం జవంబునుం
గలిగిన తేజులన్ సిరులు గైకను భూభుజుఁడేలఁగా దగున్ ॥ 88

కం॥ ఏ నరపతి గుఱ్ఱంబుల
సేనలచే మిగులఁ బ్రబలు క్షితిలో నెపుడున్
వానిది సిరి వానిది ధర
వానిదె జయలక్ష్మి కీర్తి వానిదె సుమ్మీ ॥ 89

చం॥ ఈ గతి నీతిమార్గమున నెంతయు సుస్థిరుఁడైన రాజు దా
ధీగరిమన్ వహింపుచును దిగ్విజయంబును సర్వసంపదల్
భోగము గల్మియుం గలిగి భూవిభులెల్లను జేరికొల్వ ను
ద్యోగము లెల్లఁజేకుర సుఖోన్నతి రాజ్యముసేయు నిచ్చలున్ ॥ 90

ఉ॥ శ్రీరఘురామపాదసరసీరుహభృంగదనూనమానసో
దార మదారివీరవరదర్పవిమర్దన దుర్దమక్రియా
స్ఫారభుజాబలాధిక విసారిత పూరితలోక సద్యశో
హారవిహారమానితమహాకరివాజివిరాజితాంగణా ॥ 91

మంగళమహాశ్రీ ॥
శ్రీమహితధామనుత సింధువృతభూస్థలివిశిష్టహితభాసిత గుణ శ్రీ
కాముకకథాకృతినికాయకృతివర్జిత ప్రకాశతత నయాధిక జయశ్రీ
రామ హిమధామ శరరాజి సురరాజ తరురాజిత విశాలసుయశశ్శ్రీ
భూమరమణీయనిజభక్తజనసుఖప్రదప్రభుత్వయుతమంగళమహాశ్రీ

గద్యము :- ఇది శ్రీ మన్మదనగోపాల వరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వత భారద్వాజ సగోత్ర జక్కరాజ యెఱ్ఱనామాత్యపుత్ర సుకవిజన విధేయ శ్రీరామకృష్ణభక్తి వైభవభాగధేయ వేంకటనామధేయ ప్రణీతంబైన కామందక నీతిశాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునందు సేనావివరంబును, సేనాపతి ప్రభావంబును గూటయుద్ధప్రకారంబును జతురంగ బలప్రయోజనంబులును దద్భూములును వ్యసనంబులును బారితోషికంబును జతురంగ బలప్రశంసయు నున్నది సర్వంబు నష్టమాశ్వాసము.

మ॥ రమణీయంబుగశాలివాహశకవర్షంబుల్ గతంబై సహ
స్రము నేనూఱును నాఱునై వెలయఁగా బ్రౌఢిం దెనింగించి రౌ
ర మహిం దిమ్మయ వెంకటాద్రి విభుపేరన్ వేడ్కఁగామందకీ
యము శ్రీవేంకటరామకృష్ణులు స్వభావవ్యబ్దంబునన్ రూఢిగన్ ॥

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి వాఙ్మయపీఠం ద్వారా ప్రచురింపబడిన గ్రంథములు

1.	తెలుగుమెఱుగులు	2008
2.	కావ్యమంజరి	2008
3.	అన్నమాచార్యచరిత్రపీఠిక	2008
4.	సింహావలోకనము	2009
5.	పూలవిందు	2010
6.	ప్రజ్ఞాప్రభాకరము–గురుపూజ	2011
7.	వేటూరిప్రభాకరశాస్త్రి వాఙ్మయసూచిక	2012
8.	కేయూరబాహుచరిత్ర	2012
9.	శ్రీ వేంకటేశ్వర స్తుతిరత్నమాల	2013
10.	వేటూరివారి పీఠికలు మొదటిభాగం	2013
11.	వేటూరివారి పీఠికలు రెండవభాగం	2013
12.	చాటుపద్యమణిమంజరి 1వ భాగము.	2013
13.	చాటుపద్యమణిమంజరి 2వ భాగము.	2013
14.	సుభద్రా కళ్యాణము	2013
15.	సుగ్రీవ విజయము.	2013
16.	బసవపురాణము (బసవోదాహరణమును అనుబంధంగా)	2013
17.	శ్రీ వేంకటేశ్వర లఘుకృతులు.	2013
18.	శ్రీ వేంకటేశ్వర వచనములు.	2013